



SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

İPŞİR MUSTAFA PAŞA (1607-1655)

Yüksek Lisans Tezi

Gamze YÖRÜK

Sivas

Temmuz 2025

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

İPŞİR MUSTAFA PAŞA (1607-1655)

Yüksek Lisans Tezi

Gamze YÖRÜK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ömer DEMİREL

Sivas

Temmuz 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı

kabul ederim.

Gamze YÖRÜK

ÖN SÖZ

17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, geniş sınırları, dinî ve etnik çeşitliliği ile çok uluslu yapısı sayesinde, tarihteki en kapsamlı imparatorluklardan biri olarak öne çıkmıştır. Bu çağ hem Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiklerinde hem de dış ilişkilerde önemli dönüşüm süreçlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönüşüm süreçleri, sadece askeri ya da ekonomik alanda değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapılar üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal yapısındaki dönüşüm, yerel yönetimlerin ve yönetici figürlerinin güç kazanmasıyla kendini göstermiştir.

Osmanlı'nın çok uluslu yapısı, farklı etnik ve dini kimlikleri bir arada tutarak yönetim sağlama biçimidir. Bu yapı, Osmanlı yönetiminin farklı kültürleri ve toplulukları bir arada tutmaya çalışırken, bazen bu çeşitliliği yönetmek adına yerel idarecilerin de güçlenmesine olanak tanımıştır. Bu yönetim anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun halkı arasında huzuru sağlamak ve farklı grupların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş bir dengeye dayanıyordu. Bu çok uluslu yapının yönetilmesi, devletin merkezî idaresi ile taşra yönetimlerinin etkileşimini ve her iki tarafın birbirine olan bağımlılığını derinleştirmiştir.

Dönemsel dönüşüm süreçlerinde ise, Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmış, ekonomik ve toplumsal yapısında ciddi değişimler yaşanmıştır. Özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında, savaşlar, isyanlar ve içki yasağı gibi sosyal düzenlemeler, toplumda önemli sosyal ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Bu dönemde, Osmanlı'da eski yönetim tarzlarıyla yenilikçi uygulamalar arasında bir geçiş dönemi yaşanmış ve bu dönüşümün etkileri, devletin yerel yönetim yapısına da yansımıştır. Paşa gibi yerel yöneticiler, yalnızca askeri ve diplomatik alanda değil, aynı zamanda sosyal yapıdaki bu değişimleri yönlendirmede de önemli bir rol üstlenmiştir.

İpşir Mustafa Paşa gibi yönetici figürler, bu dönüşüm süreçlerinde merkezi hükümetle olan ilişkilerini dengeleyerek, taşra yönetimlerini daha etkili bir şekilde yürütmüşlerdir. Paşa, hem Osmanlı'nın askeri güçlerini harekete geçiren bir lider olarak, hem de yerel halkla güçlü ilişkiler kurarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde önemli bir figür olmuştur.

Bu çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın hayatını ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerini çeşitli yönleriyle ele alarak, dönemin sosyal, kültürel ve siyasi yapısına dair derinlemesine bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Paşa'nın yönetimindeki şehirlerdeki gelişmeler,

imparatorluğun yerel idaresine dair önemli ipuçları verirken, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının nasıl işlediği ve bu yapı içinde yönetici figürlerinin ne denli önemli bir rol oynadığına ışık tutmaktadır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar geçen süreçte bana her konuda destek olan, engin bilgi ve deneyimiyle yol gösteren, kaynaklara ulaşmam, fikir edinmem ve metni analiz etmem gibi konularda daima yanımda olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ömer DEMİREL'e içten teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunarım. Ayrıca bu süre zarfında desteklerini esirgemeyen ve beni her zaman destekleyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Gamze YÖRÜK

Sivas

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
C. Araştırmanın Yöntemi	2
D. Araştırmanın Sınırlılığı.....	3
E. Araştırmanın Planı	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1.İPŞİR MUSTAFA PAŞA’NIN BİYOGRAFİSİ.....	5
1.1. Evliya Çelebi ile Akrabalık İlişkisi	8
1.2. Evlilikleri	10
1.2.1. Perihan Hatun ile İpşir Mustafa Paşa’nın Evlilik İlişkisi.....	10
1.2.2. Ayşe Sultan ile Evliliği.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	15
2.İPŞİR MUSTAFA PAŞA’NIN BÜROKRATİK GÖREVLERİ.....	15
2.1. İpşir Mustafa Paşa’nın Askeri Kariyerine Giriş	15
2.1.1. IV. Murad ile Revan Seferi ve Bağdat Seferi’ne Katılması (1635/1638-39)	15
2.2.Budin Valiliği ve Faaliyetleri (1639).....	20
2.2.1. Padişaha Sunulan Raporlar: Hediye, Başarı ve Şikayetler.....	21
2.1.2. Macaristan Cephesi İçin Serdarlık Beratı Verilmesi	23

2.3. Şam Valiliği ve Karşılaşılan Zorluklar (1649)	25
2.3.1. Ma'niler (Ma'noğulları) ile Mücadele ve Dürzîler ile İpşir Mustafa Paşa Arasında Gerilim	25
2.4. Halep Valiliği ve Diplomatik İlişkiler	28
2.4.1. Padişaha Gönderilen Hediyeler	31
2.4.2. Hatice Turhan Sultan'a Gönderilen Rapor Örneğinde İpşir Mustafa Paşa'nın Üsküdar Ziyareti ve Halep Arap Hükümeti İçin Hatt-ı Hümayun Talebi	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	33
3.SİYASAL VE ASKERİ GELİŞMELER : İLİŞKİLER VE KATLINE GİDEN SÜREÇ	33
3.1. Varvar Ali Paşa İsyanı ve Sonrası Gelişmeler	33
3.1.1. Perihan Hatun'un Evliliği: Varvar Ali Paşa İsyanı Üzerindeki Dolaylı Etkileri	36
3.1.2. Esir Düşen Köprülü Mehmed Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa Sayesinde Kurtuluşu	48
3.1.3. İpşir Mustafa Paşa'nın Arslan Paşa'yı Öldürmek Üzere Görevlendirilmesi ve Gürcü Nebi İsyanı	51
3.2. Kayseri Kalesi Kuşatması ve Etkileri (1651)	55
3.3. İpşir Mustafa Paşa'nın İsyanlar Karşısındaki Rolü ve Stratejileri	61
3.3.1. Abaza Mehmet Paşa İsyanının İpşir Mustafa Paşa Üzerindeki Etkileri ...	61
3.3.2. Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın İsyanı ve İpşir Mustafa Paşa'nın Rolü.	65
3.3.3. Celali Kara Abaza Hasan Ağa ve İpşir Mustafa Paşa'nın İttifakı	69
3.4. İpşir Mustafa Paşa'nın Sadarete Yükselişi ve Sonrasında Yaşanan Olaylar ...	76
3.4.1. Derviş Mehmed Paşa'nın Hastalığı	76
3.4.2. Melek Ahmed Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı	79
3.4.3. Köprülü Mehmed Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'yı Karşılamaya Gitmesi ve İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Gelişi	83

3.4.4. Yapılan Islahat ve Reform Girişimleri	85
3.4.5. Döneminde Pişkeş Geleneği ve Hediyelerin Siyasi Rolü	90
3.4.6. İpşir Mustafa Paşa'nın Yönetimindeki Kriz: Mevkûfâtî Mehmed Efendi ve Diğer Yöneticilerin Sürgün ve İnfazı	92
3.4.7. Melek Ahmet Paşa'nın Van Yolculuğu: İpşir Mustafa Paşa ile Gerilim ..	94
3.5. İpşir Mustafa Paşa'nın Katline Giden Süreç	97
3.5.1. Muhalefetin Derinleşmesi: Zulüm ve İsyan	97
3.5.2. İpşir Mustafa Paşa'nın Katline Giden Sürecin Ardındaki Çekişmeler ve Düşmanlıklar	100
3.5.3. İnfaz Süreci: İpşir Mustafa Paşa'nın Ölümü ve İpşir Mustafa Paşa'nın Katlinde Ulema Sınıfının Rolü.....	103
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	113
4.İPŞİR MUSTAFA PAŞA'NIN MİMARİ VE KÜLTÜREL ESERLERİ.....	113
4.1. İpşir Paşa Mihmânânesi	113
4.2. İpşir Paşa Kasteli.....	114
4.3. İpşir Mustafa Paşa B. Abdimennan Camii ve Vakfı.....	115
4.4. İpşir Paşa Hanı	123
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	129
EKLER.....	139
Ek 1. Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadrazama yazdığı mektupta, İpşir Paşa'nın Halep'e mütesellim olarak atandığı, ordudaki mansıp sahiplerinin görevlerinin başında bulunduğu ve İpşir Paşa ile diğer ağaların görev yerlerine gittikleri.....	139
Ek 2. Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi Cafer Paşa'nın, Sadarete tayininden dolayı kendisini tebrik ederek Şam, Diyarbekir veya Erzurum vilayetlerinden birine tayin talebi.....	140

Ek 3. Budin Valisi İpşir Mustafa Paşa'ya gönderilen kürk ve kılıçtan dolayı teşekkür ettiği, Çeh'lerin Nemçe kralını ve memleketini istilaya teşebbüs ettikleri ve Tımaşvar defterdarı Mehmed Efendi'den halkın şikayetçi olması.....	141
Ek 4. Yeniil Voyvodası Hasan Ağa'nın (Abaza Hasan) Hazine'ye ait vergileri tahsil edip İstanbul'a göndermesi.	142
Ek 5. Haleb Valisi İpşir Mustafa Paşa'nın, haslarından Hazine-i Amire'ye 5.000 kuruş göndermesi.	143
Ek 6. Mehmed ve İpşir Paşa'nın Kayseri'den aldıkları parayı gönderdikleri ve Sadrazamın rikab-ı hümayuna çıkmasına izin verildiği	144
Ek 7. İpşir Paşa Camii ve Külliyesi.....	145
Ek 8. İpşir Paşa Kasteli	148
ÖZGEÇMİŞ.....	149

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
A.RSK.d	: Bab-1 Asafl Ruus Kalemi Defteri
bk.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
KŞS	: Kayseri Şer'ıye Sicili
MŞH.ŞSC.d	: Meşihat Şer'ıye Sicilleri Defteri
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV.İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TSMA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak
TSMA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vrk.	: Varak



ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısında önemli bir role sahip olan paşalar, genellikle devletin merkezi güçlerini temsil etmekte ve kişisel geçmişleri ile kökenleri, bu güç dinamiklerinin anlaşılmasında belirleyici bir faktör olmaktadır. Bu bağlamda, İpşir Mustafa Paşa dikkat çeken bir figür olarak ön plana çıkmaktadır.

İpşir Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun vezîr-i âzamlarından biri olarak Abaza aşiretine mensup bir kökene sahiptir. Paşa'nın akrabalık ilişkileri üzerine farklı yorumlar bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre, Abaza Mehmed Paşa ile bir akrabalık bağı olduğu bilinmektedir. Ancak Vak'anüvis Naîmâ Efendi, bu ilişkinin Mehmed Paşa'nın kız kardeşinin oğluyla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Hüseyin Ayvansarâyî ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İpşir Mustafa Paşa'nın Abaza'nın amcasının oğlu olduğunu iddia eden başka bir görüş öne sürmektedir.

Bu yüksek lisans tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli figürlerinden biri olan İpşir Mustafa Paşa'nın hayatını, kariyerini ve dönemine olan etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı yönetim yapısında paşaların, devletin merkezi güçlerini temsil etme rolü ile, kişisel geçmişlerinin ve kökenlerinin de bu güç dinamiklerinin anlaşılmasında kritik bir yere sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Tezin ilk bölümünde, İpşir Mustafa Paşa'nın kişisel özellikleri, akrabalık ilişkileri ve Abaza aşiretindeki yeri ele alınmaktadır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa ile olan akrabalık bağı incelenirken, diğer kaynakların sunduğu farklı görüşler de değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın diplomatik görevleri ve bu görevler sırasında gerçekleştirdiği faaliyetler detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Budin ve Şam valilikleri gibi önemli görevlerdeki başarıları, dönemin siyasi yapısındaki yansımalarıyla birlikte ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm, siyasi ve askeri gelişmeler ışığında İpşir Mustafa Paşa'nın rolünü incelemekte ve Varvar Ali Paşa isyanı gibi olaylar üzerinden onun stratejilerini

ve bu süreçteki etkilerini değerlendirmektedir. Ayrıca, çeşitli isyanlar karşısındaki duruşu ve bu durumların Paşa üzerindeki etkileri de irdelenmektedir.

Son bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın mimari ve kültürel eserleri, Osmanlı tarihine olan katkılarıyla birlikte ele alınmakta ve Paşa'nın dönemine ilişkin yaptığı reformlar ve ıslahat girişimleri incelenmektedir. Tez, İpşir Mustafa Paşa'nın hem kişisel geçmişi hem de dönemi üzerindeki etkileriyle, Osmanlı tarihine dair önemli bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İpşir Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğu, Sadrazam, Diplomasi, İsyan.



ABSTRACT

The pashas, who play an important role in the administrative structure of the Ottoman Empire, typically represent the central powers of the state, and their personal backgrounds and origins are decisive factors in understanding these power dynamics. In this context, İpşir Mustafa Pasha stands out as a notable figure.

İpşir Mustafa Pasha, one of the grand viziers of the Ottoman Empire, hails from the Abaza tribe. There are differing opinions regarding his familial relations. According to the records of Evliya Çelebi, it is known that he has a familial connection with Abaza Mehmed Pasha. However, historian Naîmâ Efendi states that this relationship is limited to Mehmed Pasha's sister's son. On the other hand, Hüseyin Ayvansarâyî and İsmail Hakkı Uzunçarşılı present another view, claiming that İpşir Mustafa Pasha is the nephew of Abaza.

This master's thesis aims to comprehensively examine the life, career, and impacts of İpşir Mustafa Pasha, one of the important figures in the Ottoman Empire. It emphasizes the critical role of the pashas in representing the central powers of the state within the Ottoman administrative structure, as well as the importance of their personal backgrounds and origins in understanding these power dynamics.

The first chapter of the thesis discusses İpşir Mustafa Pasha's personal characteristics, familial relations, and his place within the Abaza tribe. While the familial connection with Abaza Mehmed Pasha is analyzed according to Evliya Çelebi's accounts, differing opinions presented by other sources are also evaluated.

In the second chapter, İpşir Mustafa Pasha's diplomatic duties and the activities he carried out during these roles are analyzed in detail. His successes in significant posts such as the governorships of Budin and Şam are examined in relation to the political landscape of the time.

The third chapter investigates İpşir Mustafa Pasha's role in light of political and military developments, assessing his strategies and influences through events like the Varvar Ali Pasha uprising. Additionally, his stance against various rebellions and the effects of these situations on the Pasha are explored.

The final chapter addresses İpşir Mustafa Pasha's architectural and cultural contributions, examining his reforms and initiatives during his period and their impact on Ottoman history. The thesis aims to provide an important perspective on Ottoman history through the lens of İpşir Mustafa Pasha's personal background and his effects on his era.

Keywords: İpşir Mustafa Pasha, Ottoman Empire, Grand Vizier, Diplomacy, Rebellion.



GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Bu çalışma, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir askeri ve siyasi figür olan İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamını, askeri kariyerini, valilik dönemlerini, isyanlarla olan ilişkilerini ve nihayetinde katline giden süreci kapsamlı bir şekilde incelemektedir. İpşir Mustafa Paşa'nın Osmanlı tarihindeki yerini ve etkisini anlamak amacıyla onun kişiliği, kökeni ve Evliya Çelebi ile olan akrabalık ilişkisi gibi biyografik unsurlar incelenmiştir. Çalışma, IV. Murad dönemi seferlerine katılımı, Budin, Şam ve Halep valilikleri sırasındaki faaliyetleri ve diplomatik ilişkilerini ele almaktadır. Ayrıca, İpşir Mustafa Paşa'nın sadaret döneminde gerçekleştirdiği reform girişimleri, çeşitli isyanlarla olan ilişkileri ve mimari ile kültürel katkıları da araştırmanın ana konuları arasında yer almaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şahsiyetlerinden biri olan İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamı ve faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, onun Osmanlı tarihindeki rolünü ve etkisini kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktır. Çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın kişisel özelliklerinin ve kariyerinin yanı sıra, dönemin siyasi, askeri ve toplumsal dinamikleriyle olan etkileşimlerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

İpşir Mustafa Paşa'nın valilik görevleri sırasında karşılaştığı zorluklar, isyanlarla olan ilişkileri ve sadaret dönemindeki reform girişimleri, dönemin karmaşık siyasi atmosferini ve Osmanlı bürokrasisinin işleyişini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bunun yanında, İpşir Mustafa Paşa'nın inşa ettiği mimari eserlerin toplumsal ve kültürel bağlamdaki önemi, onun yalnızca bir asker ve devlet adamı olarak değil aynı zamanda dönemin şehircilik ve mimari faaliyetlerine katkıda bulunan bir figür olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki yerini, mirasını,

rolünü ve etkisini daha iyi anlamak amacıyla kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

Bu araştırma, İpşir Mustafa Paşa'yla ilgili mevcut literatürü değerlendirmek ve daha geniş bir perspektif sunmak açısından da önem taşımaktadır. Nitekim Münir Aktepe, 1970 yılında İpşir Mustafa Paşa'yla ilgili kapsamlı bir çalışma ortaya koymuş ve onunla ilgili ansiklopedi maddesi yazmıştır. Ayrıca, Ahmet Önal'ın "Varvar Ali Paşa ve İsyanı" adlı çalışmasında da İpşir Mustafa Paşa'ya dair birçok bilgi yer almaktadır. Bunların dışında Naîmâ Tarihi ve Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde de İpşir Mustafa Paşa ve dönemi ile ilgili kesitler yer almaktadır. Bu bağlamda, çalışma hem mevcut bilgileri derinleştirerek hem de yeni yorumlar sunarak Osmanlı tarih yazımına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamı ve faaliyetleri, tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında aşağıdaki yöntemler uygulanmıştır:

Birincil Kaynakların Analizi: İpşir Mustafa Paşa'nın dönemine ait arşiv belgeleri ve dönemin yazarları tarafından kaleme alınmış eserler incelenmiştir. Özellikle Osmanlı arşiv belgeleri ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi gibi birincil kaynaklar araştırılmış ve incelenmiş; Paşa'nın biyografisi ve faaliyetlerine dair detaylı bilgiler elde edilmiştir.

İkincil Kaynakların İncelenmesi: Akademik kitaplar, makaleler ve tezler gibi ikincil kaynaklar taranarak, İpşir Mustafa Paşa'nın tarihi bağlamda nasıl değerlendirildiği ve hakkında yapılmış önceki çalışmalar analiz edilmiştir. Bu kaynaklar, araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmak ve Paşa'nın dönemi hakkında geniş bir perspektif sunmak için kullanılmıştır.

Karşılaştırmalı Analiz: İpşir Mustafa Paşa'nın farklı dönemlerdeki faaliyetleri ve görevleri, çağdaşlarıyla ve dönemin genel siyasi olaylarıyla karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bu yöntem, Paşa'nın etkisini ve önemini daha iyi anlamak için kullanılmıştır.

Tarihsel Bağlam ve Yorumlama: Araştırmada elde edilen veriler, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik bağlamı içerisinde yorumlanmış; İpşir Mustafa Paşa'nın faaliyetlerinin bu bağlamdaki yeri ve önemi değerlendirilmiştir.

Görsel ve Fiziki İncelemeler: İpşir Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği mimari eserler ve bu eserlerin günümüzdeki durumu, görsel materyaller ile incelenmiştir. Bu incelemeler, Paşa'nın mimari katkılarının somut örneklerini ortaya koymak için kullanılmıştır.

Bu yöntemler çerçevesinde, İpşir Mustafa Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rolü ve etkisi kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve araştırmanın hedeflerine ulaşılması amaçlanmıştır.

D. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu çalışma, İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamı ve faaliyetlerini kapsamaktadır. Araştırma, özellikle Paşa'nın 17. yüzyıldaki etkisini ve katkılarını ele almıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın valilik dönemleri, askerî kariyeri ve sadaret dönemi incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer konular ve olaylar genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın ana konusunu, İpşir Mustafa Paşa'nın 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda üstlendiği görevler ve faaliyetler oluşturmaktadır. Bu dönem dışında kalan yıllara ilişkin bilgilere detaylı olarak yer verilmemiştir. Ayrıca, Paşa'nın hayatına ve faaliyetlerine dair bazı birincil kaynakların sınırlı olması, döneme ilişkin bilgi eksikliklerine yol açmıştır. Özellikle, kişisel yazışmalar ve özel belgelerin sınırlı olması, araştırmanın kapsamını daraltmaktadır.

Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, araştırmada elde edilen bulgular dikkatli bir şekilde değerlendirilmiş ve mümkün olan en doğru sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

E. Araştırmanın Planı

Bu araştırma, İpşir Mustafa Paşa'nın hayatı, siyasi ve askeri kariyeri ile mimari ve kültürel katkılarını inceleyen dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın kişiliği ve kökeni derinlemesine ele alınmaktadır. Bu bölümde,

Evliya Çelebi ile olan akrabalık bağı, Paşa'nın Osmanlı toplumundaki konumuna dair önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca, Paşa'nın Perihan Hatun ve Ayşe Sultan ile yaptığı evlilikler, bu evliliklerin dönemin siyasi dengeleri üzerindeki etkileri ile Paşa'nın askeri kariyerine nasıl şekil verdiği bu bölümde tartışılmaktadır. Özellikle IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerine katılımı ve bu süreçte kazandığı askeri tecrübe, İpşir Mustafa Paşa'nın ileride oynayacağı rollerin temelini oluşturmaktadır.

İkinci bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın diplomatik görevleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı eyaletlerindeki idari faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda Budin, Şam ve Halep valilikleri döneminde yürüttüğü görevler, yerel ve merkezi otorite arasındaki ilişkiler ve bu görevlerin İpşir Mustafa Paşa'nın kariyerinde oynadığı rol derinlemesine analiz edilmektedir. Paşa'nın bu görevler sırasında saraya sunduğu raporlar, padişaha ve sultanlara gönderdiği hediyeler hem siyasi stratejilerini hem de dönemin Osmanlı diplomasi anlayışını gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölüm, İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi ve askeri gelişmelerdeki kritik rolünü incelemektedir. Bu bölümde, Varvar Ali Paşa İsyanı, Kayseri Kalesi Kuşatması ve diğer önemli olaylar bağlamında Paşa'nın stratejileri ve karar alma süreçleri analiz edilmektedir. Ayrıca, İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete yükselişi, ardından gelen krizler ve bu süreçteki rakipleri ile yaşadığı çekişmeler detaylandırılmaktadır. Özellikle Melek Ahmed Paşa ile olan ilişkileri, Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki güç dengeleri ile nasıl başa çıktığını ortaya koymaktadır. Paşa'nın yönetimindeki krizler ve nihayetinde katline giden sürecin nedenleri bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölüm, İpşir Mustafa Paşa'nın mimari ve kültürel katkılarına odaklanmaktadır. Paşa'nın inşa ettirdiği eserler, vakıf faaliyetleri ve Osmanlı mimarisine olan katkıları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. İpşir Paşa Mihmânihânesi, Kasteli, camiler ve hanlar gibi yapılar, dönemin mimari estetiği ve kültürel zenginliği ışığında değerlendirilmiştir. Bu bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın sadece askeri ve siyasi bir figür değil, aynı zamanda kültürel bir miras bırakan önemli bir şahsiyet olduğu vurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İPŞİR MUSTAFA PAŞA’NIN BİYOGRAFİSİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun vezîr-i âzamlarından biri olan İpşir Mustafa Paşa’nın doğum tarihi ve anne baba hakkında mevcut kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte kökeninin Abaza¹ aşiretine dayandığı belirtilmektedir.² İpşir Mustafa Paşa’nın akrabalık ilişkileri konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Evliya Çelebi, Abaza Mehmed Paşa³ ile akraba olduğunu aktarırken, Vak’anüvis Naîmâ Efendi ve Mehmed Süreyya bu ilişkinin Mehmed Paşa’nın kız kardeşinin oğluyla sınırlı kaldığını belirtir.⁴ Hüseyin Ayvansarâyi ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise İpşir Mustafa Paşa’nın Abaza’nın amcasının oğlu olduğunu savunmaktadır.⁵ Tüm bu görüşler dikkate alındığında, İpşir Mustafa Paşa ile Abaza Mehmed Paşa arasındaki akrabalık bağına ilişkin farklı iddialar söz konusudur ve ilişkinin kesin mahiyeti mevcut kaynaklar ışığında açık bir şekilde belirlenememektedir. Bununla birlikte, söz konusu rivayetlerin büyük bir kısmı Paşa ile Abaza Mehmed Paşa arasında bir akrabalık bağının varlığına işaret etmektedir. Kaynaklarda yer alan ifadeler ve dönemin sosyal yapısı dikkate alındığında, bu

¹ Batı Kafkasya’da Karadeniz kıyısında yaşayan Abazalar (Abhazlar), tarih boyunca farklı hâkimiyetler altında bulunmuş, Bizans etkisiyle Hristiyanlık, Osmanlı hâkimiyetiyle İslamiyet ile tanışmışlardır. Osmanlıların 1578 İran seferiyle Sohum eyaletini kurarak bölgede nüfuzlarını artırdığı, ancak Rusya’nın 19. yüzyıldaki yayılmacı politikaları sonucu Abhazya’nın Rus kontrolüne geçtiği bilinmektedir. Özellikle 1864 Büyük Kafkas Sürgünü sırasında Osmanlı topraklarına göç eden Abazalar, toplumsal yapılarında büyük bir kırılma yaşamışlardır. Rusya ile Osmanlı arasındaki savaşlar, Abazaların yerel özerklik mücadelelerini etkilerken, 19. ve 20. yüzyıllarda Gürcistan ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde de önemli değişimler yaşanmıştır. Sovyetler sonrası dönemde ise Abhazya, Gürcistan’dan bağımsızlık ilan etmiş, günümüzde Rusya’nın desteğiyle varlığını sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Aydın, “Abazalar”, *TDV.İA.*, C.1, 2020, s.1-3.

² Ahmed Taib Osmanzade, *Hadikatü’l Vüzerâ*, TBMM Kütüphanesi, s.99-101.; Ahnmed Kayas, “Mustafa Paşa (İpşir)” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, C.2, İstanbul 1999, s.310.

³ Genç Osman’ın kanını dava ederek isyan eden Erzurum beylerbeyi. Ayrıntılı bilgi için bk. Mücteba İlgürel, “Abaza Paşa”, *TDV.İA.*, C.1, İstanbul 1988, s.11,12.

⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayar, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.790,791.

⁵ Münir Aktepe, “İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, S.24, Haziran 2011, s.45.

akrabalığın mevcut olduğu genel olarak kabul edilmekte ancak bu bağın derecesi hususunda tarihçiler arasında kesin bir mutabakat sağlanamamıştır.

İpşir Mustafa Paşa'ya verilmiş olan İpşir lakabı, Mustafa Paşa'nın Abaza aşiretinin "Apsıl" kabilesinden gelmesinden kaynaklanmış olabilir.⁶ Bu lakap genellikle kişinin kökenine, aşiretine veya kabilesine atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla İpşir Mustafa Paşa'nın lakabı, Abaza kökenini vurgulamaktadır.

İpşir Mustafa Paşa, savaş becerilerinden olan cirit ve mızrak kullanma konusunda üstün yeteneklere sahipti. Diğer yandan kişisel özellikleriyle de dikkat çekiyordu. Genellikle ciddi bir ifadeyle bilinen Paşa nadiren gülümserdi. Ayrıca kimseye ikramda bulunmaz ve çok az ayağa kalktığı görülürdü. Fiziksel olarak kısa boylu olmasına rağmen çevik ve seri hareket edebilen bir yapısı vardı. İpşir Mustafa Paşa, II. Abdülhamid'in sadrazamlarından olan Küçük Sait Paşa⁷ ile Osmanlı sadrazamları arasında en kısa boya sahip olan sadrazamlar arasında sayılmıştır.⁸ Paşa'nın giyim tarzı ise genellikle Çerkes kültürüne özgü olmuştur.⁹

İpşir Mustafa Paşa'nın karakter ve davranışları oldukça karmaşıktı. Naîmâ'nın ifadesine göre ahmakça bir sertlik ve soğukluk onun kişiliğini belirleyen özelliklerindendir. Vezirlik gururuyla dolu olan Paşa, dünyaya ve insanlara hor baktığı için oldukça özgüven sahibi idi. Kendisini aşırı derecede güçlü görmesine rağmen eylemleri bunun tam tersini yansıtmıştır. Çünkü Paşa'nın eylemlerin neredeyse tamamı devlet adamlarını bastırmak, para toplamak ve hainleri cezalandırmak üzerine olmuştur. Paşa'nın kendi iddiaları ve sözleri rüşveti reddetmek ve adaleti yerine getirmekle ilgili olsa bile bazı davranışları bu sözleriyle örtüşmemiştir. Eziyet ve zulümle dolu bir yönetim anlayışıyla halkı zor durumda bırakmış olmasına rağmen

⁶ Abasklar da yanlış telaffuz edilen bir isimdir. Burada (A) harfi sadece bir tanımlamadır. İsmin aslı "Bask"tır. Bu isim, Kafkasya'da hâlâ "Baskhe" şeklinde yaşamaktadır. Bugün kullanılan "Abaza" ve "Abhaz" isimlerinin de buradan türediği muhakkaktır. İspanya'daki Basklar da aynı aşirettendir. Birçok kabileden oluşan Basklar, İngur havzasını işgal ediyorlardı ve Kolhidi bölgesine de nüfuz ediyorlardı. Bask aşiretinin Apsıl = Psıl kabilesi daha güneyde yerleşmiş bulunuyordu. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.142.

⁷ Küçük Said Paşa (1838-1914), II. Abdülhamid döneminde altı kez sadrazamlık yapmış, mali ve adli reformlarıyla Osmanlı modernleşmesine katkıda bulunmuş bir devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", *TDV.İA*, C.35, İstanbul 2008, s.576,578.

⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971, s.129.

⁹ Aktepe, s.52.

kendini kurtarıcı bir figür olarak göstermeye çalışmıştır.¹⁰ Naîmâ İpşir Mustafa Paşa'nın kötü huylarını naklederken iyi huylarını da nakletmiştir. Halkın İpşir Mustafa Paşa'yı sonradan pek masum olarak andığını söylemiş ve onun masum olduğunu vurgulamak için duhan içenlerin yanında kahve yerine sıcak süt içtiğini söylemiştir. Evliya Çelebi de İpşir Mustafa Paşa'nın kahve yerine süt içmesini salih ve dindar kişi olmasına bağlamıştır. Yani İpşir Mustafa Paşa'ya göre erdemli görünme çabası kahve içmek yerine süt içmek olarak şekillenmiştir.¹¹

İpşir Mustafa Paşa'nın asi ruhlu ve şiddet yanlısı bir paşa olduğu, o dönemde sosyal ve siyasi hayatta yaşanan olayların anlatıldığı Bektaşî fıkralarında da geçmektedir.¹² Avcı Sultan Mehmed'in sadrazamlarından olan İpşir Mustafa Paşa tarihte, idare işlerinde dikkatsiz ve kurnazlığa yakın ancak bilgisiz biri olarak geçmektedir. Kısa boylu olmasına rağmen aşırı zorba ve atak olan Paşa'nın mertebesi Ayşe Sultan ile evlendirilerek daha da yükseltilmiştir. Kendini beğenmiş bir şekilde, hocası Konyalı Zahid Baba'yı çağırarak, daha önce sadrazam olacağını ve sultan ile evlendirilerek damat olacağını söylediğini, söylediklerinin de bir bir gerçekleştiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine hocası, alaycı bir tavırla, sadrazam olmanın değil, o makamda kalabilmenin asıl marifet olduğunu ifade etmiştir. İpşir Mustafa Paşa bu sözlere kızarak Zahid Baba'yı yanından kovmuştur. Ancak iki ay sonra Paşa, cehaleti ve dikkatsizliği sebebiyle sadrazamlıktan alınmıştır.¹³

İpşir Mustafa Paşa'nın kompleks karakteri, otoriter ve manipülatif bir liderlik yaklaşımının yanı sıra aşırı özgüveni ve adaletsiz yönetimi çevresindeki güvenin zayıflamasına neden olmuş olabilir. Paşa'nın liderlikteki güvensiz ve despotik duruşu, dönemin siyasal ve sosyal bağlamının bir yansıması olarak değerlendirilebilir ve liderlikte dürüstlük, adalet ve samimiyet gibi etik değerlerin önemini vurgular.

¹⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, C.6, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969, s.2508.

¹¹ Zeynep Tarım, *Osmanlı Devlet Teşrifatında Kahve İkramı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s.215.

¹² Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s.223.

¹³ Ömer Faruk Elaltuntaş, "Bektaşî Fıkralarında Siyasi Yansımalar", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C.6, S.2/1, 2016, s.38,39.

1.1. Evliya Çelebi ile Akrabalık İlişkisi

Evliya Çelebi ile İpşir Mustafa Paşa arasındaki akrabalık ilişkisinin temeli Melek Ahmet Paşa'ya¹⁴ dayanmaktadır. Evliya Çelebi'nin yazılarına dayanarak, Melek Ahmet Paşa ile Evliya Çelebi arasında bir akrabalık ilişkisi olduğu düşünülse de bu doğrultuda net bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü Evliya Çelebi'nin anlatıları arasında bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Örneğin, annesinin önce padişaha hediye edilip sonra Derviş Mehmet Ağa'ya verilmesi annesinin cariyeye olduğuna dair bir işaret olabilir. Ayrıca, Melek Ahmet Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde birlikte getirilen çok sayıda esir bulunması onun etrafında esirlerin toplandığına işaret eder. Ancak Evliya Çelebi'nin Melek Ahmet Paşa'nın Dağıstan'a gönderilmesiyle ilgili bölümlerinde kendi annesinden bahsetmemesi, Melek Ahmet Paşa ile annesi arasındaki akrabalığın gerçek olmadığına dair şüpheleri arttırmaktadır.¹⁵

Evliya Çelebi'nin annesi, Sultan I. Ahmed döneminde Kafkasya'daki Soğuksu kentinden cariyeye olarak saraya getirilmiş ve kuyumcu başı Derviş Ağa ile evlendirilmiştir. Abaza kökenli olan annesi¹⁶, bu dönemde Gürcistan, Rusya, Mingrelya gibi ülkelerden getirilen ve varlıklı kişilerin evlilik yaptığı birçok kız gibi saraya gelmiştir.¹⁷ Evliya Çelebi'nin annesinin Melek Ahmed Paşa ve İpşir Mustafa Paşa gibi devlet adamlarıyla akraba olduğu bilinmektedir.¹⁸ Evliya Çelebi, İpşir Mustafa Paşa'nın ailesi hakkında akrabalık bağlarını vurgulayarak, Mehmed Paşa'nın annesi ile İpşir Mustafa Paşa ve Melek Ahmed Paşa'nın annelerinin aynı topluluk ve

¹⁴ İstanbul Fındıklı doğumlu, Dağıstan Abazaları kökenli Osmanlı devlet adamıdır. IV. Murad döneminde çeşitli önemli valilikler (Diyarbakir, Musul, Halep, Şam, Bosna) yapmış, Bağdat'ta vezir-i âzamlık görevinde bulunmuş; sadâretinde reform girişimlerinde bulunmuş ve esnaf isyanlarıyla karşılaşmıştır. Hayır eserleri inşa ettirmiş, takvâ sahibi ve saygıdeğer bir devlet ricali olarak Osmanlı siyasi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Melek Ahmet Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmet Paşa", *TDV.İA*, C.24, Ankara 2004, s.42-44.; Evliya Çelebi, C.8 s.55,90,179, C.9, s.546,561,666, C.10, s.54,79.; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s.38.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.6, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.79,80.

¹⁶ Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem*, TDK, Ankara 2013, s.39.

¹⁷ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyehatnamesi*, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s.44.

¹⁸ Meşkûre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960, s 1.

soydan geldiğini belirtmiştir. Ayrıca kendi annesinin de Melek Ahmed Paşa'nın annesinin kız kardeşi olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

Evliya Çelebi'ye göre, Melek Ahmet Paşa'nın annesi, Dağıstan'ı ziyaret eden babasına hediye edilen esirler arasındaydı ve onunla ilişki yaşayarak hamile kaldı. Bu bilgiler, Melek Ahmet Paşa'nın annesinin bir cariye olduğu bilgisiyle örtüşmektedir.²⁰ Bu durumda, Melek Ahmet Paşa'nın ve Evliya Çelebi'nin annesinin köle oldukları varsayılırsa ikisi arasında bir akrabalık olmadığı düşünülebilir. Ancak aynı Abaza kavmine mensup olmaları veya Dağıstan'dan İstanbul'a birlikte gelmeleri gibi faktörler, aralarında bir bağın olabileceğini düşündürülebilir veya sadece bir Abaza dayanışması olabilir. Bununla birlikte, her iki ailenin Abaza kavmine mensup olmaları ve İstanbul'a benzer şartlarda gelmiş olmaları, aralarındaki bağı yalnızca hemşehrilik veya bir aidiyet çerçevesinde değerlendirilebilecek bir ilişki olarak yorumlamaya imkân tanımaktadır.

Evliya Çelebi, bu akrabalık ilişkisinden emin değildir ve Seyhatname'de bu konu hakkında üç farklı bilgi vermiştir. Melek Ahmet Paşa'nın vefatından sonra yazdığı bölümde, Paşa için, “annemin amcasının oğlu” ifadesini kullanarak Melek Ahmet Paşa ile Evliya Çelebi'nin annelerinin amca çocukları olduğunu belirtir.²¹ Ayrıca başka bir bölümde, İpşir Mustafa Paşa ile arasında geçen bir konuşmayı aktarırken, İpşir Paşa, Defterdâroğlu Mehmet Paşa ve Melek Ahmet Paşa arasında akrabalık ilişkisi kurmaya çalışmış ve kendi annesiyle Melek Ahmet Paşa'nın annesinin kardeş olduklarını söylemiş böylece kendisinin İpşir Mustafa Paşa başta olmak üzere adı geçen üç paşayla da akraba olduğunu iddia etmiştir.²² Evliya Çelebi'nin İpşir Mustafa Paşa ile yaptığı konuşmada, akrabalık ilişkisini Mehmet Paşa'nın annesinin hem İpşir Mustafa Paşa ile hem de Melek Ahmet Paşa'nın annesiyle olan bağına dayandırır. Bu durumda Evliya Çelebi'nin bu üç paşa ile akraba olabilmesi sadece Melek Ahmet Paşa'nın annesi aracılığıyla mümkün olacaktır.

¹⁹ Behiç Efe Tekin, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Renkler*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018, s.5.

²⁰ Evliya Çelebi, C.6, s.78.

²¹ a.g.e., C.6, s.80.

²² a.g.e., C.2, s.237.

Evliya Çelebi'nin İpşir Mustafa Paşa ile doğrudan bir kan bağı olduğuna dair kesin ve tutarlı bir bilgi bulunmamaktadır. Seyahatnâme'de yer alan anlatılar çoğu zaman çelişkili olup, Melek Ahmed Paşa üzerinden dolaylı bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Evliya Çelebi'nin akrabalık vurguları; hemşehrilik, hizmet ilişkisi veya sosyal aidiyet temelinde değerlendirilmelidir. Ayrıca dönemin siyasi ve sosyal ikliminde “akrabalık” tabiri, çoğu zaman koruyucu-hâmî ilişkilerini meşrulaştırma amacıyla kullanılmış olabilir. Evliya Çelebi'nin ifadelerindeki çelişkiler, yalnızca bireysel anlatı farklılıkları değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunda akrabalık kavramının geniş ve esnek bir biçimde tanımlandığını da göstermektedir.

1.2. Evlilikleri

1.2.1. Perihan Hatun ile İpşir Mustafa Paşa'nın Evlilik İlişkisi

İpşir Mustafa Paşa'nın eşi Perihan Hatun, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde önemli bir figür olarak yer almaktadır. Ölümünden sonra Zincirli Camii avlusuna defnedilen Perihan Hatun, döneminde Züleyha, Kadayfe ve Belkıs'tan sonra güzelliği ile tanınmış, adeta bir peri gibi meşhur olmuştur.²³

Güzelliği, Osmanlı padişahı I. İbrahim'e kadar ulaşan söylentilere konu olmuş ve bu durum, onu talihsiz bir şekilde daha fazla dikkat çekici hale getirmiştir. Perihan Hatun, Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmesi istenmiş, ancak bu talep karşısında Paşa, Perihan Hatun'un I. İbrahim tarafından nikâhına alınmasını engellemek amacıyla harekete geçmiştir.²⁴ Bu olay detaylı olarak 3. Bölümde Varvar Ali Paşa İsyanı başlığı altında anlatılacaktır.

1.2.2. Ayşe Sultan ile Evliliği

Ayşe Sultan, Osmanlı tahtına hükmeden I. Ahmed'in kızı olarak doğmuştur. Doğum tarihi çoğunlukla 1605 olarak kabul edilse de bu bilgi kesinlik taşımamaktadır. Ancak onun mühründe yer alan “Ayşe Sultan binti Ahmed Han sene 1022” ifadesi, 1022 yılına (miladi 1613) denk gelen dönemde yaşadığını göstermektedir. Annesinin Kösem Sultan olduğu güçlü bir ihtimaldir. Osmanlı padişahı I. Ahmed, saltanatı

²³ Evliya Çelebi, C.5, s.33.

²⁴ a.g.e., C.5, s.33.

süresince kızlarını önemli devlet adamlarıyla evlendiren bir hükümdar olarak bilinir. Toplamda 6 evlilik yapan Ayşe Sultan,²⁵ 1612 yılında, henüz 13 yaşındayken, sadrazam Nasuh Paşa²⁶ ile evlendi. Ayşe Sultan, düğünün ardından Nasuh Paşa'nın sarayına büyük bir törenle götürülmüş, ancak bu evlilik üç yıl sürmüştür. Nasuh Paşa, 1614 yılında öldürülünce Ayşe Sultan dul kalmış, bu olay onu derinden sarsmıştır. Kısa bir süre sonra Şehit Karakuş Mehmed Paşa ile ikinci evliliğini yapmış, ancak bu evlilik de kısa sürmüştür. Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından, 1621 yılında tekrar dul kalan Ayşe Sultan, 1626'da IV. Murad döneminde Van Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa ile evlenmiştir. Ancak bir yıl sonra gerçekleşen düğünlerinin ardından, 1632 yılında yeniçerilerin isyanı sırasında Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesiyle yeniden dul kalmıştır. Bu olaydan bir ay sonra Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa ile nişanlanmış, 1635 yılında ise evlenmişlerdir. Murtaza Paşa'nın hastalıklı olması nedeniyle bu evlilikten memnun olmayan Ayşe Sultan, 1636 yılında Paşa'nın Revan Seferi'nde hayatını kaybetmesiyle bu sıkıntılı evlilikten kurtulmuştur. 1639 yılında Halep ve Şam Beylerbeyi Ahmed Paşa ile yaptığı evlilik de beş yıl sürmüş, Ahmed Paşa'nın 1644'teki ölümü üzerine yeniden dul kalmıştır. 1645 yılında Adana Valisi Voynuk Ahmed Paşa ile evlenen Ayşe Sultan, bu evliliğinde uzun süreli bir beraberlik yaşamıştır. Ancak Ahmed Paşa'nın Girit Seferi'nde hayatını kaybetmesi, bu evliliğin sonlanmasına yol açmıştır.²⁷ 1655 yılında ise Ayşe Sultan İpşir Mustafa Paşa ile nişanlanmış Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle de evlenmişlerdir. Ancak Ayşe Sultan'ın İpşir Mustafa Paşa ile yaptığı evlilik de uzun sürmeyecek ilerleyen bölümlerde anlatılacağı üzere İpşir Mustafa Paşa'nın idam edilmesiyle yeniden dul kalacaktır.

1655 yılında gerçekleşen bu evlilik kısa sürmüş olmasına rağmen oldukça dikkat çekicidir. İpşir Mustafa Paşa, evlenmeden önce dönemin kötü şöhretli vezirlerinden biri olarak tanınıyordu. Ancak Ayşe Sultan ile evlendikten sonra, eşinin baskılarıyla, ünlü bir soyguncu ve eşkıya olan bu vezir, sadrazamlık makamına getirilmiştir. IV. Mehmed ve Valide Turhan Sultan, İpşir Mustafa Paşa'yı damat olarak kabul edip sadrazamlığa tayin etmeyi stratejik bir hamle olarak görmüşlerdir. Bu

²⁵ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.200.

²⁶ Gümülcine doğumlu Osmanlı devlet adamı olup, Halep beylerbeyliği, Anadolu serdarlığı ve vezir-i âzamlık görevlerinde bulunmuş, İran ile barış müzakereleri yürütmüş ancak siyasi entrikalar sonucu padişahın güvenini kaybederek idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", *TDV.İA*, C.32, İstanbul 2006, s.426-428.

²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.81,82.

kararın ardında yatan esas sebep, Paşa'nın eşkıyalıklarına ve soygunlarına son vermektir. Böylece, hanedan bir paşayı aile içine dahil ederek onu kontrol altına almayı hedeflemiştir. Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve burada karısının sarayında yaşaması, onun yerleşik bir hayata geçmesini sağlayacak ve devlet tarafından denetlenebilir hale getirecekti.²⁸ Ayşe Sultan'ın İpşir Mustafa Paşa ile evlenmesinde Turhan Sultan'ın etkisi, dönemin koşulları ve kadınların devlet yönetimindeki rolü dikkate alındığında, bu tür bir müdahale alışılmadık bir durum değildir.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal yaşamında önemli bir yer tutan düğünler, sadece iki kişinin birleşmesini değil, aynı zamanda iki ailenin ve geniş bir çevrenin bir araya gelmesini de simgelerdi. Bu bağlamda, Ayşe Sultan ve İpşir Mustafa Paşa'nın evliliği, dönemin sosyo-politik ilişkileri ve saray içindeki dinamikler açısından önemli bir dönemeçtir. Ayşe Sultan'ın çeyizi, bu evliliğin ihtişamını ve Osmanlı sarayının zenginliğini gözler önüne seren bir unsurdur. Ayşe Sultan için hazırlanan çeyiz, sadece kişisel bir varlık değil, aynı zamanda dönemin ekonomik gücünü ve saray yaşamının gösterişini de yansıtır. Hazineye ait bazı mücevher ve eşyalar, kullanılmaz hale geldiklerinde veya eski olduklarında, ya da devlet ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla satılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı mücevherler sultanların çeyizleri için bozdurulmuş ya da yeni mücevherlere dönüştürülmüştür. Ayşe Sultan'ın çeyizine ait olan takılar, kaplar ve mücevherler, Enderun Hazinesi'nden alınmış ve buna dair çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan bazıları, alınan eşyaların zamanla bozulduğunu ve yeniden yapıldığını göstermektedir. Çeyizde yer alan eşyalardan çoğu, takılar ve sim ile altın işçilikle yapılmış kaplardan oluşmaktadır. Enderun Hazinesi'nden temin edilen kapların büyük bir kısmı gümüşten yapılmış olup, her birinin ağırlıkları da kaydedilmiştir. Bu eşyalar arasında sahan, kapak, şamdan, farklı boyutlarda tepsiler, leğen, ibrik, ateşdan, sürahi, matara ve kilit gibi objeler yer almaktadır. Ayrıca, çeyiz için yeniden yapılan takılar arasında en dikkat çekici parçalardan biri, elli takım murassa çaprastır. Bunun için elli kıyye altın ve çok sayıda

²⁸ Selim Parlaz, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S.15, s.83.; Uluçay, s.81,82.

²⁹ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 243,244. Ayrıca bu evlilikte Ayşe Sultan'ın da istekli olduğu belirtilmektedir. Özellikle İpşir Mustafa Paşa'yı İstanbul'a getirmek için Ayşe Sultan'ın onunla evlenmek istediği ifade edilmiştir. bk. Reşad Ekrem Koçu, *Dağ Padişahları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s.244.

elmas kullanılmıştır. Çapraştılar, çeşitli kadın ve başlıklarına verilmiş ve bazıları farklı tarihlerde çeşitli kadınlara ihsan edilmiştir.³⁰

Ayşe Sultan'ın İpşir Mustafa Paşa ile evliliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal dinamikleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1655 yılında gerçekleşen bu evlilik, kısa sürede büyük bir dikkat çekmiştir. Ayşe Sultan'ın daha önceki evlilikleri gibi bu evlilik de dikkatli bir stratejik hamlenin sonucudur. İpşir Mustafa Paşa'nın, dönemin kötü şöhretli vezirlerinden biri olarak tanınması, bu evliliğin ardındaki stratejik düşünceyi açıklığa kavuşturur. IV. Mehmed ve Valide Turhan Sultan'ın, Paşa'yı sadrazamlık makamına getirmesi, onun eşkıyalık geçmişini sona erdirmek ve saray çevresinde daha kontrol edilebilir bir hale getirmek amacıyla yapılmıştır. Bu hamle, Osmanlı yönetiminin, kötü şöhretli bir figürü denetim altına alarak hem aile içi hem de devlet yönetimi açısından stratejik bir adım attığını gösterir.

Ayşe Sultan'ın çeyizi de bu evliliğin ihtişamını ve Osmanlı sarayının zenginliğini gözler önüne seren önemli bir unsurdur. Çeyiz, dönemin ekonomik gücünü ve saray yaşamının gösterişini yansıtırken, aynı zamanda Osmanlı sarayında yapılan harcamaların büyüklüğünü de ortaya koyar. Enderun Hazinesi'nden alınan takı, kap-kacak ve mücevherlerin detaylı kayıtları, bu çeyizin ne kadar geniş kapsamlı olduğunu ve dönemin zenginlik anlayışını yansıtır. Özellikle elli takım murassa çapraşt ve diğer değerli eşyalar, Ayşe Sultan'ın evliliğinin hem kişisel hem de devlet açısından ne kadar büyük bir anlam taşıdığını vurgular.

Sonuç olarak, Ayşe Sultan ve İpşir Mustafa Paşa'nın evliliği, sadece iki bireyin birleşmesi değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasi stratejilerinin bir yansımasıdır. Bu evlilik, dönemin yönetim anlayışını, saray içindeki ilişkileri ve dönemin ekonomik koşullarını anlamak açısından önemli bir örnektir. Ayşe Sultan'ın çeyizi ise bu evliliğin ve dönemin gösterişli yapısının somut bir temsidir.

³⁰ Gülser Yardım, "Bir Sultan'ın Mücevherleri: Ayşe Sultan'ın Cihaz(Çeyiz) Defteri", *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, S.77, 2023, s.185-187.; BOA, TS.MA.d, Defter No:20, 15 Haziran 1682, (H. 09.06.1093).



İKİNCİ BÖLÜM

2.İPŞİR MUSTAFA PAŞA’NIN BÜROKRATİK GÖREVLERİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun 17. yüzyılda karşılaştığı iç ve dış siyasi sorunlar, güçlü bir diplomasi ve stratejik yönetim becerisi gerektirmiştir. Bu çalkantılı dönemde İpşir Mustafa Paşa, hem Osmanlı’nın sınır bölgelerinde düzeni sağlamak hem de dış tehditleri bertaraf etmek amacıyla önemli görevlerde bulunmuş, Budin, Şam ve Halep gibi stratejik vilayetlerde valilik yapmıştır.

2.1. İpşir Mustafa Paşa’nın Askeri Kariyerine Giriş

2.1.1. IV. Murad ile Revan Seferi ve Bağdat Seferi’ne Katılması (1635/1638-39)

IV. Murad’ın hem Revan hem de sonraki Bağdat seferleri, Anadolu’daki sipah zorbalarını ve mütegalibe³¹ adı verilen topluluğu temizlemesi açısından son derece önemlidir. Bu süreçte bazı kişilerin iftiraya uğradığı ve husumete kurban gittikleri söylene de tespit edilen zorbaların ardından birçok kişi temizlenmiştir. Sultan Murad, gördüğü bir kişiyi birkaç yıl sonra tanıyarak, diğer suçluların isimlerini ve yerlerini hafızasında tutmuş ve bu seferlerinde onları amansızca arayıp bulup öldürmüştür. Anadolu ve Revan seferleri sırasında birçok kişi “eşkîya” ilan edilerek tek tek toplanıp öldürülmüştür. Deli Hamza, Dereli Halil, Kara Mahmut, Çerkes Ali Ağa, Deli İlahi gibi birçok kişi ve onların adamları farklı sebeplerle öldürülmüştür.³² Bu sayede her iki seferde de ülkede bir temizlik sağlanmış ve kendisinden sonra da bu huzur bir süre daha devam etmiştir.³³

1635 yılında başlayan Revan Seferi, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli dönemlerinden birini temsil etmektedir. IV. Murad’ın tahta çıkışından bu yana devletin

³¹ Haksız ve mücerret kuvvet ve galebe ile hükme destres olanlar, zorba güruhu, derebeyleri. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2019, s.891.

³² Baki Öz, *Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları, İstanbul 1992, s.74.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK, Ankara 1988, s.206.

en büyük sorunlarından biri Şah Abbas'ın³⁴ Revan ve Bağdat'ı işgal etmesi olmuştur. Revan, İran'ın ipek kervanlarının Osmanlı ekonomisi için hayati öneme sahip olan Bağdat-Hint ticaret üzerinde bulunması sebebiyle stratejik bir konuma sahipti.

Sultan Murad, sefere tüm yeniçeri ordusunun katılması gerektiğini kanunla belirlemiş olmasına rağmen, İstanbul'da birçok yeniçeri oturak ve korucu olarak kalmak istemiş ancak IV. Murad bu talebi reddederek yeniçeri oturak bırakmak isteyenleri idam ettirmiştir. Sefer sırasında zorba olarak bilinen kişileri acımasızca cezalandıran Sultan Murad, yol boyunca çeşitli önlemler almış, özellikle Mevlâna türbesini ziyaret edip bölgedeki Hıristiyan zimmîlerin cizyesini vakfetmiş ve Celâlîler döneminde harabe hale gelen Anadolu'nun kalkınması için adımlar atmıştır.³⁵

1632 olaylarında Sultan Murad'a başlıca destek olan vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa³⁶, İran seferindeki kusurları nedeniyle azledildi ve hapsedildi. Ancak daha sonra affedilerek serdar olarak atanmasıyla ödüllendirildi. Onun yerine Sultan Murad'ın sadık veziri Bayram Paşa³⁷ getirildi ve Revan seferinde İstanbul'da kaymakam olarak önemli bir rol oynadı.³⁸ İpşir Mustafa Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın³⁹ himayesi altında Silahtar⁴⁰ olarak saraya yerleştikten sonra

³⁴ Şah Abbas (1571-1629), Safevî tahtına geçtikten sonra iç otoriteyi güçlendirip askeri reformlar gerçekleştirmiş, Osmanlılarla sınır mücadelesinde önemli topraklar kazanmış, İsfahan'da büyük imar projeleriyle Safevî Devleti'ni en parlak dönemine taşımış etkili bir hükümdardır. Şah Abbas hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Faruk Sümer "Abbas I" *TDV.İA*, C.1, İstanbul 1988, s.17-19.; Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran'da Sosyal ve Kültürel Hayat", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.11, S.2, 2011, s.261-276.

³⁵ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke-Tahlil ve Metin II*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.855-862.

³⁶ Arnavut kökenli Osmanlı devlet adamı olup, IV. Murad döneminde vezir-i âzamlık yapmış, idari ve askeri ıslahatlar gerçekleştirmiş ancak Safevîlerle mücadelede başarısızlıkları ve siyasi entrikalar nedeniyle azledilip idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Mehmed Paşa, Tabanıyassı", *TDV.İA*, 3. Basım Ek-2, Ankara 2019, s.229,230.

³⁷ Lâdik kökenli Bayram Paşa, Yeniçeri Ocağı'nda çeşitli görevlerde bulunmuş, I. Ahmed'in kızı Hanzâde Sultan ile evlenmiş, Mısır valiliği ve Rumeli beylerbeyliği yapmıştır. IV. Murad döneminde sadâret kaymakamlığı ve vezir-i âzamlık görevlerine getirilmiş, Bağdat Seferi hazırlıklarında bulunmuş, 1638'de Urfa yakınlarında vefat etmiştir. İstanbul surlarını onarmış ve adını taşıyan Bayrampaşa semtiyle anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Bayram Paşa", *TDV.İA*, C.5, İstanbul 1992, s.266,267.

³⁸ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.226,227.

³⁹ IV. Murad döneminde Yeniçeri Ocağı'nda reformlar yapan, kaptan-ı deryalık ve vezir-i âzamlık görevlerinde bulunan, Sultan İbrâhim döneminde mali reformları nedeniyle görevden alınarak idam edilen Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *TDV.İA*, C.25, Ankara 2022, s.248-250.

⁴⁰ Sarayın ileri gelen erkânından birinin unvanıdır. Merasim ve alaylarda at üzerinde, başına zülûf ve kırmızı kadifeli üskûf olduğu ve padişahın kılıcı sağ omzunda bulunduğu halde hükümdarın sağ

Mirahurluk⁴¹ rütbesine yükselmiş ve rütbeyle 1635 yılında IV. Murad ile Revan Seferi'ne katılmıştır.⁴² İpşir Mustafa Paşa'nın bu rütbe ile Revan Seferi'ne katıldığı bilgisi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde de yer almaktadır.⁴³

Maraş Beylerbeyi Ali Paşa da İpşir Mustafa Paşa gibi sefere katılmıştır. Ali Paşa, Sultan Murad'ın emriyle 29 Haziran 1635 tarihinde Mamahatun Menzili'nde orduya dahil olmuştur.⁴⁴ Ilıca'da gerçekleştirilen büyük geçit töreninde eyalet askerleriyle birlikte alay düzenlemiştir. Revan'a ilerleyen orduda artçı birliklerin sorumluluğunu üstlenen Varvar Ali Paşa, yolculuk sırasında Safeviler tarafından üç kez saldırıya uğramış, ancak tüm saldırıları geri püskürtmeyi başarmıştır. IV. Murad, Varvar Ali Paşa'nın gösterdiği hizmetlere karşılık olarak dört kese akçe ve bir kaftan takdim etmiştir. Revan kuşatması esnasında Varvar Ali Paşa, Sivas ve Adana beylerbeyileri ile dört bölük askerle beraber, Vezir Murtaza Paşa'nın komutası altında Toprak Kale bölgesinde görevlendirilmiştir. Revan'ın fethinin ardından orduyla birlikte Tebriz'e doğru ilerlerken çarhacılık ve otakçıbaşılık görevlerinde bulunmuştur. Sefer dönüşünde, 30 Eylül 1635 tarihinde IV. Murad Van'a ulaşarak bir süre burada dinlenmiştir. Bu süre içinde Varvar Ali Paşa, üçüncü kez Kıbrıs beylerbeyliği görevine atanmış ve bu görevi bir yıl sürdürmüştür. Ardından, 22 Kasım 1636'da Anadolu beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.⁴⁵ Melek Ahmet Paşa da Revan Seferi'ne iştirak eden kişiler arasında yer almaktadır.

Revan Kalesi'nin alınması için 25 büyük topun deniz yoluyla Trabzon'a getirildiği seferde, Sultan Murad'ın sert davranışları ve acımasız idamları herkesi dehşete düşürmüştür. Sefere katılan birçok paşa ve beyler idam edilmiş, kalelerin alınması için savaşta görev alan sipahi zorbaları da cezalandırılmıştır.⁴⁶

gerisinde yürürdü. Daha fazla bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.221.

⁴¹ Sarayda at işlerine bakan memurun unvanıdır. Büyük Mirahur (Mirahur-ı evvel) ve Küçük Mirahur (Mirahur-ı sâni) olarak ikiye ayrılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Pakalın, C.2, s.542.

⁴² Aktepe, s.46.

⁴³ Evliya Çelebi, C.2, s.541.

⁴⁴ Süheyl Ünver, "Dördüncü Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten*, C.16, S.64, Ekim 1952, s.553.

⁴⁵ Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa ve İsyanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.39, İstanbul 2018, s.8,9.

⁴⁶ İnalçık, s.223.

Revan'ın fethinden sonra Sultan Murad, bölgeyi yağmalamış ve Tebriz'e kadar olan bölgelerde tahribat yaratmıştır. Ancak Sultan'ın alayla girişi sırasında yaşanan büyük tahribat, İran ordusunun bölgede bulunması nedeniyle şiddetlenmiştir. Sefer sonrası alınan ilginç bir önlem ise Osmanlı-İran savaşlarında harabe haline gelen Erzincan, Tercan ve Pasin bölgelerinin kalkınması için Zeyneli ve diğer aşiretlerin bölgeye yerleştirilmesi ve arazinin tımar erlerine dağıtılması olmuştur.⁴⁷

Ancak seferin ardından İranlıların geri almasıyla bölgenin tekrar tehlikede olduğu haberi gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneydoğu Anadolu'da İranlılarla yoğunlaşan savaşıyla karşı karşıya olduğu görülmüştür. Yeniçeri ocağında alınan önlemler düzeni geri getirememiş, rüşvet ve yolsuzluklarla mücadele için sert önlemlere başvurulmuştur. Yeniçerilerle sefere gitmek istemeyenlerin idam edilmesi gibi sert uygulamalarla düzen yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır.⁴⁸

IV. Murad Bağdat seferi öncesinde ise I. Ahmed'in oğlu olan Kasım'ı tahta çıkarılma korkusuyla boğdurmuştur. Sefer sırasında yeniçeri sayısını artırmak için 5000 yeniçeri daha yazılmış ve devşirme oğlanlarını toplamak için çorbacılar atanmıştır. 1638 Şubat'ında sefer ilan edilmiş ve Sultan Murad, zırhlı bir şekilde Üsküdar'a geçerek sefere başlamıştır. IV. Murad, yolda Sakarya Şeyhi olarak bilinen bir şeyhi idam etmiştir. Şeyh, kendisini mehdî ilan etmiş ve etrafında birçok dervişi toplamıştı. Şeyh, Eskişehir'deki müftü ve kadıyla dini konularda tartışmalara girmiş ve bir gün yanında 70-80 adamla Eskişehir'e giderek kargaşa çıkarmıştır. IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılan Anadolu Beylerbeyi Varvar Ali Paşa, 6 Haziran 1638 tarihinde Bolvadin'de padişahı karşılamıştır. 17 Haziran'da Anadolu beylerbeyiliğinden azledilerek Bolu sancağı arpalığına getirilmiştir. Bazı kaynaklarda Ali Paşa'nın mehdilik iddiasındaki Sakarya Şeyhi'nin tenkilinde başarılı olamadığı belirtilse de diğer eserlerde bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Azline rağmen Bağdat seferine devam eden Ali Paşa, muhasaranın ikinci gününde yaralanmış padişahın gönderdiği doktor tarafından tedavi edilmiştir. Bağdat'ın fethinden sonra IV.

⁴⁷ a.g.e., s.222-224.

⁴⁸ a.g.e., s.222- 224.

Murad tarafından 4 Ocak 1639'da Rumeli beylerbeyiliğine atanmak üzere Bolu mutasarrıflığından Arslanpaşazâde Ali Paşa'nın yerine getirilmiştir.⁴⁹

Sultan Murad'ın İran seferinde Hindistan padişahıyla yakın diplomatik ilişkiler geliştirilmiştir. Hindistan sultanının elçisi İstanbul'a gelmiş ve İran ile aralarında olan rekabetten dolayı Osmanlı sultanıyla işbirliği yapmak istediklerini bildirmiştir. Bu süreçte elçinin getirdiği armağanın yüksek değeri de dikkat çekicidir.⁵⁰

Sefer sırasında Tayyar Mehmed Paşa'nın⁵¹ ölümüyle boşalan sadrazamlık makamına İpşir Mustafa Paşa'nın himayesi altına girdiği Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın getirilmesiyle sadaret değişikliği yaşanmış, Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa tayin edildiğini sefere Mirahur olarak iştirak eden İpşir Mustafa Paşa'dan öğrenmiştir.⁵²

Kuşatmanın kırkinci gününde, İranlılar Bağdat'ı teslim etmek zorunda kalmışlar ve teslimde kıyımdan kurtulamamışlardır. İranlılar şehri savunurken ateşli silahlar kullanmış ve vezir-i âzam Tayyar Mehmed Paşa Şehit düşmüştür. Bağdat'ın 14 Aralık 1638'de İranlılardan geri alınmasının ardından, Sultan Murad kısa bir süre yaşayarak 8-9 Şubat 1640 gecesi hayata veda etmiştir.⁵³

Bağdat Seferi İpşir Mustafa Paşa'nın kariyeri açısından önemli seferlerden biridir. Sefer dönüşünde Paşa'nın kariyeri noktasında önemli sayılabilecek bir gelişme yaşanmıştır. Revan Seferi'nde Mirahur olarak katılan paşanın rütbesi Bağdat Seferi dönüşünde Büyük Mirahurluk rütbesine yükseltilmiştir.⁵⁴ Naîmâ'nın aktardığına göre, fetihten sonra Büyük Mirahur Halil Ağa, İstanbul'a fetih haberini iletmek üzere görevlendirilmiştir. Padişahın çadırı, İmam-ı Âzam Türbesi'nin yanındaki kapıya taşınarak aynı gün Bağdat Kalesi'nin tamiri hemen başlatılmıştır. Dört gün sonra Halil

⁴⁹ Önal, s.10,11.

⁵⁰ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655))*, C.2, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s.912,913.

⁵¹ Lâdikli Tayyar Mehmed Paşa, eski Bağdat valisi Uçar Mustafa Paşa'nın oğludur. Musul beyi, Halep, Sivas, Şam, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylikleri yaptı. 1638'de IV. Murad'ın Bağdat seferinde vezir-i âzam olarak kuşatmayı yönetti ve şehid oldu. Disiplinli, dürüst bir yönetici olup, Köprülü Mehmed Paşa'nın yetişmesinde etkili oldu. Urfa'da adına saraylar yaptırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Tayyar Mehmed Paşa", *TDVİA*, 3. Basım Ek-2, Ankara 2019, s.585,586.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayar, C.5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.1626.

⁵² Mehmet Fatih Gökçek, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Ocak 2018, s.273.; Naîmâ, C.3, s.889.

⁵³ İnalçık, s.224.

⁵⁴ Aktepe, s.46.

Ağa'ya Özi Muhafızlığı görevi verilerek ondan boşalan Büyük Mirahurluk görevi İpşir Mustafa Paşa'ya verilmiştir.⁵⁵ İpşir Mustafa Paşa'nın kariyeri açısından bir diğer önemli gelişme de yine Bağdat Seferi'nden sonra yaşanmıştır. Bağdat Seferi dönüşünde İpşir Mustafa Paşa Büyük Mirahurluk rütbesinden Budin beylerbeyiliğine atanmış ve artık İpşir Mustafa Paşa'nın valilik dönemleri başlamıştır.⁵⁶ İpşir Mustafa Paşa'ya Budin vilayetinin verildiği bilgisi Kâtip Çelebi'nin Fezlekesinde de yer almakla beraber şu şekilde aktarılmıştır:

“Rikâb-ı hümayûn Mûsul'dan göçüp gurre-i şevvâlde Diyârbekir'e karîb “Müderrisköyü” nâm makamda, dahve-i kübrâ idi, bir mîkdâr nüzûl buyurdular. Erkân-ı devlet tehniye-i ‘îd-i sa ‘îd için el öpdükden sonra süvâr olup, vakt-i zuhurda şehre dâhil ve sarâyâ nâzil oldular. Hengâm-ı şitâ ve hiddet-i sermâ olmağla yetmiş bir gün Diyârbekir'de ikâmet olundu. Müddet-i ikâmetde Büyük Mîrâhûr İbşîr Mustafa Ağa'ya Budun (Buda) Eyâleti virilüp Kapucular Kethudâsı Hüseyin Ağa büyük mîrâhûr oldu.”⁵⁷

İpşir Mustafa Paşa'nın kariyerindeki yükseliş IV. Murad döneminde yaşanan önemli siyasi ve askeri gelişmelerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İpşir Mustafa Paşa'nın kariyeri Revan ve Bağdat Seferleri ile ivme kazanmaya başlamış, bu seferler Paşa'ya Valilik rütbesinin kapısını açmıştır. IV. Murad döneminde yükselmeye başlayan İpşir Mustafa Paşa ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere devletin en üst düzeylerine kadar ulaşacaktır.

2.2.Budin Valiliği ve Faaliyetleri (1639)

İpşir Mustafa Paşa, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Budin eyaletinde valilik yapmış bir devlet adamıdır. Budin, günümüzde Macaristan sınırları içerisinde bulunan bir şehirdir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli eyaletlerinden biri olarak bilinmektedir. İpşir Mustafa Paşa'nın Budin valiliği döneminde bazı olaylar ön plana çıkmış ve bu olaylara aşağıdaki başlıklarda değinilmiştir.

⁵⁵ Naîmâ, C.3, s.1423.

⁵⁶ Ömer Kucak, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2007, s.114.

⁵⁷ Aycibin, C.2, s.810.

2.2.1. Padişaha Sunulan Raporlar: Hediye, Başarı ve Şikayetler

İpşir Mustafa Paşa, Budin valiliği yaptığı dönemde Sultana bir mektup yazarak kendisine gönderilen hediyeler için teşekkür ederken aynı zamanda Çehlerin Nemçe kralını ve ülkesini istilaya teşebbüs ettiği ve Tımaşvar Defterdarı Mehmet Efendi'nin halkın şikayetleriyle karşılaştığı bir durumu aktarmıştır. Devlet işlerine dair güncel konuları ele alan mektupta ayrıca İpşir Mustafa Paşa Tımaşvar kalesindeki bazı sorunları ve Mehmed Efendi'nin durumunu Sultan'a ileterek onun atamasını talep ettiği de görülmektedir.⁵⁸

Söz konusu mektupta İpşir Mustafa Paşa Çehlerle ilgili "Nemçe kralı ve ülkesi Çeh milleti tarafından istila edilmeye çalışıldı ancak Sultanımızın kudreti ve askerlerimizin cesaretiyle geri püskürtüldüler. Çehler geri çekilmek zorunda kaldılar ve kaçtılar. Nemçe'nin hazineye el koyma girişimleri oldu ama Allah'a şükürler olsun ki sınırlarımız güvende ve her şey yolunda. Halkımız Sultanımızın dualarıyla meşgul ve biz de onun sağlığını diliyoruz" diyerek Çehlerin bir tehlike unsuru oluşturmadığını belirtmiştir. Mektubun devamında bu mektubun yazıldığı günlerde Tımaşvar kalesine geldiklerinde Tımaşvar hazinesinin defterdarı Mehmed Efendi'den halkın şikâyet ettiği konusunda bilgi aldıklarını belirterek toplantıya çağırdıklarını ve bu toplantıda bazı kişilerin tutuklanıp soruşturma başlatıldığını söylemiştir. Ancak bazı yetkililer, defterdarın zor durumunu kabul ederek defterdarın affedilmesi için talepte bulunmuştur. Toplantıda tüm talepler ve dilekler dikkate alınarak Defterdar Mehmed Efendi'nin kalem ustası ve hesaplarına hâkim olduğu ve defterdarlık görevine uygun olduğu kabul edilerek atanması da talep edilmiştir.⁵⁹ Yine İpşir Mustafa Paşa'nın göndermiş olduğu bir başka mektupta da Tımaşvar Kalesi'nin tamiratının tamamlandığı belirtilerek hudutların emniyet içerisinde olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca Paşa, mektubun devamında Balçık nahiyesinde bulunan zeametlerin Bayram adlı kişiye tahsis edildiğini de bildirmiştir.⁶⁰

⁵⁸ BOA, TS.MA.e, 696/44, 15 Şubat 1646, (H. 29.12.1055).

⁵⁹ BOA, TS.MA.e, 696/44.

⁶⁰ BOA, TS.MA.e, 704/31, 15 Şubat 1646, (H. 29.12.1055). İpşir Mustafa Paşa, Budin valiliğinden sonra 1640 yılında Rumeli valiliği görevinde de bulunmuştur. Rumeli valiliği döneminde İpşir Mustafa Paşa, çeşitli konularda yetkili kişilere talimatlar vermiştir. Bu dönemde, aşar (vergi) ve rüsum (harç) konularıyla ilgili olarak vekilinin, aşar ve rüsumun sabık Vali Silahdar Mustafa Paşa'ya değil, müvekkiline ait olduğu iddiasıyla açtığı dava haksız bulunarak reddedilmiştir. Ayrıca, Rumeli eyaletine dair yazışmalarda, bu sene içinde meydana gelen aşar ve rüsumun alınması için gerekli işlemler

İpşir Mustafa Paşa'nın Budin valiliği esnasında göndermiş olduğu bu mektup aynı zamanda dış tehditlere ilişkin bilgi de içermektedir. Bu, Çehlerin Nemçe kralını ve ülkesini istila girişiminde bulunduğu, ancak geri püskürtüldüğüne dair bir rapordur. Bu tür bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını koruma ve güvenliği sağlama konusundaki devamlı çabalarının bir yansımasıdır. Ayrıca gönderilen mektupta yaşanan bu olayın halk arasında nasıl algılandığına dair yapılan vurgular Osmanlı'nın güvenilirliğine ve liderliğine olan bağlılığını yansıtmaktadır.

Tımaşvar Kalesi'nde yaşanan iç mesele ise Osmanlı idaresindeki yerel yönetim organlarının etkinliği ve vatandaşların memnuniyeti açısından önemli bir konudur. Bu durum, yönetici sınıfın hesap verebilirliği ve adaletin sağlanması açısından önemli bir ayrıntı ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet anlayışını ve idari mekanizmalarını yansıtmaktadır. Mehmed Efendi'nin Tımaşvar'da defter kethüdası olarak atanması için Sultan'dan istenen onay ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetim süreçlerinin ve merkezîyetçi yapıdaki bir otoritenin örneğidir.

İpşir Mustafa Paşa'nın bu mektubu, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısında önemli bir konumda bulunan ve Budin Vilayeti'nin valisi olarak görev yapan bir devlet adamının perspektifinden yazılmıştır. Bu mektubu İpşir Mustafa Paşa açısından değerlendirmizde şu noktalar öne çıkmaktadır:

- 1. Yönetim Becerisi:** Mektupta, Çehlere karşı başarılı bir savunma yapıldığı ve Tımaşvar'da yaşanan iç meselelere etkin bir şekilde müdahale ettiği belirtilmiştir. Bu, aynı zamanda İpşir Mustafa Paşa'nın yönetim becerisine, olayları etkin bir şekilde yönetme ve hızlı kararlar alma özelliğine işaret etmektedir. Tımaşvar'da halk arasında Mehmed Efendi'ye yönelik şikâyetlerin ele alınması, İpşir Mustafa Paşa'nın reayanın huzurunu ve idari düzeni sağlama konusundaki hassasiyetini yansıtır. Bu yaklaşım, Paşa'nın yerel yönetimde düzeni korumaya ve merkez ile taşra arasındaki otorite dengesini gözetmeye özen gösterdiğini göstermektedir.

yapılmış, hasat dönemi ise on dokuzuncu günde gerçekleşmiştir. Diğer vergi konularında ise Bağdat eyaletine dair yine İpşir Mustafa Paşa'ya yazılarak, bu sene içinde on beşinci gün vaki olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, sene içinde meydana gelen aşar ve rüsumun, Silahdar Mustafa Paşa hazretlerinin tahviline uygun bir şekilde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. BOA, TS.MA.e, 220/37, 15 Ekim 1640, (H. 28.06.1050).

2. Merkeziyetçilik ve İtaat: Mektupta Sultan’a yapılan atama talebi İpşir Mustafa Paşa’nın, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkeziyetçi yönetim anlayışına bağlılığını ve Sultan’ın otoritesine olan itaatini vurgulamaktadır.

2.1.2. Macaristan Cephesi İçin Serdarlık Beratı Verilmesi

Berat kelimesi Arapça olup “*yazılı kâğıt ve mektup*” gibi anlamları içerir. Beratlar, genellikle padişaha ait belgelerdir ve üzerlerinde padişahın tuğrası bulunur. Bu belgelerin geçerlilik süresi, padişahın ölümü veya tahttan indirilmesiyle sona ererdi. Yeni bir padişahın tahta çıkması durumunda, beratın geçerliliğini sürdürebilmesi için “*tecdîd (yenileme)*” beratı düzenlenirdi.⁶¹ Osmanlı belgelerinde berat yerine “*nişan, biti, misal ve hüküm*” gibi terimler kullanılırdı. Beratlar bir göreve atanma, gelir tahsisi, ayrıcalık veya muafiyet gibi çeşitli nedenlerle verilirdi. Bu belgelerde, yapılacak görevin adı ve yeri yanı sıra berat alan kişinin adı, beratın amacı ve berat sahibinden beklenenler belirtilirdi. Serdarlık beratları da benzer şekilde düzenlenirdi.⁶²

Padişahlar sefere çıkmadıklarında, sadrazamlar onların yerine başkomutan olarak sefere liderlik eder ve “*serdâr-ı ekrem*” unvanını alırlardı.⁶³ Sadrazamın sefer sırasında azil ve atama yetkisinin yanı sıra sürgün ve idam yetkisi de vardı ve bu kararları padişaha danışmadan alabilirdi. Sadrazamın emri sefer esnasında bir ferman niteliğindeydi⁶⁴ ve yaptığı harcamaların hesabı genellikle sorgulanmazdı. Ayrıca, serdarın maiyetinde mali konularda yetkili olan bir defterdar veya onun vekili olan bir hazine kâtibi bulunurdu.⁶⁵

Serdarlık beratları, Osmanlı sultanları tarafından sadrazamlara veya bir vezire, Osmanlı ordusu veya donanmasına komuta etme yetkisi veren bir belgedir. Bu belgelerin örnekleri, Osmanlı sultanlarının yaptığı atamaları ve yazışmaları içeren reisülküttap Sarı Abdullah tarafından derlenen münşeâtlarında bulunmaktadır.⁶⁶ İpşir Mustafa Paşa’ya da bahsedilen serdarlık beratı verilmiştir. İpşir Mustafa Paşa’ya

⁶¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Berat”, *TDV.İA*, C.5, 1992, s.472.

⁶² M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 85,86.

⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s.158.

⁶⁴ a.g.e., s.161,162.

⁶⁵ Abdülkadir Özcan, “Serdar”, *TDV.İA*, C.36, 2009, s.551.

⁶⁶ Fatih Bayram, “Sarı Abdullah’ın Düstûru’l-İnşâ’sındaki Serdarlık Beratları”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S.15, 2020, s.7.

sunulan serdarlık beratı, Sarı Abdullah'ın diğer beratlarına kıyasla daha sade ve kısa bir dille kaleme alınmıştır. Bu belgenin dikkat çeken özelliği ise, Budin'in Osmanlı Devleti için taşıdığı anlamın açıkça belirtilmiş olmasıdır. Beratta, Budin'in Macaristan sınırının demir kilidi olduğu ve bölgenin düşman saldırılarından korunmasının devletin temel öncelikleri arasında olduğu vurgulanmaktadır. Belgede, serdarlık beratı verme geleneğine de değinilmekte ve serdarlara padişahın mührüyle onaylanmış beratların verildiği vurgulanmaktadır. Serdarlara kararlarında “tam serbestiyet” verildiği ve ferman yerine “yarlıg” kelimesinin kullanıldığı da belirtilmektedir.⁶⁷

Serdarlık beratlarında önemli bir karar alınması gerektiğinde serdarlığa atanan kişiye karar verme yetkisi verildiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Belgede, Habsburg Devleti'yle devam eden barışı tehlikeye sokacak bir durum olduğunda İpşir Mustafa Paşa'ya karar alma yetkisi tanındığı ancak karar vermeden önce kendisinin serhat gazilerine danışmasının tavsiye edildiği görülmektedir. Görüş alınacak serhat gazilerinin yaşı, dinine bağlı ve güvenilir kişiler olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Tımar tevcihatı için gerekli olan bütün defterlerin sefere dahil edildiği belirtilmektedir. İpşir Mustafa Paşa ile sefere katılacak kişiler arasında defter kethüdaları ve tımar defterdarlarının da bulunduğu ifade edilmektedir. Serdara verilen yetkiler arasında zeâmet ve tımar tevcihi yapma yetkisi de bulunmaktadır. İpşir Mustafa Paşa, gerekli gördüğü kişilere Padişah'ın onayını beklemeden zeâmet ve tımar verebilmektedir.⁶⁸

İpşir Mustafa Paşa'nın aldığı serdarlık beratı, Osmanlı dönemindeki askeri ve idari yapıyı gösteren belgeler arasındadır. Beratın öz ve basit bir dille yazılması, belgenin doğrudan ve net bir şekilde İpşir Mustafa Paşa'ya verilen yetkileri açıklamasını sağlar. Özellikle Budin'in Osmanlı için stratejik öneminin vurgulanması, bölgenin savunmasının devletin temel öncelikleri arasında olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu serdarlık beratı Osmanlı sultanının İpşir Mustafa Paşa'ya verdiği güveni ve yetkiyi gözler önüne sermektedir. Bu belge, İpşir Mustafa Paşa'nın savaş zamanında alacağı kararları büyük ölçüde bağımsızlıkla verebileceğini ve bu kararların padişaha danışılmadan alınabileceğini belirtir. Belgede İpşir Mustafa Paşa'ya verilen karar alma yetkisi ve danışma tavsiyeleri de dikkate değerdir. Habsburg Devleti ile olan ilişkilerde yaşanabilecek önemli gelişmelerde İpşir Mustafa

⁶⁷ a.g.e., s.14,15.

⁶⁸ a.g.e., s.14.; Sarı Abdullah Efendi, *Düstûru-l İnşa, Süleymaniye Kütüphanesi*, No. 03332, vrk. 39b, 40a, 40b.

Paşa'nın bilgece ve dengeli bir şekilde kararlar alması beklenmektedir. Beratta belirtilen serhat gazileriyle istişare etme gerekliliği, İpşir Mustafa Paşa'nın aldığı kararların sağlam bir zeminde ve doğru bilgilerle alınmasını sağlar. Bu da Osmanlı'nın askeri stratejisinin sağlamlığını ve başarı şansını artırır. Aynı zamanda İpşir Mustafa Paşa'nın tımar tevcihi yetkisi, onun savaş sırasında ordusunu ve idari yapıyı etkin bir şekilde yönetebileceğini gösterir.⁶⁹

2.3. Şam Valiliği ve Karşılaşılan Zorluklar (1649)

İpşir Mustafa Paşa, 1649 yılında Şam Valiliği'ne atanmıştır. Şam'a geldikten sonra, Sayda ve Beyrut mukataası üzerindeki anlaşmazlıkları çözmeye çalışmıştır. Bu mesele, Dürzî reislerinin arasındaki gerilimleri de kapsamakta olup, Paşa bu sorunun çözülmesi için çaba sarf etmiştir. Ancak Şam halkının Paşa'ya destek vermemesi, bu çabaların verimli olmasını engellemiştir. Halkın ilgisizliği ve desteğinden yoksun kalması, Dürzî şeyhlerine karşı yeni bir tavır takınmasına ve onlarla ilişkilerinde gerginlik yaşanmasına neden olmuştur.⁷⁰

2.3.1. Ma'niler (Ma'noğulları) ile Mücadele ve Dürzîler ile İpşir Mustafa Paşa Arasında Gerilim

Türk kaynaklarında adı "Ma'anoğulları" olarak geçen bu aile, genellikle Dürzî⁷¹ olarak tanımlansa da Dürzî mezhebine olan bağlılıkları kesin olarak kanıtlanmamıştır. Muhibbi'ye göre, Ma'noğulları, Emevî ve Abbasî dönemlerinin önde gelen isimlerinden Ma'n b. Zaide'ye kökenlerini dayandırdıklarını öne sürmüşlerdir. Ayrıca, Fahreddin Korkmaz'ın bazı torunlarının, atalarının kökeninin

⁶⁹ Bayram, s.7-14.

⁷⁰ Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", *TDV.İA*, C.22, İstanbul 2000, s.375.

⁷¹ Dürzîlerin etnik kökeni kesin bir şekilde açıklığa kavuşturulamamıştır. Ancak kendilerini Arap olarak tanımlamaktadırlar. Avrupalı tarihçiler de Dürzîleri Arap olarak kabul etmiştir. Şehabettin Tekindağ, Dürzîlerin kökenini eski İran kavimlerinden Medler ve Perslere dayandırarak, Dürzî inançlarının bu eski İran dinleriyle benzerlikler taşıdığına dikkat çeker. Bazı araştırmacılar ise Dürzîlerin kökenini Hititlere kadar uzatır. Diğer bir görüş, Dürzîler ile Haçlılar arasında bir bağlantı kurar ve 12. yüzyılda Comte de Dreux komutasındaki Haçlıların bölgeye yerleşip yerel halkla kaynaşarak yeni bir Hristiyan mezhebi oluşturduğunu ve bu mezhebin adının zamanla "Dreux"ten "Dürzî"ye evrildiğini öne sürer. Ancak Philip Hitti, bu tezin sağlam bir dayanağı olmadığını belirtir. Bugünkü Dürzîler, Arapça konuşmakta ve kendilerini Arap olarak görmektedirler. Dürzîler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz "Dürzîlik" *TDV.İA*, C.10, İstanbul 1994, s.523-526.; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s.1081.; Rahmetullah Yeşilçay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Dürzîler*, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bitlis 2021.

Kürt olduğunu, bu bölgeye yerleşerek Dürzî komşularıyla ilişkiler kurduktan sonra Dürzî olarak bilindiklerini ifade ettikleri aktarılmaktadır. Ancak, bu iki iddianın doğruluğu kesin bir şekilde teyit edilmemiştir.⁷²

Ma'noğulları, Şihabiler⁷³ ile güçlü bir ittifak kurarak akrabalık ilişkileriyle güçlerini pekiştirmişlerdir. İlk dönemlerindeki etkinlikleri sınırlı kalmış, ancak zamanla nüfuzları artmıştır. Bu dönemde, bölgede etkili olan el-Tenûh ailesiyle uzun süren mücadeleler sonunda zayıflamışlar ve ikiye bölünmüşlerdir. Osmanlı'nın Suriye'yi fethetmesinden sonra Ma'noğulları daha etkin bir rol oynamaya başladılar. Yavuz Sultan Selim'in Kölemen seferinde Ma'noğulları'nın başında I. Fahreddin bulunuyordu. Mercidabık Muharebesi'nde Osmanlıların galip geleceğini anlayan I. Fahreddin, Osmanlı tarafına geçti ve ona sadakatini sundu. Osmanlı hükümeti, Mısır ve Suriye vergilerini korumak için önlemler alırken Ma'noğulları üzerinde baskı kurdu. İbrahim Paşa, Ma'noğullarını yola getirmek için çaba gösterdi ancak başarılı olamadı. Sonunda II. Fahreddin liderliğindeki Ma'noğulları, Osmanlı yönetimine karşı isyan etmiş ve Osmanlılarla çatışmıştır. Osmanlılar, Ma'noğulları'nın egemen olduğu toprakları ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş ve II. Fahreddin idam edilmiştir. Bu olayın ardından Ma'noğulları'nın gücü önemli ölçüde zayıflamıştır. Ancak, güç kaybına rağmen Ma'noğulları, Osmanlı Devleti'ne karşı direnişini sürdürmüştür.⁷⁴

Bu dönemde, İpşir Mustafa Paşa Şam Valiliği görevini yürütürken, Ma'noğulları Osmanlı için önemli bir sorun teşkil etmiş ve Paşa, Ma'noğulları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mücadele, II. Fahreddin'in ölümünün hemen

⁷² El-Ma'luf'a göre, Ma'noğulları Müslüman Arap kökenlidir ve bunu birçok kanıtla destekler. Çok eşlilik, Avrupa ve kendi topraklarında cami inşa ettirmeleri, hac emirliği istemeleri ve İslâmî yönetim anlayışlarını yaymaları, onların Müslüman Arap olduklarının göstergesi olarak değerlendirilir. Ayrıca, çocuklarına Arap isimleri vermeleri, Müslüman aileler ve kabilelerle olan ilişkileri de bu görüşü güçlendirir. Şidyak ise Ma'noğulları'nın kökenini XII. yüzyılda Haçlılarla savaşan ve Şûf'a yerleşen Ma'n b. Rebi'a el-Eyyûbî'ye dayandırır. Betts de bu aileyi, Fırat ve Dicle arasındaki Yukarı Mezopotamya'dan göç eden Rebia kabilesine mensup olarak tanımlar. Ma'noğulları'nın bölgedeki Dürzîler tarafından hemen benimsenmesi, onların daha önce Dürzî inançlarını kabul etmiş olabileceği fikrini doğursa da Betts bu görüşe temkinli yaklaşır. Ona göre, Dürzî mezhebinin 1042 yılından sonra yeni üyeleri kabul etmemesi, Ma'noğulları'nın sonradan bu mezhebe dahil olmasına dair şüpheler uyandırmaktadır. Aytekin Şenzeybek, "Başlangıçtan Günümüze Dürzilik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31, 2011, s.200.

⁷³ Şihabiler, kökenlerini Halife Hz. Ömer döneminde Hicaz'dan göç ederek Havran'a yerleşen Malik b. el-Haris b. Hişam el-Mahzûmî el-Kuraşî'ye dayandırmaktadırlar. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Şihabiler'in en önemli atası Emir Haydar'dır. Paşa, "Uzun bir süre Cebel'de iktidar süren Şihab komutanlarının en büyük ceddı bu Emir Haydar'dır." diyerek bunu vurgular. Ayrıca Şihabiler, soylarının Hz. Peygamber'in Mekke'deki Kureyş ailesine kadar uzandığını iddia etmektedirler. Şenzeybek, s.206.

⁷⁴ Şenzeybek, s.202-206.

ardından başlamıştır. II. Fahreddin'in ölümünün ardından, yeğeni Emir Melhem 1634-1658 yılları arasında liderliği devralmış, Dürzilerin Yemenî kolunun lideri Emir Ali ile çatışırken aynı zamanda Osmanlı Şam beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa ile de mücadele etmiştir. Emir Melhem, Şam valisiyle anlaşarak Safed bölgesinde egemenlik kurmuştur. Ancak dört yıl sonra vefat etmesiyle Ma'noğulları'nın gücü önemli ölçüde zayıflamış ve Şihabilerin etkisi artmıştır.⁷⁵

Bu süreçte, Şam sahillerindeki Sayda ve Beyrut mukataalarının toplanması ve tahsili için Yeniçeri Ocağı tarafından Topkapılı Mustafa Ağa görevlendirilmiştir. Mustafa Ağa, göreve başladıktan sonra mahsulâtın toplanmasına başlamış, ancak çoğu mal, Ma'an oğlu ve akrabalarından Emir Melhem ve Ali Bey'in elinde bulunuyordu. Bu iki kişi arasında düşmanlıklar yaşanırken, Ali Bey Melhem'den şikâyet etmek amacıyla Voyvoda'ya başvurmuş, Melhem ise karşılık olarak Ali Bey'in teslim edilmesini istemiştir. Bu durumu kabul etmeyen Topkapılı, Melhem'in teklifini reddetmiş ve sonunda, Melhem bir miktar mal vererek geri kalanını saklamaya karar vermiştir.⁷⁶

Durum, İstanbul'a iletilmiş ve o sırada Şam beylerbeyliği görevini yürüten İpşir Mustafa Paşa'ya emir gönderilerek Melhem'e karşı bir sefer düzenlenmesi istenmiştir. İpşir Mustafa Paşa, Şam askerleriyle yola çıkarken, Melhem, Dürzî askerleriyle bir dağın tepesine pusu kurmuştur. Şam askerine yapılan bu pusu sonucu çatışma başlamış, Melhem ve Dürzîler Şam askerini kuşatarak zafer kazanmıştır. İpşir Mustafa Paşa, ağır yaralanmış ve Şam'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olay, İpşir Mustafa Paşa'yı büyük bir üzüntüye sokmuş ve yaşananlar İstanbul'a bildirilmiştir. Yardım için Halep, Şam ve çevre bölgelerden askerler gönderilmiş, İpşir Mustafa Paşa'ya serdarlık görevi verilmiştir. Ancak bazıları bu tedbiri eleştirerek farklı önerilerde bulunmuşlardır.⁷⁷

İpşir Mustafa Paşa'nın Şam Valiliği döneminde yaşanan bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nun Levant bölgesindeki politik ve askeri dinamiklerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ma'noğulları isyanı ve bölgedeki hakimiyet çabaları,

⁷⁵ Naîmâ, C.5, s.2075-2078.

⁷⁶ a.g.e., s.2075.

⁷⁷ Naîmâ, C.5, s.2075-2078.; Şenzeybek, s.202-206.

Osmanlı'nın bölgedeki egemenlik ve otoritesini sarsmaya yönelik olmuştur. İpşir Mustafa Paşa'da bu çerçevede Ma'noğulları 'na karşı kararlı bir mücadele yürütmüş ve Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Paşa bu görevleri dolayısıyla kendisine gönderilen hilat ve hediyeleri kabul etmiş, bunlardan memnuniyet duymuştur. Ayrıca padişaha olan bağlılığını ve sevgisini ifade etmek amacıyla Sadrazama bir mektup göndermiştir. Mektupta Paşa, Padişaha olan derin saygı ve bağlılığını vurgulamış ve padişaha olan sadakatini ifade etmiştir.⁷⁸

2.4. Halep Valiliği ve Diplomatik İlişkiler

Ebubekir Paşa'nın kısa süren beylerbeyiliği döneminde Halep, 28 Ağustos 1516'da Osmanlı egemenliğine girmiş ve önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Şehir önce Şam beylerbeyiliğine bağlı iken Canberdi Gazali isyanının bastırılmasının ardından bağımsız bir beylerbeyilik olmuştur. 17. yüzyılda Halep ticari ve nüfus açısından zirveye ulaşmıştır. Anadolu'dan gelen göçler nüfusu arttırmış ve Halep'i İstanbul ve Kahire arasındaki en büyük şehir yapmıştır. Bu dönemde Halep'te görev yapan İpşir Mustafa Paşa, kurduğu vakıflarla şehrin fiziki olarak büyümesine de katkı sağlamıştır.⁷⁹

1651 yılında Halep valiliğine atanmasıyla⁸⁰ İpşir Mustafa Paşa 1652 Şubat'ında Halep'e gelmiş ve coşkulu bir şekilde ile karşılanmıştır. Şehrin önde gelen zenginleri, Paşa'ya yüklü miktarlarda para ve hediyeler sunmuş, Paşa ise bunların bir kısmını şehirdeki ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Bu nedenle, halk arasında Paşa'ya “fukara babası” denilmiştir. Paşa, Halep'e gelir gelmez, öncelikle şehirdeki sipahiler ile yeniçeriler arasında barışı sağlamıştır. Ayrıca, şehirdeki vüzeraya ve ümeraya kendisine yardımcı olacaklarına dair kılıç ve Kur'an üzerine yemin ettirmiştir. İpşir

⁷⁸ BOA, TS.MA.e, 301/21, 5 Şubat 1647, (H. 29.12. 1056) Yine İpşir Mustafa Paşa'ya Şam valiliği görevini yürüttüğü sırada surre paralarının teslimi ve dağıtımıyla ilgili Arapça hüccet de gönderilmiştir. BOA, TS.MA.e, 682/28, 28 Kasım 1644, (H. 28.09.1054).

⁷⁹ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.28.; Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.47.

⁸⁰ Halep Valiliği öncesinde 1645 yılında İpşir Mustafa Paşa'ya Van Eyaleti ihsan edilmiştir. Bu dönemde daha önce Van eyaleti ihsan edilen İpşir Mustafa Paşa'nın yerine Ahmed Paşa'nın tayin edilmesinin isabetli olduğu sadrazamın arzında yer almaktadır. BOA, TS.MA.e, 798/6, 26 Şubat 1645, (H. 29.12.1054).

Mustafa Paşa, başlangıçta devlete düzen sağlamak amacıyla adalet dairesinde faaliyet gösterirken, kısa bir süre sonra Halep'te keyfi davranışlara başlamıştır. Kendini dine adanmış bir yaşam tarzı benimseyen Paşa, haftada iki gün oruç tutar, her gece geç saatlere kadar ibadet eder ve haram olarak gördüğü şeylerden kaçınırdı. İpek elbise giymez, altın takı veya saat kullanmazdı. Tütün kullanmaz, kahve yerine sıcak süt içmeyi tercih ederdi. Ayrıca, Kapı halkını beslemek için gereken kaynakları sağlamak amacıyla en küçük altını bile almadan dönmezdi. Ancak mali açıdan halka zulmettiği gerekçesiyle şikayetler de artmaya başlamıştır. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadareti döneminde Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa'nın aracılığıyla halkın bir kısmının Paşa'ya itiraz etmesi ve ayrılması önerilmiş, ancak Abaza Hasan vakasından dolayı cezalandırılacağı korkusuyla İpşir Paşa, bu önerilere güvenemediği için kabul etmemiştir.⁸¹

İpşir Mustafa Paşa'nın Halep valiliği döneminde yaşanan olayların geneline baktığımızda bazı olaylar göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Birecik Alaybeyisi Abdülkadir Bey'e yönelik yapılan tahkikat sonucunda, Hacı Mustafa Beşe, Hasan Ağa ve diğer kişilerin İpşir Mustafa Paşa'ya asılsız ihbarlarda bulunmasıdır. Yapılan tahkikat sonucunda ihbarların asılsız olduğu anlaşılmış, Abdülkadir Bey'in görevini başarıyla yerine getirdiği ve halkın memnuniyetini kazandığı resmi olarak belgelenmiştir.⁸² Ayrıca İpşir Mustafa Paşa'nın Halep valiliği döneminde hasarından Hazine-i Âmire'ye 5.000 kuruş ödediği de kaydedilmiştir.⁸³ Bir diğer gelişme ise Kilis Voyvodası Siyavuş'un, İpşir Mustafa Paşa'nın emir ve tavsiyeleri üzerine Kilis mukataasının kendisine tevcih edilmesi sebebiyle sadrazama teşekkür mektubudur.⁸⁴

İpşir Mustafa Paşa'nın Halep valiliği dönemi, sadece kendi idari faaliyetleriyle değil, aynı zamanda bölge halkı ve yöneticiler arasındaki iletişimle de şekillenmiştir. Bu dönemde, sadrazamlığa atanan Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi Cafer'in yazdığı mektup, Halep'teki idari ve ekonomik sıkıntılara ışık tutmaktadır. Mektup, dönemin toplumsal ve siyasi düzenine ışık tutan bir belge özelliği taşımaktadır.⁸⁵ Cafer'in mektubunda, Halep'teki asayiş sorunları ve ekonomik sıkıntılar açık bir şekilde dile

⁸¹ Aktepe, s.48,49.

⁸² BOA, TS.MA.e, 1040/32, 31 Mart 1654, (H. 12.05.1064).

⁸³ BOA, TS.MA.e, 705/45, 20 Kasım 1653, (H. 29.12.1063).

⁸⁴ BOA, TS.MA.e, 497/7, 23 Aralık 1650, (H. 29.12.1060).

⁸⁵ BOA, TS.MA.e, 696/41, 13 Aralık 1651, (H. 29.12.1061).

getirilmiştir. Özellikle Dürzi ailelerin taşkınlıkları, halkın huzurunu ve güvenliğini tehdit eden bir mesele olarak vurgulanmıştır. Cafer, bu ailelerin işlediği suçlar nedeniyle bölgede düzenin sağlanmasının elzem olduğunu ifade etmiş, bu taşkınlıkların Osmanlı'nın onuruna zarar verebileceğini belirtmiştir. Mektup aynı zamanda Halep'in mali durumu hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Cafer, Halep valiliği gelirlerinin yetersizliğinden ve borçlanmanın artmasından yakınmış, Halep'teki gelirlerin ancak masrafları karşılamaya yettiğini ve önceden yapılan harcamalar nedeniyle ciddi bir mali açığın oluştuğunu aktarmıştır. Valiliğin idaresi sırasında borçla hareket etmek zorunda kalındığını belirten Cafer, bu durumun çözümü için padişaha başvurulması gerektiğini ifade etmiştir. Cafer, mektubunda İpşir Mustafa Paşa'nın Şam eyaletine talip olduğunu öğrenmiş ve bu talebin doğru olup olmadığını sorgulamıştır. Eğer bu talep doğruysa, Paşa'nın Şam'a atanmasını desteklediğini ve Halep valiliğinin kendisine verilmesi talebinde bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, padişahın Erzurum veya Diyarbakır valiliklerinden birine atanmayı da talep ederek, Halep'teki ekonomik yükün hafifletilmesini istemiştir. Mektup, Cafer'in, İpşir Mustafa Paşa'nın görevini başarıyla yerine getirmesi ve Osmanlı otoritesini pekiştirmesi için duyduğu saygıyı da ortaya koymaktadır. Cafer, valiliğin zorluklarına rağmen Paşa'nın bölgeye hizmetlerini takdir etmiş, buna karşın kendi ihtiyaçlarının da dikkate alınmasını arzuyla dile getirmiştir.⁸⁶

İpşir Mustafa Paşa'nın Halep Valiliği, Osmanlı taşra yönetiminin etkin bir şekilde uygulandığı ve yerel idari sorunların çözümü için hassas dengelerin gözetildiği bir dönemdir. Bu dönemde, Halep eyaletinde Paşa'ya iletilen mektuplar ve dilekçeler, bölgedeki toplumsal ve siyasi meselelerin karmaşıklığını yansıtır. Ahmed Efrasiyab tarafından kaleme alınan bir mektup, Halep'teki idari durumun ayrıntılarına ışık tutmaktadır. Mektupta, Ahmed Efrasiyab, Halep'e ulaştığında İpşir Mustafa Paşa tarafından karşılandığını ve Paşa'nın kendisine gösterdiği izzet ve hürmetten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu durum, İpşir Mustafa Paşa'nın bölge halkı ve devlet görevlileriyle kurduğu olumlu ilişkilere işaret etmektedir. Mektup, aynı zamanda bölgedeki ekonomik ve idari zorluklara dikkat çekmektedir. Ahmed Efrasiyab, Halep'teki Dürzi ailelerin taşkınlıklarını ve bunun eyalet yönetimi üzerindeki olumsuz

⁸⁶ BOA, TS.MA.e, 696/41.

etkilerini dile getirmiştir. Ayrıca, Osmanlı merkezi yönetiminden gelen görev ve sorumlulukların, Halep gibi stratejik bir eyalette, yerel sorunların çözümüne yönelik ciddi bir çaba gerektirdiğini vurgulamıştır. Bu belge, İpşir Mustafa Paşa'nın Halep'teki valilik dönemi boyunca, yalnızca bir yönetici değil, aynı zamanda bölge halkı ve merkezi otorite arasında köprü görevi gören bir figür olduğunu ortaya koymaktadır. Ahmed Efrasiyab'ın mansıp talebiyle ilgili yaptığı başvuru, Osmanlı bürokrasisinin taşrada nasıl işlediğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.⁸⁷ Bu olaylar İpşir Mustafa Paşa'nın Halep valiliği döneminde yaşanan olayların çeşitliliğini ve idari yetkileriyle karar alma süreçlerini yansıtmaktadır.

2.4.1. Padişaha Gönderilen Hediyeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişaha gönderilen hediyeler, hem merkezi otoriteye bağlılığı pekiştiren bir araç hem de yerel yöneticilerin sadakatini ve itaatini göstermek için kullanılan önemli bir sembol olmuştur. Bu bağlamda İpşir Mustafa Paşa'nın Halep valiliği yaptığı dönemde padişaha gönderdiği hediyeler de Osmanlı İmparatorluğu'nda sadakat ve bağlılığın önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Padişaha gönderilen bu tür hediyelerin içeriği ve gönderilme süresi dönemin idari ve sosyal ilişkilerini anlama konusunda yardımcı olabilir. İncelenen belgede hediyelerin ne olduğu konusunda detaylı bilgiler bulunmasa da İpşir Mustafa Paşa'nın padişaha ilettiği hediyelerin kabul edildiği belirtilmiştir. Söz konusu belgede şu ifadeler yer almaktadır:

“Benim arzım şu ki, saadetli, azametli ve şevketli padişahım, şu anda Halep eyaletine bağlı olan vezir İpşir Paşa kullarının gönderdiği hediye mübarek padişahın makamına ulaşmıştır. Söz konusu hediyeler geldikten sonra emir ve ferman yüce ve azametli padişahımdır.”⁸⁸

Belgenin üst kısmında yer alan “geldi vasıl oldu” ifadesi ise padişahın hediyeleri kabul ettiğini göstermektedir. Hediyelerin padişaha sunulması aynı zamanda İpşir Mustafa Paşa'nın sadakatini ve itaatini ifade etmektedir. Bu tür hediyeler, sadece bir nezaket göstergesi olmanın ötesinde aynı zamanda padişahın

⁸⁷ Aktepe, s.56,57.

⁸⁸ BOA, TS.MA.e, 779/32, 13 Aralık 1651, (H. 29.12.1061). Yine başka bir belge de sadrazamın Hatice Turhan Sultan'a ilettiği bilgilere göre, İpşir Mustafa Paşa'nın padişaha hediyeler gönderdiği yazmaktadır. BOA, TS.MA.e, 532/11, 8 Kasım 1687, (H. 02.01.1099).

otoritesine ve merkezi yönetime bağıllığı pekiştiren önemli semboller olarak da değerlendirilmektedir.

Padişaha gönderilen hediyeler, dönemin sosyo-ekonomik yapısını ve diplomatik ilişkilerini yansıtan unsurlardır. Osmanlı idari sistemi içerisinde merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve yerel yönetimlerin sadakatinin sağlanması açısından padişaha sunulan hediyeler büyük bir öneme sahiptir. Bu tür uygulamalar, padişah ile yerel yöneticiler arasındaki ilişkiyi güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda yerel yöneticilerin merkezden gelen emir ve fermanlara olan itaatini de pekiştirmiştir. Hediyelerin gönderilmesi, padişahın gözünde yerel yöneticinin sadakatini ve hizmetlerini takdir etmesi için bir fırsat yaratır. Bu bağlamda İpşir Mustafa Paşa'nın gönderdiği hediyeler ve bu hediyelerin kabul edilmesi Osmanlı idari yapısının ve hiyerarşik ilişkilerinin anlaşılması açısından da örnek teşkil etmektedir.

2.4.2. Hatice Turhan Sultan'a Gönderilen Rapor Örneğinde İpşir Mustafa Paşa'nın Üsküdar Ziyareti ve Halep Arap Hükümeti İçin Hatt-ı Hümayun Talebi

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı, merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasıyla bilinirken, yerel yöneticilerin de padişaha olan bağıllıklarını ve sadakatlerini sıklıkla göstermeleri beklenmiştir. Bu göstergelerden biri de yerel yöneticilerin göndermiş olduğu tezkirelerdir. Bu bağlamda, Halep eyaleti gibi stratejik bir bölgenin valisi olan İpşir Mustafa Paşa'nın Hatice Turhan Sultan'a göndermiş olduğu tezkire de ele alınabilir.⁸⁹

Tezkirede yer alan ifadelerde Halep Valisi İpşir Mustafa Paşa, Halep Arap Hükümeti için bir hatt-ı hümayun talebinde bulunmuştur. Ayrıca tezkire İpşir Mustafa Paşa'nın Üsküdar ziyaretini de içermektedir. Paşa'nın Üsküdar ziyareti Osmanlı yönetim geleneğinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdi ve bu ziyaretler genellikle padişahın takdirini ve onayını kazanmak için bir fırsat olarak görülürdü.

Tezkire aynı zamanda İpşir Mustafa Paşa'nın sunduğu taleplerin ve gayretlerin zamanında ve dikkatle yerine getirilmesi gerektiğine dair uyarılar da içermektedir. Ayrıca Halep Arap hükümetiyle ilgili meselelerin devletin bilgisi dahilinde olduğu ve bu süreçte herhangi bir karışıklığın olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

⁸⁹ BOA, TS.MA.e, 778/24, 1 Aralık 1652, (H. 29.12. 1062).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.SİYASAL VE ASKERİ GELİŞMELER : İLİŞKİLER VE KATLINE GİDEN SÜREÇ

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde çeşitli iç ve dış siyasi gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu süreçte bazı devlet görevlileri, merkez ve taşra arasında farklı idari ve askerî görevler üstlenmiştir. İpşir Mustafa Paşa da bu dönemde çeşitli bölgelerde görev yapmış ve bazı siyasi olaylarda yer almıştır. Paşa'nın görevleri ve bu görevler sırasında gerçekleşen gelişmeler, dönemin idarî yapısının ve taşra-merkez ilişkilerinin incelenmesi açısından bir örnek teşkil etmektedir.

3.1. Varvar Ali Paşa İsyanı ve Sonrası Gelişmeler

Varvar Ali Paşa, Bosna kökenli bir devlet adamı olup, doğum yeri Dalmaçya bölgesinde yer alan Prozor kasabasına bağlı Varvar Köyü'dür. Bazı kaynaklarda kendisine “Vardar”⁹⁰ lakabı verilmiş olsa da son araştırmalar ve kendi yazdığı “Makâlât” adlı eseri, doğru lakabının “Varvarî” olduğunu ortaya koymaktadır.⁹¹ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Haluk Gökalp, Ali Paşa'nın 1599'da devşirildiğini belirtir. Gökalp, devşirme kanunu gereği çocukların genellikle 7-8 yaşlarında toplandığını vurgulayarak, Ali Paşa'nın da bu yaşlarda Saray'a alındığını öne sürer. Bu bilgiler ışığında, Ali Paşa'nın 1591 veya 1592 doğumlu olabileceğini tahmin etmektedir.⁹² Babasının adının Behram olmasından dolayı Müslüman bir aileye doğduğu düşünülmektedir. Genç yaşta devşirilerek Galata Sarayı'na yerleştirilen Ali Paşa, burada dört yıl eğitim aldıktan sonra I. Ahmed'in cülûsunda Topkapı Sarayı'na alınmış ve on yıl boyunca çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.⁹³

⁹⁰ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.229.

⁹¹ İ. Hikmet Ertaylan, “Varvarî Ali Paşa”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2, S.3-4. İstanbul 1948, s.164,165.; Haluk Gökalp, “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî” *İlmi Araştırmalar*, S.22, 2006, s.112,113.

⁹² Gökalp, s.113.

⁹³ a.g.e., s.113-115, 129,130.

Kariyerinin ilk zamanlarında doğancı⁹⁴ olarak padişahın yanında bulunan Ali Paşa, Hotin Seferi'ne katılmış ve II. Osman'ın iltifatına mazhar olmuştur. Saraydan çıkışının ardından Şam'a gitmiş, çeşitli görevlerde bulunmuş ve Mısır'da yeniçeri ağalığı yapmıştır. IV. Murad'ın saltanatı döneminde atmacacıbaşı⁹⁵ ve şahincibaşı⁹⁶ olarak görev yapmış ve daha sonra sipahi ağalığına terfi etmiştir. Hüsrev Paşa'nın maiyetinde Bağdat Seferi'ne katılmış, ancak Halep-Diyarbakır yolculuğunda görevden alınmıştır.

Kıbrıs, Adana, Diyarbakır, Maraş, Anadolu ve Van beylerbeyilikleri gibi çeşitli eyaletlerde valilik yapmış olan Ali Paşa, IV. Murad'ın Revan Seferi'nde ve sonrasında önemli görevler üstlenmiştir. Kasr-ı Şirin Anlaşması'nın imzalanmasında da bulunmuştur. Sultan İbrahim döneminde Rumeli beylerbeyiliğinden azledilmiş, ardından Saruhan sancağı ve Van beylerbeyiliği görevlerini yürütmüştür.⁹⁷

Ali Paşa, daha sonra tekrar Anadolu beylerbeyiliğine, ardından Adana beylerbeyiliğine ve nihayetinde Bolu sancağına arpalık olarak tayin edilmiştir. Son olarak Bosna beylerbeyi olarak atanmış, 1645 yılında Kıbrıs beylerbeyiliğine ve 1647'de Sivas beylerbeyiliğine tayin edilmiştir. Ali Paşa'nın hayatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde önemli idari ve askeri görevlerde bulunarak geçmiştir.⁹⁸

Varvar Ali Paşa, Sivas beylerbeyiliği görevindeyken başlattığı isyanla tarihsel bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Dönemin kaynaklarında isyanın nedenleri, seyri ve değerlendirilmesiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. 1651'de şeyhülislâm olan ve Sultan İbrahim'i tahttan indiren isyanın önde gelen figürlerinden biri olan Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Varvar Ali Paşa hakkında kaleme aldığı eserlerinde onu suçlayıcı bir dil kullanmıştır. Müellife göre, "Varvar Ali Paşa, benzerlerine kıyasla adalet vadisine eğilim gösterip, yönetim merkezi halkına diğerlerinden daha yakın

⁹⁴ Padişahların şikâr halkı denilen avcılarının bir sınıfın adıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Pakalın, C.1, s.470.; Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.487-489.

⁹⁵ Osmanlı Padişahlarının saraylarında şikâr halkı denilen avcılardan Atmacacıyan-ı Hassa'nın amirine verilen addır. bk. Pakalın, C.1, s.111.

⁹⁶ Padişahların şikâr ağalarından şahin besleyenlerin başlarına verilen addır. Tanzimattan önce IV. Murad gibi avcılıkla tanınmış padişahların zamanlarında şahincibaşından başka avcı başılar da vardı. bk. Pakalın, C.3, s.304.

⁹⁷ Önal, s.4-14.

⁹⁸ Varvar Ali Paşa ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa", *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, s.530,531.

olup, herkes tarafından kabul gören biri iken, Sivas kendisine verildiğinde Salih Paşa'nın aşırı baskısı yüzünden, henüz borçlarını ödemeye başlamadan kırk bin kuruşluk köşk döşemesi talebiyle karşılaşmış, acizliğinden dolayı muhalefet göstermiştir. Belki de doğasındaki laf cambazlığı nedeniyle 'tüm borçlarımı ödemedikçe makamı verdikleri kişiye devretme' diye uzaktan laf söyleyip, bu sözlerin ciddiye alınmasıyla isyan defterine kaydedilmiştir." Devlet erkânı nezdinde Varvar Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması, Bosna'ya saldıran düşmanın püskürtülmesinden daha önemli hale gelmiştir. Çünkü düşmana saldırıldığında onlardan edebe aykırı bir hareketin çıkmayacağı bilinmekteydi. Bu doğrultuda, Varvar Ali Paşa'nın Sivas'tan uzaklaştırılması amacıyla kendisine, devam eden Girit Savaşı'na katılma teklifi sunulmuştur. Ancak bu teklife uymakta tereddüt etmesi üzerine Sivas beylerbeyiliği İpşir Mustafa Paşa'ya verilmiş ve Ali Paşa'nın mutlaka şehirden çıkarılması emri iletilmiştir.⁹⁹

Kâtip Çelebi'ye göre de isyanın gelişimi şu şekilde olmuştur: Ramazan 1057/Ekim 1647'de, İstanbul'dan bir adam gönderilip Varvar Ali Paşa'dan bayram harçlığı olarak otuz bin kuruş göndermesi istendiğinde, Varvar Ali Paşa şehrin ileri gelenlerini toplamıştır. Sivas eyaletinin yıllık mahsulünü ve kendi dönemindeki gelirleri hesaplatarak, bu miktarı ödemesinin mümkün olmadığını belirterek talebe itiraz etmiştir. Kısa bir süre sonra aynı talep yeniden iletilmiş, ancak Varvar Ali Paşa, gönderilen kişiyi sert bir şekilde tehdit ederek geri yollamış ve emri uygulamama konusundaki ısrarını devam ettirmiştir. Kara Çelebizâde bu konuya değinmezken, Kâtib Çelebi, para talebinin geri çevrilmesinin ardından İstanbul'un, İpşir Mustafa Paşa'nın Sivas'ta bulunan nikâhlı eşinden dolayı da Varvar Ali Paşa ile karşı karşıya geldiğini belirtir. Müellifin aktardığına göre, İstanbul, para isteğini reddettiği sırada Varvar'ın azli konusunda zaten kesin bir karar almış, ancak bu süreçte geçici bir uzlaşma yoluna gitmiştir. Sivas beylerbeyine yeni bir emir iletilerek, Gürcü hanlarından Mavrol'un kızı ve güzelliğiyle tanınan İpşir Mustafa Paşa'nın eşi Perihan'ı, Sultan İbrahim'e sunulmak üzere İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Varvar Ali Paşa, nikâhlı bir kadının başka birine verilmesinin kabul edilemeyeceğini belirtip,

⁹⁹ İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s.413,414.

dini inançlarına olan bağlılığını göstererek bu isteği reddetmiştir.¹⁰⁰ Bu mesele, bir sonraki başlıkta detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Hasan Vecihî, İstanbul'un Varvar Ali Paşa'yı isyana sürükleyen taleplerine değinmemiştir. Bunun yerine, padişahın zihinsel durumunun zayıf olmasının, devlet ve saltanat işlerinin kadınlar tarafından yönetilmesine yol açtığını ve bu durumun beylerbeyileri ve diğer üst düzey yöneticilerin kısa sürede görevden alınmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Vecihî, bu durumun halkı zor durumda bıraktığını ve ülkeyi harap ettiğini de vurgulamıştır. Ali Paşa, makam sahiplerinin bir araya gelip bu durumu düzeltmek için padişahın talepte bulunmalarının dinen gerekli olduğunu, üç yıl tamamlanmadan yöneticilerin değiştirilmemesi için bir hatt-ı hümayun çıkarılması halinde memleketin yeniden düzene kavuşacağını belirten mektuplar göndererek, yöneticileri Üsküdar'a yürümeye davet ettiğini ve şahsen asker toplamaya başladığını kaydetmiştir.¹⁰¹

Varvar Ali Paşa İsyanı, Osmanlı taşra yöneticileri ile merkezi yönetim arasındaki gerilimin açık bir göstergesidir. İsyanın başlıca sebepleri, saraydan gelen ağır mali yükümlülükler, sık sık yaşanan görevden almalar ve Paşa üzerindeki yoğun baskılardır. Ayrıca, Sultan İbrahim'in Perihan Hatun'u talep etmesi ve Varvar Ali Paşa'nın bu isteği dini gerekçelerle reddetmesi çatışmayı derinleştirmiştir. Paşa, merkezi yönetimdeki yozlaşmaya karşı çıkarak diğer beylerbeyilerini de adalet için destek vermeye çağırmıştır. Bu açıdan bakıldığında, isyan hem bireysel hem de yapısal haksızlıklara karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Ancak ilerleyen kısımlarda da göreceğimiz üzere, isyan sonuçsuz kalarak Varvar Ali Paşa öldürülecek ve merkezi otorite yeniden tesis edilecektir.

3.1.1. Perihan Hatun'un Evliliği: Varvar Ali Paşa İsyanı Üzerindeki Dolaylı Etkileri

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde, dönemin tanınmış kadınları hakkında geniş bir bilgi yer almaktadır. Birinci bölümde adı geçen Perihan Hatun, güzelliği

¹⁰⁰ "...âlemin dil-gîrligine mağrûr olup halkı kendiye yâr olur sandı. Diledi ki Gâve-i âhenger gibi sâhib-i zuhûr olup bu ihtilâl ü fesâdı 'âlemden ref' eyleye. Ba'zı muharrikler dahi mezbûru hurûca tahrik idüp, taşra çıkmış bulunmağın, 'Âsitâne'ye giderim' deyu 'azîmetinden dönmeyüp beri cânibe bir mîkdâr asker ile teveccüh üzre oldu..." bk. Aycibin, C.2, s.955.

¹⁰¹ Ziya Akkaya, *Vecihî Devri ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, DTCE, Ankara 1957, s.74,75.

nedeniyle pek çok zorluk yaşamıştır. Osmanlı padişahı Sultan I. İbrahim'e kadar, güzelliği hakkında pek çok söylenti yayılmış ve bu durum, Perihan Hatun'un hayatını zorlaştırarak birçok felakete sebep olmuştur.¹⁰² Ancak Perihan Hatun'un karşılaştığı bu zorlukları sadece güzelliğine dair söylentilerle açıklamak yüzeysel bir yaklaşım olur. Osmanlı merkez yönetimi ile taşra yöneticileri arasındaki karmaşık ve gergin ilişkiler, bu tür olayların arka planında çok daha derin siyasi ve sosyal dinamiklerin var olduğunu gösterir. Merkezin taşra üzerindeki baskıları ve müdahaleleri, yerel yöneticilerin kendi güç dengelerini koruma çabaları ile birleşerek, bazen bu tür gerilimlerin şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Perihan Hatun'un başına gelenler, yalnızca kişisel bir talihsizlikten öte, Osmanlı devlet yapısındaki çok katmanlı ve karşılıklı etkileşimli güç ilişkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Padişahın talak verilerek kendisinin nikâhına almak istediği Perihan Hatun'un yaşadığı sıra dışı gelişme, Varvar Ali Paşa gibi doğru fakat ilmî-siyasetten uzak bir vezirin canına mâl olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre, Sultan İbrahim, güzelliğini öğrendiği ve elde etmek istediği Mavrol Han'ın kızı Perihan Hatun'un İstanbul'a getirilmesini istemiştir. Ancak Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa, o sırada İpşir Mustafa Paşa'nın nikâhı altında olan Perihan Hatun'u İstanbul'a vermek istememiştir. Ali Paşa, şeriata aykırı bulduğu bu muamelenin önüne geçmek için Perihan Hatun'u Tokat'a getirdikten sonra bir kaleye hapsedip, kapısını da kurşunla mühürleyerek İstanbul'a gönderilmesini engellemiştir.¹⁰³ Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa'nın sözlerini kendi dilinde aktararak olayları yakından ve yerinde gözlemlemiştir. Gelişen olayların seyri ise Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde *"Hatta sene 1056 tarihinde Varvar Ali Paşa'dan İpşir Mustafa Paşa'nın hatunu Mavrol Han kızı Perihan'ı Sultan İbrahim Han Varvar'dan talep ettiğinde, Varvar Ali Paşa şöyle demiştir: "Canım hangi şehirde vardır ki bir Müslüman'ın nikâhlısını şeriata aykırı bir şekilde vereyim? Veremem canım" diyerek Boşnak lehçesiyle konuşmuş ve Perihan Sultan'ı vermemiştir. Nihayet Sivas'tan azli kabul edip İpşir Mustafa Paşa'nın hatununu Tokat kalesine hapsedip*

¹⁰² Evliya Çelebi, C.5, s.33.

¹⁰³ Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kadın Algısı", *İslami İlimler*, S.18, Güz 2023, s.26,27.

kilidine kurşun dökerek o hatunu İbrahim Han'a vermemiştir”¹⁰⁴ ifadesiyle anlatılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin duraklama döneminde, devletin yeniden toparlanması ve gerekli tedbirlerin alınması için yapılması gereken çok şey varken, göreve gelen padişahların ve vezirlerin gerekli liyakat ve donanımdan uzak oluşları, lüzumsuz ve faydasız işler ile meşgul olmaları, idaredeki kötü gidişatı ve bozulmayı hızlandırmıştır. Şeriat kurallarını çiğneyerek evli bir kadını elde etmeye çalışmak gibi bir işe herkesin karşı çıkması beklenirken, aksine seferber olunması anlaşılır bir durum değildir. Bu tür olaylar, dönemin siyasi ve sosyal yapısındaki sorunların ve güç mücadelelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1646 yılında İstanbul’a dönen Evliya Çelebi, bu dönüşünün ardından Defterdarzâde Mehmed Paşa’nın Erzurum’a beylerbeyi tayin oluşuyla ona intisap ederek müezzin ve muhasibi olmuştur. Bu dönemde, seferlerde mektup getirip götürmek, elçiye eşlik etmek ve vergi toplamak gibi görevler üstlenerek çevreyi gezme fırsatı bulmuş, görev gereği Safevî elçisiyle birlikte Tebriz’e giden Evliya Çelebi, Azerbaycan ve Gürcistan’ı da dolaşmıştır. Bu sırada, Varvar Ali Paşa ile İpşir Mustafa Paşa arasındaki olaylara ve Katırcıoğlu, Kara Haydaroglu gibi Celâli reislerinin eşkıyalıklarına birinci elden tanık olmuştur.¹⁰⁵ 1647 yılında Defterdarzâde, Erzurum’daki görevinden alınarak Kars’a atanmıştır. Bu dönemde, Sivas valiliğinden azledilen Varvar Ali Paşa, 1648 yılı ocak ayının başlarında İstanbul’a karşı bir harekâta başlamış ve Defterdarzâde’ye kendisine katılması için bir mektup göndermiştir. Mektubunda, isyanının sebeplerini, kendisini İstanbul’dan kendisini yanına çağırانları ve onlara destek verenleri açıklamıştır. Varvar Ali Paşa, Ahmed Paşa’nın 11 veziri öldürdüğünü ve kendisini Sivas beylerbeyiliğinden azlettirdiğini belirtmiştir. Ayrıca İpşir Mustafa Paşa’nın eşi Perihan’ı Sultan İbrahim’e göndermediği için, Sivas’a üç kez kapıcıbaşılar ve hasekiler gönderildiğini ancak bu taleplere karşı durduğunu yazmıştır. Mektuba göre, İstanbul’daki Valide Kösem Mahpeyker Sultan, tüm vezirler, vükelâ, ileri gelenler ve yedi ocak halkı, Varvar Ali Paşa’yı asker toplayarak Üsküdar’a

¹⁰⁴ Evliya Çelebi, C.5, s.33,34.

¹⁰⁵ R. Aslıhan Aksoy Sheridan ve Michael D. Sheridan, “Evliyâ Çelebi’nin Hayatı: Zamandizimsel Bir Döküm”, *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011, s.20-22.

kadar ilerlemeye davet etmişlerdir. Üsküdar'a ulaştığında, "şer'le davam vardır" diyerek vezir-i âzam Ahmed Paşa, Cinci Hüseyin Efendi, Şeyhülislâm Hacı Abdürrahim Efendi, Kadıasker Mülakkab Muslihiddin Efendi, Bektaş Ağa, Çelebi Kethüda, Muslihiddin Ağa ve Kara Çavuş'un kendisine teslim edilmesini isteyecekti. Varvar Ali Paşa, Çavuşzâde Mehmed Paşa'nın, İpşir Paşa'nın, Şehsüvâroğlu Gazi Paşa'nın, Kütahya Paşası Küçük Çavuş'un ve toplamda üç vezir, yedi beylerbeyi ve on bir sancakbeyinin kendisiyle birlikte İstanbul'a yürüyeceklerini de belirtmiştir. Mektubunun sonunda, Defterdarzâde Mehmed Paşa'ya, eğer kellesini Ahmed Paşa'dan kurtarmak istiyorsa, Tokat Kalesi altında birleşip payitahta doğru ilerlemeyi teklif etmiştir.¹⁰⁶

Evliya Çelebi, Seyehatname'de söz konusu çağrışı şu şekilde aktarır:

*"Benim oğlum! İbrahim Han, veziri Hezârpâre Ahmed Paşa'yı da dahil olmak üzere on bir veziri katletmiştir. Bizi de eyalet-i Sivas'tan mazul edip İpşir Paşa'nın hatunu, Gürcistan Hâkimi Mavrol Han kızı Perihan'ı İbrahim Han'a göndermediğim için üç kez başıma kapucubaşılar ve hasekiler gelerek hamd-i Hudâ başımı vermeyi ve Âsitâne-i sa'âdetteki cümle vezirler, vükelâ, kibar âyanlar ve yedi ocak halkından mektuplar ve Valide Sultan'dan tezkireler gelerek ayak sürüyerek deryâ-misal askerlerle Üsküdar'a gelip şer'î bir davam var dediler. Veziri, Cinci'yi, Müfti'yi, Mülakkab kadı askeri, Bektâş Ağa'yı, Çelebi Kethüda'yı, Muslihiddin Ağa'yı ve Kara Çavuş'u istesinler, demişler. İşte benim oğlum! Ben azîm askerlerle Sivas'tan mazul oldum. Der-i devlete Çavuşzâde Mehmed Paşa ve halâlin İbrâhîm Han'a vermediğim İpşir Paşa oğlum ve Şehsuvar oğlu Gâzî Paşa oğlum ve Kütahiye Paşası Küçük Çavuş oğlum, hâsıl-ı kelâm üç vezir ve yedi mîr-i miran ve on bir mîr-i liva ordumuzu birleştirip Âsitâne tarafına doğru ilerliyoruz. Eğer sen de Ahmed Paşa'dan kurtulmak istiyorsan, Tokat kal'ası altında seninle buluşup aynı yöne gitmeye hazırız. Umarız ki ya taht oluruz ya baht!"*¹⁰⁷

İstanbul, Ali Paşa'nın emirleri yerine getirmemesi nedeniyle onu görevden almayı ve öldürmeyi planlamış, ancak bu çabalar başarısız olmuştur. Paşayı Sivas'tan uzaklaştırmak için yapılan girişimlerin de etkisiz kalmasının ardından, kış şartları ve

¹⁰⁶ Önal, s.17.

¹⁰⁷ Evliya Çelebi, C.2, s.198.

Haydaroğlu İsyanı ile meşgul olan İstanbul yönetimi, durumu yatıştırmak amacıyla bir mukarrernâme göndermiştir. Ancak, Varvar Ali Paşa'nın Sultan İbrahim'in iktidarı sırasında, 1640-1647 yılları arasında sekiz kez görev değişikliği yaşaması ve sarayın taleplerine karşı gördüğü muamele, sabrını taşıran son nokta olmuştur. Bu dönemde, iktidar hiziplerinin işin içine girmesi, İstanbul ile Sivas arasındaki gerilimin yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Aslında İstanbul'daki iktidar mücadelesi yeni değildi. Özellikle Kemankuş Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden (21 Zilkade 1053/31 Ocak 1644) sonra, onun yerine geçen Sultanzâde Mehmed Paşa ve Salih Paşa dönemlerinde bu mücadele giderek şiddetlenmişti. Bu hizip kavgalarının baskısıyla, ve bu rekabeti daha da derinleştirecek şekilde, saltanatının ilk dört yılının aksine, devlet işlerinden uzaklaşıp Harem'e çekilen ve ruhsal sıkıntıları artan Sultan İbrahim, bu yıllarda çocuk yaştaki kızlarını evlendirmeye başlamıştı.¹⁰⁸ Kâtib Çelebi, henüz 2-3 yaşlarındaki sultanların evlendirilmelerini, padişahın ruhsal durumundaki değişikliklerden ve kadınlar ile cariyelerin baskılarından kaynaklanan bir gariplik olarak nitelendirip eleştirse de Sultan İbrahim'in yakın çevresinde damatlardan oluşan sadık bir hizip oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Zamanla iktidar mücadelesi Sultan İbrahim'in şahsına yönelmiş ve padişahın yönetimi sorgulanmaya başlanmıştır. Hasan Vecihî, vezir-i âzam Salih Paşa'nın, ülkedeki karışıklıkları sonlandırmak amacıyla Sultan İbrahim'i tahttan indirip yerine bir şehzade getirmeyi düşündüğünü ve bu planını Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'ye açtığını belirtir. Abdürrahim Efendi ise bu durumu gizlice Valide Kösem Sultan'a iletmiştir. Salih Paşa'nın planlarını öğrenen Sultan İbrahim, Eylül 1647'de vezir-i âzamı hemen öldürtmüştür.¹¹⁰ Musa Paşa'nın kısa süreli

¹⁰⁸ Sultan İbrahim'in kızlarından Fatma Sultan, 1642 yılında doğmuş ve henüz üç yaşındayken Kaptan-ı Derya Musahip Yusuf Paşa ile evlendirilmiştir. Ancak Yusuf Paşa'nın 1646'da idam edilmesi üzerine dört yaşında dul kalan Fatma Sultan, aynı yıl Musahip Fazlı Paşa ile nikâhlanmıştır. Fazlı Paşa, Fatma Sultan'ın bulûğ çağına girmesini beklemiş, ancak 1657 yılında vefat etmiştir. Fatma Sultan'ın daha sonra evlenip evlenmediği, ölüm tarihi ve yeri bilinmemektedir. Gevherhan Sultan, 1642'de doğmuş ve dört yaşında Musahip Cafer Paşa ile evlendirilmiştir. Cafer Paşa'nın akıbeti bilinmemekle birlikte, Gevherhan Sultan'ın bir yıl sonra Çavuşzade Mehmed Paşa ile evlendiği ve Halil Paşa Sarayı'nda yaşamaya devam ettiği belirtilmektedir. Mehmed Paşa'nın 1681'de ölmesinin ardından Gevherhan Sultan, 1694'te Edirne'de vefat etmiş ve cenazesi İstanbul'a nakledilerek Şehzade Camii'ne defnedilmiştir. Beyhan Sultan ise 1645 yılında doğmuş, iki yaşında Hazerpare Ahmed Paşa ile evlendirilmiş, ancak Ahmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine üç yaşında dul kalmıştır. Daha sonra sırasıyla Uzun İbrahim Paşa ve Bıyıklı Mustafa Paşa ile evlenen Beyhan Sultan, 1700 yılında vefat etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine defnedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, Ankara 2001, s.63-65.; Önal, s.18.

¹⁰⁹ Uluçay, s.63-65.; Aycibin, C.2, s.978.

¹¹⁰ Akkaya, s.73,74.

sadaretinin ardından, yerine geçen Hezârpâre Ahmed Paşa, ilk iş olarak Salih Paşa'ya yakın olanları ve adamlarını hedef alan büyük bir temizlik başlatmıştır. Salih Paşa'nın Bağdat beylerbeyiliğine atadığı hazinedar İbrahim Paşa, yeni vezir-i âzamın görevden alma kararını kabul etmeyip isyan çıkartınca, bu isyanın ardından öldürülmüştür. Salih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa ise isyan haberini aldıktan sonra Bağdat eyaletine atanmış ancak Diyarbakır'da öldürülmüştür. Paşanın İstanbul'da bulunan diğer kardeşi Zülfikar Ağa'nın ise mallarına el konulmuştur. Vezir-i âzam Ahmed Paşa, eski anlaşmazlıklar nedeniyle Salih Paşa'nın akrabası olan Erzurum Beylerbeyi Defterdarzâde Mehmed Paşa'yı Kars'a tayin ettirmiş ve oraya ulaştığında onun öldürülmesi için emir vermiştir.¹¹¹ Evliya Çelebi, Defterdarzâde Mehmed Paşa'ya, bu temizliğin başında Kösem Sultan, Uzun Ali Ağa, Rodosî Mehmed Efendi ve Kuşçu Mahmud Ağa'dan yüzlerce mektup aldığını belirtmiştir. Bu mektuplarda Mehmed Paşa'ya, İbrahim Paşa'nın öldürülmesi için emir gönderildiği, vezir-i âzamın kendisine karşı eskiden beri kin beslediği hatırlatılarak, muhakkak azledileceği ve asker toplaması gerektiği söylenmiş, ayrıca Varvar Ali Paşa'nın katli için adamlar gönderildiği özellikle belirtilmiştir.¹¹²

Defterdarzâde, Varvar Ali Paşa'nın mektubu üzerine Saray'ın emrine uymayarak Kars'a gitmek yerine adamlarıyla birlikte Ankara'ya doğru ilerlemiştir. Ankara'ya vardıklarında, şehrin ileri gelenleriyle yapılan müzakereleri Evliya Çelebi yürütmüştür. Evliya, Ankara'nın ileri gelenlerinden şu cevabı almıştır: "Paşanız Erzurum'a kapanıp celâli olmak istemiş ve hâlâ on bin askeri toplayıp Varvar Ali Paşa ile celâli olmak için hazırlanmaktadırlar. Biz sizi padişahın kalesine sokmayacağız." Bu cevaba rağmen, Defterdarzâde ve adamlarının şehirde üç gün kalmasını sağlamıştır.¹¹³

Baharın gelmesiyle birlikte, İstanbul yönetimi Varvar Ali Paşa'ya karşı daha sert önlemler almaya başlamıştır. 26 Mart ile 24 Nisan 1648 tarihleri arasında, Varvar Ali Paşa görevden alınarak yerine Anadolu Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa atanmıştır. İpşir Mustafa Paşa, Sivas eyaleti ve Varvar'a karşı gönderilen birliklerin komutanı olarak görevlendirilmiştir. Ancak, İpşir Mustafa Paşa, Varvar Ali Paşa ile geçmişteki

¹¹¹ Aycibin, C.2, s.956,957, 977,978.

¹¹² Evliya Çelebi, C.2, s.192.

¹¹³ Erdem Sönmez, "Celâliler ve Üç Evliya Çelebi" *Kebikeç*, 33/2012, s.93.

dostluğu nedeniyle, bu görevi kabul etmekte tereddüt etmiştir. Görevi reddedip, bu durumu sorgulamış ve Varvar Ali Paşa'ya zarar vermenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Ancak İstanbul'dan Mirahur Şaban Ağa aracılığıyla kendisine gönderilen hatt-ı hümayûn, görevini kabul etmesi gerektiğini açıkça belirtmiş ve tehditkâr bir dil kullanılarak, görevi kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine İpşir Mustafa Paşa, sonunda görevi kabul etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴ Bu sırada, Anadolu'daki bazı beylerbeylerine gizlice talimatlar gönderilerek, çeşitli bahanelerle bulundukları yerlerden ayrılmaları ve durum uygun olduğunda İpşir Mustafa Paşa'nın yanına katılmaları istenmiştir. Varvar Ali Paşa, Sivas'a gelen İpşir Mustafa Paşa'nın temsilcisine, padişaha karşı isyan etmediğini belirterek, herhangi bir zorluk çıkarmadan eyaletin yönetimini devretmiştir. Ardından, "benim dini davam var" diyerek, yanında götürdüğü askerlerle Sivas'tan ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Tokat'a doğru yola çıkmıştır. Tokat'a ulaştığında, Canik Mutasarrıfı Dilâver Paşa'nın zulmü nedeniyle büyük zorluklar yaşayan halk, Varvar Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine bir ağasını birkaç yüz leventle birlikte göndererek, halkın yardım çağrısına yanıt vermiştir. Varvar Ali Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın eşini Tokat Kalesi'ne bırakmış ve kendisi yavaşça ilerleyerek, yedi bin askerle Turhal Ovası'nda bir süre kamp kurmuştur. Bu süreçte, Defterdarzâde Mehmed Paşa'ya bir mektup daha yazmıştır.¹¹⁵ Bu yeni mektup, Varvar Ali Paşa'nın niyetlerini ve Celâli liderleriyle olan ilişkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mektupta Varvar Ali Paşa, şunları yazmıştır:

"Benim veliy-yi ni'amın oğlu, efendim, sultanım! Sivas'tan sürülen yedi bin asker hâlâ Turhal sahrasında toplanmış durumda ve her gün tevâbî 'lerimiz artarak gelmekte ancak henüz tam birleşme gerçekleşmedi. İpşir Paşa'nın oğlu Karaman eyaletine gelmiş ve birçok sürülen mîr-i miranlar ve diğer ümeralar toplanmış ve

¹¹⁴ "Ve mukaddemâ zikr olunduğu üzre, Varvar 'Ali Paşa Sivas'da irtişâyâ rızâ virmemekle ma'zûl olup, Sivas Eyâleti İbşîr Paşa'ya virilüp üzerine serdâr ta'yîn olundu. Ve nefîr-i 'âmm hükümleri yazılıp, "Varvar 'Ali Paşa 'isyân eylemiştir. Üzerine varilüp hakkından geline" diyü gönderilmiş idi. İbşîr Paşa evvel-emirden imtinâ' sûretin gösterüp, Şa'bân Ağa geldikde tekrâr mü'ekked emirler gönderildi." bk. Aycibin, C.2, s.979. "İbşîr Paşanın Vardar ile eski bir alâkası ve hukuku vardı, bu yüzden İbşîr Paşa bu vazîfeyi kabul etmek istemedi ve: "Hak söz söyleyen adamın üzerine nice varalım, haksız yere nice katl edelim?" demişti. Sonra Mirahor Şaban Ağa ile üst üste hatt-ı hümayun varup: "Ya başı ya başın!" deyu üst üste hattı hümayunlar gönderilmekle mecburen Vardar üzerine hareket etti." bk. Naîmâ, C.4, s.1810.

¹¹⁵ Önal, s.22.

büyük bir birlikle Üsküdar'a varmıştır. Bizim davamız devam etmekte ve yetmiş kişinin katlini istemekteyiz. Sen bir vezir oğlusun, mührü sana, Mısır bana, İpşir oğluma Şam'ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdat'ı, Çavuşzâde oğluma Halep'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum'u istiyoruz. Şimdi, efendim oğlu efendim, bu sevgi dolu mektubumuzu aldığı anda hemen birbirimizle iletişim kurarak hızla hareket edelim ve birlikte Bursa'da buluşup adâleti sağlayalım. Yedi vezir, on mir-i mirân ve sayısız mir-i livâ ile birlikte hareket ederek bir beyaz tavuğu bir akçeye satın alarak Âsitâne-i sa'adet tarafına varalım ve şer'i hükümlerimizi yerine getirelim."¹¹⁶

Bu mektupta, Varvar Ali Paşa'nın Defterdarzâde'ye yönelik çağrısında, önemli stratejik hedefler ve istekler belirtilmiştir. İlk olarak, Sivas'tan sürülen yedi bin askerin Turhal sahrasında toplandığı ve birleşme sürecinin devam ettiği ifade edilmiştir. Bu, Varvar Ali Paşa'nın askeri gücünü artırmaya ve kendi otoritesini sağlamlaştırmaya yönelik bir adımdır. İkinci olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın oğlunun Karaman eyaletine gelerek orada toplanan diğer sürülen soylularla birlikte Üsküdar'a varması belirtilmiştir. Bu durum, ayaklanmaya katılan liderlerin ve etki sahibi grupların, ortak bir hedefe ulaşmak için bir araya gelmeye başladığını gösterir. Üçüncü olarak, Varvar Ali Paşa'nın, Defterdarzâde Mehmed Paşa'yı yanına çekmeye ve onunla işbirliği yaparak güçlerini birleştirmeye yönelik çağrısı önemlidir. Bu, Varvar Ali Paşa'nın kendi gücünü artırmaya ve ayaklanmaya liderlik etmeye çalıştığına işaret eder. Son olarak, mektupta Bursa'da buluşma ve Âsitâne-i sa'adet tarafına vararak şer'i hükümleri yerine getirme planı vurgulanmaktadır. Bu, ayaklanmacıların hedeflerini gerçekleştirmek için nasıl bir strateji izlemeyi planladıklarını göstermektedir. Bu mektup, Varvar Ali Paşa'nın isyan hareketini düzenli ve planlı bir şekilde sürdürdüğünü, ayrıca diğer soyluları da bu harekete katılmaya davet ettiğini ortaya koymaktadır.

Defterdarzâde, mektuptaki ifadeleri, Paşa'nın düşüncelerindeki tutarsızlık ve plansızlık olarak yorumlamış, bu durumu eleştirerek Paşa'nın hareketlerini akılsızca bulmuş ve isyanın hedef değiştirmesinden rahatsız olmuştur. Defterdarzâde, Varvar Ali Paşa'ya izlemeleri gereken stratejileri ayrıntılı bir şekilde yazmış ve bu mesajın Evliya Çelebi aracılığıyla Varvar Ali Paşa'ya ulaştırılmasını sağlamıştır. Defterdarzâde'nin

¹¹⁶ Evliya Çelebi, C.2, s.230,231.

mektubunda, Varvar Ali Paşa'nın kesinlikle İstanbul'a gitmemesi gerektiği ve bunun yerine Ankara civarına yönelerek haklı bir duruş sergilemesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, İpşir Mustafa Paşa'ya güvenmemesi gerektiği konusunda uyarılar yapılmış ve zor durumda kalmaları halinde kendilerini destekleyecekleri vurgulanmıştır. Evliya Çelebi, bu mektubu Varvar Ali Paşa'ya ulaştırdığında, Paşa mektubu okumuş ve İstanbul'a yönelmeleri durumunda, kendi ifadesiyle, düşmanlardan intikam almanın mümkün olacağını düşünmüştür. Bu düşünceyle asker toplamaya başlayan Varvar Ali Paşa'nın hareketleri, Anadolu'da duyuldukça çevresinde toplananların sayısı giderek artmıştır.¹¹⁷

Varvar Ali Paşa'nın çevresinde toplanan bazı kişiler, kendi çıkarlarını gözeterek yağmacılığa yönelmiştir. Halkın yaşadığı adaletsizlikleri ve haksızlıkları sona erdirmek amacıyla hareket eden Varvar Ali Paşa, bu durumu kontrol altına almaya çalışmış ancak düzeni sağlamaya yönelik çabaları sırasında çevresindeki sekban ve leventlerin dağılmasına engel olamamıştır. Bu durum karşısında, topluluğun dağılmasını önlemek için bu tür faaliyetlere göz yummak zorunda kalmıştır. Sivas beylerbeyinin hazırlıkları İstanbul'a ulaştığında, gelişmeleri değerlendirmek ve bilgi toplamak amacıyla bölgeye güvenilir kişiler gönderilmiştir. Buna ek olarak, 1648 yılının başlarında Köprülü Mehmed Paşa'ya, Karaman Beylerbeyliği görevine atanmasının ardından, Varvar Ali Paşa'ya karşı harekete geçmesi talimatı verilmiştir.¹¹⁸ Ardından Varvar Ali Paşa, Köprülü Mehmed Paşa ve ona bağlı paşaların saldırı hazırlığında olduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine ordusuyla birlikte Köprülü'ye karşı savaşarak onları mağlup etmiştir. Bu zaferle birlikte Varvar'ın güçleri, ordusuna katılmak için bir araya gelerek çevredeki beylerbeylerine, askerleriyle birlikte Varvar'ın ordusuna katılmaları emrini vermiştir. İpşir Mustafa Paşa'dan gelen kendisine katılacağını bildirdiği mektupla birlikte güçleri daha da artarak Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın yanına gitmiştir.¹¹⁹

Bu gelişmeler üzerine Evliya, Varvar'ın yanında olduğu sırada Defterdarzâde'ye giderek durumu anlatmıştır. Defterdarzâde'ye, Mısır eyaleti karşılığında Varvar'a karşı savaşması emredilerek emre uymaması halinde, ailesinin

¹¹⁷ Evliya Çelebi, C.2, s.231-233.

¹¹⁸ a.g.e., s.208-210.

¹¹⁹ a.g.e., 233-236.

cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu emir Varvar tarafından Defterdarzâde'ye iletdikten sonra Varvar Ali Paşa, suçlarının affedileceği ve Mısır eyaleti karşılığında Defterdarzâde'yi ortadan kaldırması gerektiği şeklinde bir emir almıştır. Bu gelişmelerin ardından Evliya Çelebi, Defterdarzâde'ye gelen emir ve mektupla birlikte Varvar'ın bulunduğu yere doğru hareket etmiş, Varvar, İstanbul'dan aldığı destek mektuplarını ve İpşir Mustafa Paşa'nın durumunu anlatmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın da İstanbul'a karşı gelmek üzere hazırlıklar yaptığı bilgisiyle birlikte, durumu düzeltmek için harekete geçmişlerdir.¹²⁰ Devlet idarecileri isyancı paşalarla iletişimi kesmemişlerdi. Defterdarzâde Mehmet Paşa ve Varvar Ali Paşa gibi isyancı paşalarla merkez hükümeti arasında mektup alışverişi yaşanıyordu. Bu mektup trafiği, devlet yetkililerinin isyancı paşaları ya yeniden Osmanlı otoritesine tabi kılmak ya da hileyle ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleşiyordu. Bazı durumlarda ise devlet yetkilileri iki isyancı paşayı birbirleriyle savaşa teşvik ediyordu.

Varvar Ali Paşa, Defterdarzâde'nin yanı sıra Baki Paşa'ya, Seydi Ahmed Paşa'ya, Ketağaç Paşa'ya ve Deli Dilaver Paşa'ya mektuplar yazdırmış ve bu paşalara Defterdarzâde'nin liderliğinde hareket etmelerini emretmiştir. Varvar'la yapılan görüşmenin ardından Evliya Çelebi, Köprülü Mehmed Paşa ile konuşmak üzere gitmiştir. Köprülü, Defterdarzâde'nin halka zulmetmemesini istemiştir. Evliya ise "Efendim, korkudan insanlar toplandı. Hatırlarsınız, her bey efendi birbirine düşmek ister" diyerek savunmasını yapmıştır.¹²¹

Bu sırada, İpşir Mustafa Paşa'nın ordusuyla geldiği haberini alan Varvar Ali Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın kendisine katılmak üzere olduğunu düşünmüştür. Çünkü İpşir Mustafa Paşa daha önce Varvar Ali Paşa'ya, "Varvar'ın başını alırsa Şam beylerbeyiliğinin bedelsiz olarak kendisine tevcih edileceğine dair hatt-ı hümayunu Ali Paşa'ya göndererek sadakatini ispatlamıştır. Bu yüzden Varvar Ali Paşa misafirini en güzel şekilde ağırlamak için adamlarına emirler vermiştir. Ancak İpşir Mustafa Paşa, İstanbul'dan aldığı emir doğrultusunda ani bir baskın düzenleyerek Varvar Ali Paşa'nın askerlerine saldırmıştır. Çatışmanın sonunda, İpşir Mustafa Paşa'nın ordusu

¹²⁰ Evliya Çelebi, C.2, s.237.

¹²¹ a.g.e., s.237.

zafer kazanmış ve Evliya Çelebi, İpşir Mustafa Paşa ile görüşmek için yanına gitmiştir.¹²²

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'ne göre, bir gün İpşir Mustafa Paşa'nın Evliya'ya neden orada bulunduğunu sorması üzerine, Mehmed Paşa'nın Ali Paşa'ya gönderdiği mektupları getirdiğini söylemiştir. Ardından İpşir Mustafa Paşa yanında bulunan paşanın Ali Paşa'yı kendi tarafına çekip kışkırtarak daha da öfkeliendirdiğini ve Allah'ın izniyle onun da Varvar Ali Paşa gibi cezalandırılacağını eklemiştir. Evliya, bu sözlere karşılık vermek için çok şey söylemek istese de dilin tehlikelerinden korunmak adına susmayı tercih etmiştir. Ardından, İpşir Mustafa Paşa, hemen Köprülü Mehmed Paşa ve Kara Sefer Paşa'yı huzuruna çağırması ve her iki paşa da kısa bir süre içinde getirilmiştir. İpşir Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın beyaz sakalını öpüp ona zarif bir kürk armağan etmiştir. Varvar Ali Paşa da aynı şekilde kürk giydirilerek İpşir Mustafa Paşa'nın huzuruna getirilmiş ve tüm topluluk saygı göstermek amacıyla ayağa kalkmıştır. İpşir Mustafa Paşa ve Köprülü Paşa, Varvar Ali Paşa'ya hitaben, onu zor durumda bırakıp dar alana hapseden, Kurşunlu'da mağlup eden, savaş meydanında aç ve susuz bırakan ve Osmanlı'nın şerefini lekeleyen bir figür olarak suçlamışlardır. Varvar Ali Paşa ise kendisini savunarak, Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa ile defalarca savaştığını ve İpşir Mustafa Paşa'ya hiçbir zaman karşı gelmediğini, Sivas'tan onu uzaklaştırarak ailesini koruduğunu söylemiştir. Padişaha karşı çıkmadığını ve şeriatla ailesini savunduğunu belirten Varvar Ali Paşa, Köprülü, Kara Sefer ve Hüseyin Paşa gibi kişilerin kendisini cezalandırmaya çalıştığını ve onları mağlup ederek zincire vurduğunu eklemiştir. Oğluna, yani İpşir Mustafa Paşa'ya itaat ettiğini ve Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın akıllı bir vezir olduğunu ama İpşir Mustafa Paşa'nın babalık duygusuyla hareket ettiğini söylemiştir. Ardından, isyanları bastırdığı ve hakkını arayanları engellediğini ifade ederek, sonunda kafasının kesilmesini ve onun onuru için bu meselenin sonlandırılmasını talep etmiştir.¹²³

İpşir Mustafa Paşa, Varvar Ali Paşa'yı öldürerek başını kesmiş ve cesedinin İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. Ardından, Varvar'ın askerlerini öldürmeye başlaması üzerine Evliya Çelebi, endişe içinde huzuruna çıkmış ve kendisi ile mal

¹²² a.g.e., s.237,238.

¹²³ a.g.e., s.237-240.

güvenliği için bir teminat istemiştir. İpşir Mustafa Paşa, talep edilen belgeyi verdikten sonra Evliya'ya neden Melek Ahmed Paşa yerine Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın yanında bulunduğunu sormuştur. Evliya ise, seyahatlerini sürdürebilmek amacıyla Defterdarzâde'nin yanında yer aldığını ve Şam'daki görevini yerine getirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu durumu dikkate alan İpşir Mustafa Paşa, Evliya'ya Melek Ahmed Paşa'nın yanına katılmasını önermiştir. Daha sonra, Evliya Çelebi'ye Defterdarzâde'ye iletmek üzere bir mektup vererek yanından ayrılmasına izin vermiştir.¹²⁴

Varvar Ali Paşa İsyanı, Anadolu'da son bulmuş olsa da etkileri ve yankıları İstanbul'da bir süre daha devam etmiştir. Kâtip Çelebi, Varvar Ali Paşa'nın kesik başının 25 Mayıs 1648'de İstanbul'a ulaştığını ve bu durumun, vezir-i âzam Ahmed Paşa'ya karşı olanlar ile Varvar'dan medet umanlar arasında büyük bir hayal kırıklığına neden olduğunu belirtir. Naîmâ ise, isyanın duyulması üzerine İstanbul halkının ikiye bölündüğünü ifade eder. Bir kesim, vezir-i âzam Ahmed Paşa ve devlet adamlarına duydukları öfke nedeniyle Varvar Ali Paşa'yı kurtarıcı olarak görmüş, ancak kesik başının gelişiyile İpşir Mustafa Paşa'ya karşı tepki göstermiştir. Varvar'ı isyana teşvik edenin Ahmed Paşa olduğu ve bu yolla değişiklik yapmak istediği yönündeki söylentiler ise boşa çıkmıştır. İsyân sırasında Varvar Ali Paşa'nın çadırında bulunan mallar ve hazinesi, İpşir Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Sultan İbrahim'in, Varvar Ali Paşa'nın dul eşinin ağır bir cezayla cezalandırılmasını istemesine rağmen, vezir-i âzam Ahmed Paşa'nın müdahalesi ile bu karar uygulanmamış ve padişah vazgeçirilmiştir. Varvar Ali Paşa'nın İstanbul'daki konağına da el konulmuş ve eşyaları hazineye devredilmiştir. Evliya Çelebi, bu konağın Sultan Ahmed Camii yakınlarında olduğunu belirtir. Hizmetlerine karşılık olarak, İpşir Mustafa Paşa'ya samur kaplı seraser ve diğer beylerbeyilere de hilatler gönderilmiştir.¹²⁵

Varvar Ali Paşa İsyanı, Osmanlı taşra yönetimi ile merkezi otorite arasındaki derin gerginliklerin somut bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, döneme ilişkin analizlerde Perihan Hatun'un rolüne dair farklı görüşler öne

¹²⁴ a.g.e., s.240,241.

¹²⁵ Aycibin, C.2, s.982.; Naîmâ, C.3, s.1154.; Evliya Çelebi C.1, s.154.

sürülmüştür. Ancak önemli olan, Perihan Hatun'un isyanın doğrudan sebebi olmadığıdır. Perihan Hatun üzerinden gelişen olaylar, siyasi gerilimin yükselmesinde sembolik ve araçsal bir işlev görmüş ancak isyanın temel nedenlerini oluşturan ağır mali talepler, merkezi otoritenin baskıları ve görevden alma tehditleri gibi unsurların önüne geçmemiştir.

Bu isyan hareketi aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi entrikaların ve güç mücadelelerinin yoğun olduğu bir zaman dilimini yansıtır. İpşir Mustafa Paşa'nın ani baskın düzenleyerek Varvar Ali Paşa'ya karşı güç kullanımına başvurması, dönemin siyasi atmosferindeki karmaşıklığı ve acımasızlığı gösterir. Bu, güç mücadelesinin sadece askeri değil, aynı zamanda diplomatik ve taktiksel yönlerinin de olduğunu gösterir. İpşir Mustafa Paşa'nın Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın yanında bulunanların cezalandırılacağı tehdidiyle Varvar Ali Paşa'ya baskı yapması, güçlü ve otoriter bir lider portresi çizer. Ancak İpşir Mustafa Paşa'nın Evliya Çelebi'ye güven belgesi vererek pragmatik bir yaklaşım sergilemesi, onun siyasi tavrının karmaşıklığını gösterir. İpşir, güçlü olduğu kadar akıllı ve stratejik bir lider olarak da tanımlanabilir. İpşir Mustafa Paşa ile Varvar Ali Paşa arasındaki eski dostluk, İpşir Mustafa Paşa'nın Varvar Ali Paşa'ya karşı harekete geçmekte başlangıçta tereddüt etmesine neden olmuşsa da merkezi otoritenin emirleri nihai kararı belirlemiştir. Perihan Hatun'un varlığı, İpşir Mustafa Paşa'nın Varvar Ali Paşa'ya karşı daha yumuşak bir tutum sergilemesine katkıda bulunmuş olabilir. Ancak devletin baskısı ve otoritesi, kişisel ve ailevi bağların etkisini sınırlayarak İpşir Mustafa Paşa'nın Varvar Ali Paşa'ya karşı harekete geçmesini sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin, kişisel ilişkiler ve ailevi bağlar üzerindeki üstünlüğünü ve emirlerin nihai belirleyici olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Esir Düşen Köprülü Mehmed Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa Sayesinde Kurtuluşu

Küçük yaşlarda devşirilerek Osmanlı sarayına getirilen Köprülü Mehmed Paşa, uzun yıllar sarayda çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1623 yılında 48 yaşındayken Matbah-ı Amire'de (Saray Mutfağı) hassa aşçıları neferleri arasında yer alan Mehmed Paşa, sonrasında, sadrazam olan ancak o dönemde Hasoda'da görev yapan Boşnak Hüsrev Paşa'nın maiyetine katılmış ve böylece "Büyük Odalılar" zümresine dahil

olmuştur. Hazine-i Amire hademeleri arasında çalışmasına rağmen geçimsizliği ve sert kişiliği nedeniyle bu görevde uzun süre tutunamayan Mehmed Paşa, sipahi olarak saraydan uzaklaştırılmıştır.¹²⁶

Saraydan ayrıldıktan sonra Amasya sancağına bağlı Köprü kasabasına giden Mehmed Paşa, burada Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanım ile evlenmiştir.¹²⁷ Hüsrev Paşa'nın yeniçeri ağası olmasıyla yeniden onun hizmetine giren Mehmed Paşa, Hüsrev Paşa sadrazam olunca onun hazinedarlığını yapmış, Hüsrev Paşa'nın öldürülmesinin ardından Mehmed Paşa sarayda kalamayıp Amasya sancakbeyliği gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1638'de IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Çorum sancakbeyi olarak katılmıştır. Bu tarihten sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Rikâb-ı Hümayun kethüdâlığı ve mirahurluk görevlerinde bulunmuştur.¹²⁸

Sultan İbrahim döneminde, 1643'te Amasya sancakbeyliğine gönderilmiş, ancak 1644'te Sultanzade Civan Mehmed Paşa tarafından Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra Şam eyaletine mütesellim olarak atanmıştır. Karaman beylerbeyi olarak görev yaparken asi Varvar Ali Paşa üzerine gönderilen Mehmed Paşa, başarılı olamayarak esir düşmüştür. Ancak tam öldürüleceği sırada İpşir Mustafa Paşa'nın kuvvetleri gelerek onu kurtarmıştır. Böylece, esir düşen Köprülü Mehmed Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın müdahalesi sayesinde hayatını kurtarmıştır.¹²⁹ Seyahatnamede çarpışma şu şekilde anlatılmıştır:

“Bir saat boyunca şiddetli bir savaş yaşandı. Ancak bir saat sonra Köprülü tarafı dayanamayarak bozguna uğradı. Eyalet askerleri, kimi kılıçtan geçerken kimi ise son sözlerini söyleyerek darmadağın oldular. Varvarlılar, Köprülü askerlerini yalayıp yuttular, adeta koyun sürüsü gibi onları esir alıp zincirlere bağladılar. Müslümanları yerlerde sürükleyerek esir gibi davrandılar. Sekban ve sarıcılar, önce hiç yürümeyen, dünya devletinden ayrılmış, onurlu ağaları yalın ayak ve başı açık yürütmekten çekinmediler. Bazılarına işkence yaparak mal yerlerini sordular ve

¹²⁶ Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s.13.; Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.13.

¹²⁷ Çabuk, s.13.

¹²⁸ Mehmet Arslan, *Osmanlı Sadrazamları: Hadikat'ül Vüzera ve Zeylleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s.118.; Çabuk, s.14.

¹²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.259.; BOA, TS.MA.e, 798/9, 14 Ocak 1649, (H. 29.12.1058).

bazılarını acımasızca katlettiler. Kimi insanlar ise ayakları bağlı, yaralı ve hasta bir şekilde ilerledi, adeta koyun sürüsü gibi.”¹³⁰

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Köprülü Mehmed Paşa ve diğer üç tuğlu paşa, Varvar Ali Paşa'nın ordusu tarafından esir alınmıştır. Esir alınan paşaların elleri ve ayakları bağlanmış, adamları ise idam edilmiştir. Evliya Çelebi bu zaferin ardından Varvar Ali Paşa'yı tebrik ettikten sonra, merhamet etmesini ve bazılarını affetmesini istemiştir. Ancak Varvar Ali Paşa bir kişiyi bile affetmeyeceğini söylemiştir. Varvar Ali Paşa, kendi mektubuyla birlikte İpşir Mustafa Paşa ve Küçük Çavuş Paşa'nın da katılacaklarını bildiren mektuplarını Defterdarzâde'ye göndermiştir. Ardından, Defterdarzâde'ye İstanbul'dan gelen bir fermanla, Varvar'ın yakalanması emri gelmiş aynı zamanda bu emrin tam tersi bir ferman da Varvar'a bildirilerek suçunun affedildiği söylenmiştir.

Sonrasında, Evliya Çelebi Defterdarzâde Mehmed Paşa'ya olanları anlatmış ve paşa, ona padişaha karşı gelmekten kaçınmasını ve bir süre gizlenmesini önermiştir. Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa'nın yanına dönünce İpşir Mustafa Paşa'nın ordusunun hazırlıklarını görmüştür. Savaş başladığında, Varvar Ali Paşa'nın askerleri iyi savaşmış ancak İpşir Mustafa Paşa'nın hilelerine maruz kalmışlardır. Varvar Ali Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın ordusuna saldırırken yaralanmış ve hemen ardından yakalanmıştır. Savaşın yedi saat sürdüğünü belirten Evliya Çelebi, bu karmaşadan kurtulmayı başarmış ve Çerkeş kadısına sığınmıştır.¹³¹ Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir döneme damgasını vuran Köprülüler sülalesinin kurucusu olan Mehmed Paşa'nın zorlu mücadelesinin bir parçasıdır.

İpşir Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa'nın kurtuluşunda oynadığı rol, onun güçlü politik etkisini ve stratejik yeteneklerini vurgular. İpşir Mustafa Paşa'nın, Köprülü Mehmed Paşa'nın esir düşme durumunda harekete geçerek onu kurtarması, siyasi arenada kazandığı prestiji ve makamındaki otoritesini gösterir. Bu, İpşir Mustafa Paşa'nın devlet içindeki gücünü ve nüfuzunu kanıtlar niteliktedir. Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa'nın kurtuluşundaki rolü, hem İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi çevikliğini ve stratejik ustalığını yansıtır hem de Osmanlı siyasi

¹³⁰ Evliya Çelebi, C.2, s.538.

¹³¹ a.g.e., s.550-562.

arenadaki güç dinamiklerinin karmaşıklığını vurgular. Bu olay, dönemin siyasi çekişmeleri ve devlet içindeki güç dengelerinin bir örneğidir.

3.1.3. İpşir Mustafa Paşa'nın Arslan Paşa'yı Öldürmek Üzere Görevlendirilmesi ve Gürcü Nebi İsyanı

İpşir Mustafa Paşa, Ekim 1648'de Anadolu'dan elde edilen gelirle ödüllendirilerek Anadolu vilayetinin mahsulü verilmiştir. Ancak bu gelir Kapı halkının ihtiyaçlarını karşılamadığından İpşir Mustafa Paşa Sivas'taki görevinden bir süre daha ayrılmamıştır. Bu dönemde, Arslan Paşa'nın¹³² öldürülmesi ve Gürcü Nebi isyanının bastırılması gibi görevler de ona verilmiş, Şam valiliğine kadar bunlarla meşgul olmuştur.¹³³

Melek Ahmed Paşa'nın Bağdat'tan azlinden sonra, Bağdat valiliği Nogay Paşa'nın oğlu Arslan Paşa'ya verilmişti. Arslan Paşa, zekâsı, akıllı, yiğitliği ve cesaretiyle büyük bir ün kazanmıştı. 1648'de, İpşir Mustafa Paşa, Varvar Ali Paşa'nın öldürülmesinin ardından Arslan Paşa'nın da benzer şekilde cezalandırılmasını istemiştir. Bu amaçla, Arslan Paşa'yı bir kahve içmek üzere çağırmıştır. Kahve, davetlerde sıkça kullanılan yaygın bir ikram olması nedeniyle, bu teklif, aslında bir tuzak için bahaneydi. Ancak Arslan Paşa, dikkatli ve tedbirli bir kişi olarak, kahvesini içtikten sonra hemen kalkarak planın gerçekleşmesini engellemiştir. Bu durumu gören haseki, İpşir Mustafa Paşa'ya, bu şekilde hareket eden birinin öldürülmesinin din ve devletin dostluğuna zarar vereceğini belirtmiştir. Arslan Paşa'nın bu ihtiyatlı davranışı, İpşir Mustafa Paşa'nın niyetini gerçekleştirememesine yol açmıştır. Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa, Sivas'a yerleşmiş ve ardından Şam eyaletine atanmıştır. Arslan Paşa ise Bağdat'a gelerek görevine devam etmiştir.¹³⁴

IV. Mehmed'in tahta çıkışı sırasında sipahiler ve yeniçeriler, cülus bahşişi almak amacıyla ayaklanmış, bu talepler yalnızca askerlerle sınırlı kalmamış, ulema da bu talepten pay almıştır. Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa, devletin mali yapısını

¹³² Arslan Paşa (ö. 1651), Nogay Paşa'nın oğlu olup, Beyşehir sancak beyliği, Aydın mütesellimliği, Maraş beylerbeyliği, Şam valiliği ve Bağdat valiliği yapmış, özellikle IV. Murad döneminde önemli görevler üstlenmiş ve cesur, zeki bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Arslan, "Arslan Paşa (Nogay Paşazade)", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2007, s.344.

¹³³ Aktepe, s.47.

¹³⁴ Tarım, s.206.; Naîmâ, C.5, s.2038,2039.

denetim altına almak adına saraydaki harcamaları kısıtlamaya çalışmış, gümrük ve benzeri gelir kaynaklarından maaş alanların kayıtlarını incelemiştir. Sipahilerin maaşlarını tanıklar aracılığıyla denetlemiş, Girit Seferi'ne katılmaları şartıyla dirlikleri ellerinden alınan yaklaşık bin sipahiye tekrar göreve çağırmıştır. Sultan İbrahim'in ölümüyle birlikte yeniçeriler siyasi güç kazanmış, altı-bölük sipahileri ise sürekli bir huzursuzluk içinde bulunarak isyana açık bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde Anadolu'da meydana gelen Gürcü Abdünnebî İsyanı, sadece bir eşkıyalık hareketi değil, aynı zamanda sipahilerin de dâhil olduğu daha kapsamlı bir toplumsal huzursuzluğun yansımasıdır. İsyancı unsurlar, Celâli kökenli Abdünnebî'nin etrafında birleşerek İstanbul'a yönelmişlerdir. Bu süreçte Sivas Valisi olarak görev yapan İpşir Mustafa Paşa, isyana karşı merkezi otorite adına aktif rol oynamış ve sipahi birlikleriyle birlikte ayaklananlara karşı harekete geçmiştir. Valiliği döneminde İpşir Mustafa Paşa, yalnızca Abdünnebî İsyanı'na değil, Anadolu, Karaman ve Maraş eyaletlerinde çıkan çeşitli eşkıya hareketlerine karşı da sert tedbirler almıştır. Bu isyanları bastırmak amacıyla oluşturulan sipahi cemiyetleri, şeyhülislamlık makamından alınan fetvalarla desteklenmiş, katillerin öldürülmesi meşru kabul edilmiştir. Âsitâne-i Saadet'ten gelen bir emir doğrultusunda, İpşir Mustafa Paşa, Anadolu, Halep ve Maraş beylerbeyileriyle koordineli şekilde hareket ederek isyancı unsurlara karşı süratle müdahale etmiştir. Kendisine bağlı olan askeri güçler, görev bölgelerinden hızla toplanarak bu operasyonlara katılmış, yürütülen seferler sonucunda devlet otoritesi pekiştirilmiş, askerlere başarılarından dolayı ödüller verilmişti.¹³⁵ İpşir Mustafa Paşa'nın bu dönemde bastırmakla görevlendirildiği önemli isyanlardan biri de Varuz Ali tarafından başlatılmıştır. Söz konusu isyana karşı altı-bölük sipahileri, tımar sahipleri ve diğer askeri birlikler İpşir Mustafa Paşa'nın emrine verilmiş; merkezden gönderilen hatt-ı hümayun ile Anadolu, Karaman ve Maraş beylerbeyilerinin desteği sağlanmıştır. Fermanda, Varuz Ali ve yandaşlarının süratle ortadan kaldırılması, herhangi bir itaatsizlikten kaçınılması ve verilen görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi emredilmiştir.¹³⁶

¹³⁵BOA, MŞH.ŞSC.d, Kayseri, No: 57, Belge No: 772, 3 Ocak 1650 (H.29.12.1059).

¹³⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d, Ankara, No:36, s.98, Belge No: 282, 3 Ocak 1650 (H. 29.12.1059).

Öte yandan, payitahtta yaşanan gelişmeler İpşir Mustafa Paşa'nın valilik faaliyetlerinden farklı bir seyir izlemiştir. Sipahiler, vergi toplama yetkilerini yeniden elde etmek istemiş; IV. Murad döneminde bu yetkiler ellerinden alınmış olmasına rağmen, bu dönemde halkı sömüren vezir adamları ve bostancılara karşı eski haklarını talep etmişlerdir. Bu bağlamda, Sultan Ahmed Camii çevresinde toplanan sipahiler, Sultan İbrahim'in öldürülmesini gerekçe göstererek yeniden yargılama talebinde bulunmuşlardır. Bu taleplerin ardında, Şeyhülislam Abdürrahim'e karşı duyulan öfke yer almıştır. Zira bazı ulemalar, "Eğer sultan küçük yaşta tahta çıkarsa, ona bir vekil atanır ve halk ona biat eder" şeklindeki fetvaları ile Kösem Sultan'ın vekilliğini meşrulaştırmıştır. Kösem Sultan da bu desteği arkasına alarak güç kazanmıştır. Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa, isyanın boyutlarını tam anlamıyla kavrayamamış ve sipahilerle doğrudan çatışmaya devam etmiştir. Devlet memuriyetlerinin rüşvetsiz dağıtılması ilkesi savunulmakla birlikte, uygulamada rüşvetin önünü kesmek mümkün olmamıştır. Yeniçeri ağaları, artan güçleriyle birlikte merkezi iktidarda etkili olmaya başlamışlardır. Girit'e gitmek istemeyen sipahiler Sultan Ahmed Camii'ne yerleşmiş, Üsküdar'da toplanan iç-oğlanlarını da yanlarına alarak Zorba-başı Bıyıklı Mahmud liderliğinde padişaha mektup göndermişlerdir. Bu durum üzerine yeniçeriler ile ulema ittifak kurmuş ve camideki sipahilere karşı doğrudan harekete geçerek onları etkisiz hale getirmiştir. Bu gelişmeler, tarihî kaynaklarda "Sultan Ahmed Camii Olayı" olarak anılmış ve dönemin siyasi krizlerinden biri olarak kayda geçmiştir.¹³⁷

Sultan Ahmed Camii isyanında yenilgiye uğrayan sipahiler, Anadolu'da Gürcü Abdünnebî ile işbirliği yaparak mücadeleyi oraya taşımışlardır. Gürcü Abdünnebî, IV. Murad tarafından affedilmiş bir sipahi zorbalarıdır ve Anadolu'da büyüklerin gelirlerini toplama görevini üstlenmiştir. Bu görev sayesinde servet yapmış ve İstanbul'a gönderdiği rüşvetle birçok gelir kaynağını ele geçirmiştir. Ancak kendisinden istenen parayı hazineye ödemeyince, Sultan Ahmed Camii isyanında öldürülen sipahilerin intikamını alacağını söyleyerek isyan etmiştir ve böylece Kösem Sultan'ın karşısına çıkmıştır. Bu arada, vezir-i âzam Girit'e asker ve erzak göndermek için hazinede para toplamaya çalışmış ve bu da devlet gelirlerini kötüye kullananları rahatsız etmiştir. Vezir-i âzam, Garp Ocakları'nın donanmalarının padişah

¹³⁷ İnalçık, 265,267.

donanmasına katılmaları için para göndermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp donanmalarından gelen 10 kalyon, 10 çektiri ve Mısır-İskenderiye'den gelen 18 gemi Foça'da Osmanlı donanmasına katılmışlardır. Anadolu'da Gürcü Abdünnebî ile ittifak yapan sipahiler, yeni bir ayaklanma başlatmışlardır. Gürcü Abdünnebî, sancaklardan tımarlı sipahilerin komutanları olan alay beylerini yanına çağırarak ve Niğde'yi harekât merkezi yapmıştır. Topladığı sipahilerle birlikte Konya'yı kontrol altına almış ve Katırcıoğlu 400 levendiyle ona katılmıştır. Kuvvetleri 15.000 kişiye ulaştığında, Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sorumlu tuttuğu vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa ve müftüden hesap sormuştur. İstanbul üzerine yürüyerek Kütahya'ya kadar gelmiştir. Gürcü Abdünnebî, Sultan Ahmed Camii isyanına fetva veren müftü Abdürrahim'in azlini istemiştir. İstanbul'daki sipahi bölük ağaları isyancılarla işbirliği yapmadıklarını belirterek, padişaha (aslında Kösem ve Turhan Sultan'a) bağlılıklarını yinelemişlerdir. Ancak uzlaşma sağlanamamıştır. Sipahiler, yeniçerilerin emri altına girmek istememişlerdir. Bektaş Ağa, sipahilerle anlaşmanın imkânsız olduğunu savunmuştur. Padişah, aslında Kösem Sultan'ın talimatıyla, yeniçeri ve sipahilerin Gürcü Abdünnebî'ye karşı birlikte hareket etmelerini istemiştir. Meşveret toplantısında sipahiler, Gürcü Abdünnebî'ye karşı harekete geçmeyi kabul etmişler ve "Padişah emrine itaat etmekten başka seçeneğimiz yok" demişlerdir. Bu birliktelik ulemanın imzasıyla pekiştirilmiştir.¹³⁸

Gürcü Abdünnebî'nin isyanı, Anadolu'daki birçok yerden destek görmüştür. Sipahi beyleri ve tımarlı sipahiler Abdünnebî'nin yanında yer almış, halk da ona destek vermiştir. Abdünnebî, Konya'yı ele geçirmiş ve burayı isyan merkezi haline getirmiştir. İsyanı bastırmak için IV. Mehmed'in emriyle harekete geçen Osmanlı ordusu, Abdünnebî'ye karşı sert bir mücadele vermiştir. Ancak Abdünnebî'nin güçlü destekçileri ve halkın desteğiyle isyanı bastırmak zor olmuştur. İstanbul'da ise vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'nın yönetimi sarsılmıştır. Kösem Sultan, Paşa'nın azledilmesi ve idamı için çalışmıştır. Yeniçeri ağalarıyla işbirliği yaparak Paşa'nın düşmesini sağlamıştır. Paşa'nın yerine geçen Kara Murad Paşa, Anadolu'daki isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiştir. Abdünnebî'nin isyanı uzun süre devam etmiş, ancak sonunda Osmanlı ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Abdünnebî,

¹³⁸ İnalçık, s.267,268.

yakalanarak idam edilmiştir. Bu isyan, Osmanlı Devleti'nde güç dengelerinin değiştiği bir döneme denk gelmiştir ve IV. Mehmed'in saltanatı üzerinde etkili olmuştur.¹³⁹

Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın idaresi döneminde, Anadolu vilayetinin mahsulünün verilmesi gibi önemli bir ödülle ödüllendirilmiş olması, başarılarının takdir edildiğinin bir göstergesidir. Ancak Arslan Paşa'nın kahve ikramı olayında İpşir Mustafa Paşa'nın tuzaklarına düşmemesi, Arslan Paşa'nın dikkatli ve zeki bir lider olduğunu gösterirken, İpşir Mustafa Paşa'nın liderlik tarzını ve stratejilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca, İpşir Mustafa Paşa'nın dönemi, aynı zamanda Gürcü Nebi isyanı gibi iç tehditlerle de karşı karşıya kaldığı bir dönemi kapsamaktadır. Gürcü Abdünnabi'nin liderliğindeki isyan, Anadolu'da büyük bir destek bulmuş ve Osmanlı Devleti'nin iç istikrarını ciddi şekilde tehdit etmiştir. İpşir Mustafa Paşa, Sivas Valiliği görevi sırasında, isyanın bastırılması için yoğun çaba harcamış ve bu süreçte sipahilerle birlikte hareket etmiştir. Ancak isyanın kök salmış olması ve halk desteğiyle güçlenmesi, İpşir Mustafa Paşa'nın liderlik yeteneklerini test etmiştir. Bu dönemde yaşanan iç çekişmeler ve isyanlar, İpşir Mustafa Paşa'nın sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi ve diplomatik alandaki yetkinliğini ortaya koymuştur.

3.2. Kayseri Kalesi Kuşatması ve Etkileri (1651)

“Kale” kavramı, Türkçe'de şehir merkezini ifade eder ve genellikle şehrin dış mahallelerinin tersine, şehrin iç kısmını tanımlar.¹⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu döneminde, kaleler devlet hazinesinin ve eşyalarının güvenli bir şekilde muhafaza edildiği yerler olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar aynı zamanda askerî malzemelerin depolandığı yerlerdir. İsyan çıkartan grupların sıkça hedefi, devleti temsil eden sancak ve kaza merkezlerindeki kaleler olmuştur. Devletin hazinesi, ordusu ve resmî belgelerinin yer aldığı bu kaleler, sıkça isyancıların saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁴¹

¹³⁹ İnalcık, s.264-270.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.270-272. Gürcü Nebi isyanıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Evliya Çelebi, C.2, 100-114, Naîmâ, C.4., s.1280.

¹⁴⁰ Daha fazla bilgi için bk. Semavi Eyice, “Kale”, *TDV.İA*, C.24, İstanbul 2001, s.234-242.

¹⁴¹ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Kathı XVI. Yüzyılda Konya ve Ankara*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.78.

Kayseri Kalesi, uzun yıllar boyunca stratejik önemini korumuş tarihi bir yapıdır. 1243'te gerçekleşen Köseadağ Savaşı sonrasında Kayseri, Moğollar tarafından on gün süren bir direnişin ardından ele geçirilmiş ve ciddi hasara maruz kalmıştır. 1253-1254 yıllarında şehirde bulunan seyyah William Rubruck, Moğol istilası sırasında kiliseler dahil birçok yapının tahrip edildiğini belirtmiştir. 1277 yılında Selçuklu emirleri tarafından davet edilen Memlük Sultanı Baybars, Kayseri'ye gelmiş ve bir hafta kadar kalmıştır. Kadı İbn Abdüzzâhir, Baybars'ın Kayseri'deki konaklamasını ve Moğol yağmasının şehir üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Kayseri, daha sonra Anadolu'da İlhanlılar'ın genel valisi olarak görev yapan Emîr Eretna'nın yönetimi altına girmiş ve Eretna'nın eşi Toga Hatun burada iktidarı elinde bulundurmıştır. 1332'de şehri ziyaret eden İbn Battûta, Kayseri'yi Anadolu'nun büyük şehirlerinden biri olarak tanımlamış ve Toga Hatun'la görüşüğünü yazmıştır. Kayseri, Eretnalılar ile Karamanoğulları arasındaki mücadelelerde önemli bir hedef haline gelmiş ve bir süre Kadı Burhâneddin'in yönetimine geçmiştir. Kadı Burhâneddin'in ölümünden sonra Yıldırım Bayezid şehri Osmanlı topraklarına katmıştır (1398). Ankara Savaşı sonrasında ise Karamanoğlu Emîr Şeyh Çelebi, Kayseri'ye yerleşmiştir.¹⁴²

XV. yüzyılda, Kayseri Dulkadiroğlu Hasan Bey, Ramazanoğlu İbrâhim Bey ve Karamanoğlu İbrâhim Bey arasındaki çekişmelere sahne olmuş ve birkaç kez el değiştirmiştir. 1472'de Akkoyunlular tarafından yapılan kuşatma başarısız olmuş, 1474'te Gedik Ahmed Paşa, Karamanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak Kayseri'de Osmanlı idaresini kurmuştur ve burayı Karaman Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirmiştir.¹⁴³

1651'de İpsir Mustafa Paşa'nın önde gelen müttefiklerinden Kürd Mehmed Ağa, Kayseri Kalesi'ni kuşatmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu kuşatma, kale için kritik bir dönemi işaret ederken, kale hakkında daha önceki döneme ait bilgiler de

¹⁴² Mehmet İpsirli, "Kayseri", *TDV.İA*, C.25, Ankara 2022, s.96.

¹⁴³ Kayseri, tarih boyunca birçok sosyal, ekonomik ve kültürel değişim yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim, 1514'te şehre gelmiş ve fetihnâmeler göndermiştir. Celâlî isyanları ve Osmanlı dönemindeki iç karışıklıklar Kayseri'yi etkilemiştir. Şehir, XVI. yüzyılda ticarî ve kültürel zenginliği ile öne çıkmış, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir merkez olmuştur. XVIII. yüzyılda iç karışıklıklar ve devlet baskıları halkı etkilemiş, XIX. yüzyılda ise nüfus ve ticaret artış göstermiştir. Kayseri hem sanayi hem de tarım alanında önemli faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır. Eğitim ve kültür açısından da zengin bir geçmişe sahip olan şehir, günümüzde de bu mirasını sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Mehmet İpsirli, "Kayseri", *TDV.İA*, C.25, Ankara 2022, s.103-105.

mevcuttur. 1649 yılında, yani bu kuşatmadan iki yıl önce, Osmanlı gezgini Evliya Çelebi, Kayseri Kalesi'ni ziyaret etmiştir. Çelebi'nin bu ziyaretinde, kalenin askeri ve lojistik durumu hakkında ayrıntılı gözlemler yaptığı bilinmektedir.

Evliya Çelebi, kalenin burçları, kapıları ve içindeki silahlar hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. XVII. yüzyılda Kayseri Kalesi'nin iç yapısını tanımlarken, kale içinde toplamda 200 hane bulunduğunu belirtmiştir. Bu evler, kalenin bir yerleşim yeri olarak ne tür bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Çelebi, kalede bulunan büyük zahire ambarından söz ederken bu ambarın, buğday, pirinç ve peksimet gibi gıda maddeleriyle dolu olması, kalenin yiyecek temininde ne kadar iyi donanımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi, kale içindeki diğer alet ve cephanenin miktarının saymakla bitmeyecek kadar fazla olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, kalenin sadece bir askeri savunma kalesi olarak değil, aynı zamanda geniş bir lojistik destek kapasitesine sahip bir merkez olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Çelebi'nin verdiği bu ayrıntılı bilgiler, Kayseri Kalesi'nin XVII. yüzyıldaki önemini ve askeri hazırlığını ortaya koyan önemli bir kaynaktır.¹⁴⁴

Kayseri, Celali ayaklanmaları sırasında isyancıların dikkatini çeken, önemli bir ticaret ve sanayi merkeziydi. İsyancılar, şehri her taraftan kuşatarak halkı zor duruma sokmuşlardır.¹⁴⁵ Celali isyanları devlet tarafından bastırıldıktan sonra, devletin resmi görevlilerinin makam ve mevki için isyan çıkarmaları ve şehirleri kuşatmaları sık görülen olaylar arasına girmiştir. 1651 yılında Kürd Mehmed Ağa'nın Kayseri Kalesi'ni kuşatması, benzer ayaklanmalar arasında kayda değer bir olay olarak tarihe geçmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, Kürd Mehmed Ağa, İpşir Mustafa Paşa'nın önemli adamlarından biridir ve onunla hareket etmektedir. Yukarıdaki bölümlerde değinildiği üzere İpşir Mustafa Paşa, Abaza kökenli olup, dayısı Abaza Paşa'nın yanında yetişmiştir. Devlette farklı görevlerde bulunduktan sonra 1650 yılında Halep Valisi olarak tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra Sivas Valiliği'ne tayin edilen İpşir Mustafa Paşa, Celâli Abaza Hasan'ı yakalamakla görevlendirilmişse de kısa bir süre sonra bu görevden alınmıştır. Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın Abaza Hasan'a karşı

¹⁴⁴ Evliya Çelebi, 3. Kitap, s.106.

¹⁴⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s.4474-476.

komutan olarak atanması üzerine¹⁴⁶ İpşir Mustafa Paşa, bu duruma tepki göstererek Abaza Hasan'ın safına geçip isyan etmiştir. Ankara ve Eskişehir'e giderek şehrin önde gelen kişilerini öldürtmüş ve çevreye mütesellimler göndermiştir. Anadolu'da ona karşı durabilecek bir kuvvet olmadığı için, hızla tüm bölgeyi kontrol altına almıştır. Sonunda merkezi yönetim Halep Eyaleti'ni İpşir Paşa'ya, Türkmen Ağalığı'nı Abaza'ya, Karaman'ı Topal Mehmed Paşa'ya ve Konya ile Hadım'ı da Kürd Mehmed Paşa'ya atamıştır. Diğer zorbalara da durumlarına uygun olarak çeşitli görevler ve hizmetler verilmiştir.¹⁴⁷ Bu olaylara detaylı olarak ilerleyen bölümlerde de değinilecektir. Bu şekilde isyancılar kontrol altına alınmıştır. Ancak bu süreçte Kayseri Kalesi'ndeki hazinenin kime ait olduğuna dair anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Türkmenler tarafından toplanan ve Valide Sultan vakfına ait olan vergi, isyanların arttığı dönemde Abaza Hasan'a verilmek yerine Kayseri Kalesi'nde muhafaza edilmiştir. Abaza Hasan, Türkmen Voyvodalığı'na sahip olduktan sonra bu hazinenin kendisine verilmesi gerektiğini düşünmüş ve bu amaçla, İpşir Mustafa Paşa ile Kürd Mehmed Ağa'yı Kayseri'ye göndermiştir. Kürd Mehmed Ağa, yanına topladığı iki binden fazla sarıca ve sekbanla birlikte kaleye gelerek, hazinenin kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Kayseri'deki sancağın yöneticisi olan Dilaver Paşa, diğer devlet görevlileri, yeniçeri komutanı ve yerel liderlerle birlikte hazinenin korunması için büyük bir direniş göstermiştir. 11 Ekim 1651 tarihli fermanla, Kayseri'deki devlet yetkililerinin hazinenin teslim edilmesine karşı çıkıp kaleyi savunmaya geçtikleri ve kalenin kapatıldığı belirtilmiştir. İstanbul'dan gönderilen ek fermanla ise, Kayseri Sancağındaki yöneticilere, kalenin gece gündüz korunarak hazinenin güvenli bir yerde saklanması gerektiği talimatı verilmiştir. Verdikleri direniş nedeniyle, asilere karşı verilen mücadele övülmüştür.¹⁴⁸

Kürd Mehmed Ağa ve adamları, Kayseri'deki voyvodalığa ait atlar ve paraları elde edemeyince, halka zulmetmeye başlamışlardır. Kayseri'deki binlerce sakin, Kürd Mehmed Ağa'nın uyguladığı baskı ve zulme karşı Kayseri Kadısı'na şikâyetle

¹⁴⁶ BOA, TS.MA.e, 778/39, 30 Ekim 1655 (H. 29.12.1065).

¹⁴⁷ Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kale ve Surları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi, Kayseri 2024, s.137.; Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", s.375.

¹⁴⁸ Hava Selçuk, "1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2008, s.36.; BOA, MŞH.ŞSC.d, Kayseri, No: 61, s.134,135, 20 Kasım 1653, (H. 29.12.1063).

bulunmuşlardır. Kale’de yalnızca 200 hane ve devlet görevlileri bulunurken, geri kalan halk savunmasız bir şekilde mahalle ve köylerinde yaşıyordu. Bu sebeple, kalenin dışındaki halk yoğun bir baskıya maruz kalmıştır. Kürd Mehmed Ağa ve İpşir Mustafa Paşa’nın adamlarından Boşnak Mehmed Ağa, hazinenin alınması için geldiğinde, Kayseri’deki devlet görevlilerinin direnişiyle karşılaşmış ve Kayseri Kalesi’ni elli gün boyunca kuşatmışlardır. Bu süreçte, kale dışındaki mahalle ve köylerde yaşayan insanlara saldırmış, onların canlarına ve mallarına zarar vermişlerdir. Elliden fazla masum kişiyi öldürmüş, evlerini ve harmanlarını yağmalamışlardır. Kuşatma sırasında Kayseri Kalesi’nde 28 sandık içinde 56.000 kuruş ve çeşitli malzeme ile erzak depolanmıştı. Bir süre sonra, devletle isyancılar arasında yapılan görüşmeler sonucu kuşatma sona erdirilerek merkezden gelen emirlerle, Kürd Mehmed Ağa ve Boşnak Mehmed Ağa’ya hazinenin teslim edilmesi talep edilmiştir. Bu konuda, Kayseri Sancağı Mutasarrıfı, Kayseri Kalesi Dizdarı ve kethüdasına ayrı ayrı yazılar gönderilmiştir. Sonuç olarak, Kayseri Mutasarrıfı Dilaver Paşa, Eylül/Ekim 1651’de 48.000 riyal kuruşu Kürd Mehmed Ağa’ya teslim etmiş, bu para daha sonra İpşir Mustafa Paşa’nın hazinesine dahil edilmiştir. Devlet ile isyancılar arasındaki barışın ardından İpşir Mustafa Paşa parayı, kethüdası Bayram Ağa vasıtasıyla merkez hazinesine ulaştırmıştır.¹⁴⁹

Kuşatma sona erdikten sonra Kayseri halkı, yaşanan sıkıntıları hâlâ hissetmeye devam etmiştir. Kuşatma sırasında, şehirdeki bazı kişiler, Kürd Mehmed Ağa’nın baskılarından kaçmak için kale surlarına sığınmışlardı. Kale ile çarşı arasındaki yol üzerine bir kapı yapılmıştı. 7 Ağustos 1652 tarihinde mahkemeye başvuran esnaf, Kayseri halkının güvenlik nedeniyle iç şehre kapanırken çarşıya giden bir ana yolun kapatıldığını ve kuşatmanın bitmesinin üzerinden neredeyse bir yıl geçtiği halde bu kapının hala kaldırılmadığını ifade etmiştir. Bu durumun, Meydan Kapı dışındaki çarşı esnafını çarşıdan izole ettiği ve kapının kaldırılmasını talep etmişlerdir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Naîmâ, C.5, s.162-166.; Selçuk, s.37.; BOA, TS.MA.e, 780/28, 8 Kasım 1687, (H. 02.01.1099). Boynueğri Mehmed Paşa’nın sadrazama yazmış olduğu bir mektupta İpşir Mustafa Paşa’nın Haleb’e mütesellim gönderdiğinden ve ordudaki mansıp sahiplerinin görevleri başında bulunduklarından bahsetmiş ayrıca Kayseri Kalesinden toplanan paranın ödenmesi için talimat verildiğini yazmıştır. Ancak düzeni sağlamak adına ilk başta dağıtılmamış nihayet kethüdalar aracılığıyla ödeme yapılabilmüş ve asker dağıtıldıktan sonra bu para padişahın huzuruna gönderilmiştir. BOA, TS.MA.e, 638/26, 26 Nisan 1807, (H. 17.02.1222).

¹⁵⁰ Selçuk, s.37.

Kale kapalı olduğu için, Yenice Mahallesi'nde bulunan Hacı Kılıç Camii Evkafından Hüseyin Bey Hamamı'nın kiracısı olan Ali Kaya bin Veli, vakıf mütevellisi El-Hac Arslan bin El-Hac Ahmed hakkında dava açmıştır. Dava, Kürd Mehmed Ağa'nın şehri kuşatması ve hamamın elli gün boyunca kapalı kalması nedeniyle kira alınmaması gereken dönemde kira alındığı gerekçesiyle açılmıştır. (Temmuz 1657). Kuşatma halkın yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Halk, can ve mal güvenliği kaybının yanı sıra parasal kayıplara da uğramıştır. Kuşatma sırasında Kayseri'deki yeniçerilerin bir kısmı kalede kalırken, diğerleri şehrin dışındaki mahallelerde ve köylerde yaşamaya devam etmiştir. Kürd Mehmed Ağa, kale içindekiler hazinenin teslim edilmesini reddedince halk ve askerlere zulmetmeye başlamıştır. Halk, Kürd Mehmed Ağa'nın zarar vermesini önlemek için askerlerle işbirliği yapmış, Kürd Mehmed'in istediği parayı topladıktan sonra yeniçerilerin geri ödeyeceği sözünü alarak bu parayı Kürd Mehmed'in adamlarına teslim etmiştir. Kürd Mehmed Ağa'nın, Efere köyündeki gayrimüslimlerden 700 esedi kuruş aldığı belirtilmiştir. Başka bir belgede ise Kürd Mehmed'in Müslüman ve gayrimüslimlere zulmettiği, şehirdeki askerler adına 750 riyal kuruş toplandığı ifade edilmiştir. (Eylül/Ekim 1651). Kuşatma sona erdikten sonra halk, yeniçerilerden paralarını alamayınca mahkemeye başvurarak haklarını aramıştır.¹⁵¹

Kayseri Kalesi'nin kuşatılması ve İpşir Mustafa Paşa'nın bu süreçteki rolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Celali isyanları dönemi içinde yaşanan karmaşık güç mücadelelerini ve yerel yönetimlerin sıkıntılarını açıkça gözler önüne sermektedir. Kayseri'nin stratejik öneminin ve zenginliklerinin isyancıların hedefi haline gelmesi, bu türden isyanların sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik ve sosyal etkilerini de ortaya koymuştur.

¹⁵¹ BOA,KŞS, 62, s.10, 1 Aralık 1652, (H. 29.12.1062).; BOA, KŞS, 63, s.109, 20 Kasım 1653, (H. 29.12.1063).; Selçuk, s.37,38.

Kayseri'deki köy ve şehirlerde, Kürd Mehmed Ağa olayını bahane ederek köy ve şehir kethüdaları Osman, Murad ve Horasan adlı gayrimüslimlerin, Kürd Mehmed ve arkadaşlarına büyük masraflar için her Müslüman haneden 27 kuruş, her gayrimüslim haneden 40 kuruş topladıkları hakkında İstanbul'a şikâyetle bulunulmuştur. Yapılan haksızlıklar sonucunda bu kişiler tutuklanmış ve üzerlerinde 19.000 kuruş bulunmuştur. Bu paranın halktan alınmaması gerektiği ve kurtuluş için başka bir ödeme yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Gerekirse bu kethüdaların İstanbul'a gönderilerek orada yargılanmaları talep edilmiştir. Kayseri halkı hem isyancıların hem de devlet görevlilerinin maddi sıkıntıları nedeniyle mağdur edilmiştir. BOA, KŞS, 63, s.109.

Kayseri, Celali isyanları sırasında önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olarak öne çıkmıştır. İsyancılar bu şehri kuşatarak hem ekonomik kaynaklara hem de stratejik bir konuma ulaşmayı hedeflemiştir. Şehir, isyancılar için değerli bir ödül haline gelmiş ve bu durum halkın zor durumda kalmasına yol açmıştır.

1651 yılında Kürd Mehmed Ağa'nın Kayseri Kalesi'ni kuşatması, isyanın somut bir yansımasıdır. Kürd Mehmed Ağa'nın, İpşir Mustafa Paşa ve Abaza Hasan'ın emirleri doğrultusunda hazinenin teslim edilmesini talep etmesi ve Kayseri'yi kuşatarak halkı baskı altına alması, isyanın ne denli şiddetli ve yaygın olduğunu göstermektedir. Kuşatma sırasında halkın zulme uğraması, sosyal yapının ne kadar kırılgan olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kayseri Kalesi'nin kuşatılması ve İpşir Mustafa Paşa'nın bu süreçteki rolü, Celali isyanlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımalarını anlamak açısından bir örnek sayılabilir. İsyancılar, sadece ekonomik kaynaklara erişim sağlamakla kalmamış, aynı zamanda yerel yönetimlerin ve merkezi idarenin gücünü de test etmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın ve Kürd Mehmed Ağa'nın stratejik hamleleri, bu dönemin karmaşık dinamiklerini ve güç mücadelelerini gözler önüne sermektedir. Kuşatma sırasında halkın yaşadığı sıkıntılar ve isyancıların uyguladığı zulüm, devletin ve toplumun karşı karşıya kaldığı zorlukları yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, bu dönemdeki isyanlar ve kuşatmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve politik yapısını sarsmış, yerel ve merkezi yönetimlerin karşılaştığı zorlukları derinleştirmiştir. Kayseri'nin bu sürecindeki sıkıntılar hem askeri hem de sosyal açıdan büyük bir etki yaratmış ve bu olaylar, dönemin güç dengelerini anlamada önemli bir kaynak olmuştur.

3.3. İpşir Mustafa Paşa'nın İsyancılar Karşısındaki Rolü ve Stratejileri

3.3.1. Abaza Mehmet Paşa İsyanının İpşir Mustafa Paşa Üzerindeki Etkileri

Abaza Mehmet Paşa, Halep Valisi Canbolatoğlu'nun hazinedarı olarak görev yapmış ve Canbolatoğlu'nun isyanının başarısız olması üzerine yakalanmış, ancak Yeniçeri Ağası Halil Paşa'nın araya girmesiyle affedilerek himayesine girmiştir. Halil Paşa'nın kaptan-ı derya olmasıyla Abaza, derya beyliği görevine atanmış ve

sonrasında Maraş ile Erzurum beylerbeyliği görevlerini üstlenmiştir. 1622’de II. Osman’ın yeniçeriler tarafından öldürülmesini bahane ederek Erzurum’da isyan başlatmış ve kısa sürede önemli askeri başarılar elde etmiştir. Erzurum iç kalesindeki yeniçerileri katletmiş, Karahisar ve Sivas’ı ele geçirmiş, ancak IV. Murat’ın tahta çıkmasından sonra yenilerek geri çekilmiştir. Affedildikten sonra yeniden Erzurum beylerbeyi olmuş, ancak Safevilerin Ahıska Kalesi’ni kuşatmasına müdahale etmeyerek Osmanlı ordusuna saldırmıştır. 1628’de Sadrazam Hüsrev Paşa’ya teslim olup İstanbul’a götürülen Abaza, bağışlanarak Bosna valiliğine ve Tuna kumandanlığına atanmıştır.¹⁵² Ancak 1634 yılında tekrar isyan edeceği düşünülerek idam edilmiştir.¹⁵³

Evliya Çelebi, Abaza’nın teslim olma sebebini Hüsrev Paşa’nın adaleti olarak belirtirken,¹⁵⁴ diğer kaynaklar, Abaza’nın destekçilerinin taraf değiştirmesi ve

¹⁵² Evliya Çelebi, C.2, 1. Kitap, s.235.

¹⁵³ Mücteba İlgürel , “Abaza Paşa”, *TDV.İA*, C.1, İstanbul 1998, s.11,12.; Ümmügülüm Kaygusuz, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nde Yol Kesen Haramiler ve Devletli Eşkıyalar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2021, s. 101,102.

¹⁵⁴ “Pâdişâhım, üstüme me’mûr olup gelen serdârlarının her biri askerine mağlûb olup zabt-u rabta kâdir değiller idi. Ugradıkları yerleri Karayazıcı ve Kalenderoğlu ve Sa’îd Arab gibi eli vilâyeti harâb -ü yebâb ve halkı kebâb ederek gelüp beni muhâsara edüp her gün serdâr üzre bir gulû edüp serdârın başına otağın yıkup gûnâ-gûn fesâd işleyüp anlar celâlî ve harâmî, ben anların yanında aslahu’z-zaleme ve halâlî idim. Cânım korkusundan ceng edüp verilmedim. ‘Amân ile çıksam bir alay amân bilmez başsız buğsuz çemapur askeri-misâl bunlara râm olmak kuvvet-i hatâdan ve tehlikedir’ deyü var kuvveti bâzû-yı tüvânâya getirüp ceng ederdim. Ammâ bu Husrev Paşa lalan Âsitâne-i sa’âdet’den fermân-ı pâdişâhîyle Tokat’dan kalkup üzerime geldikde çaşıtlarım rûz-merre gelüp cümle menâzillerde adl-ü adâletin ve zabt-u rabtın ve aşkıyâya amân

vermeyüp katl edüp asker-i Abdülmü’min gibi geldiğin istimâ’ edüp bildim ki bu merd-i kâmil, günden güne mehâbet-ü salâbeti yâd olundukda derûnuma bir bîm-u ru’b hâsıl oldu. Âhir bir gün gördüm ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ’at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna sarılır gibi sarılıp gûyâ ciğerime yapışdılar. Ol gün toplar ile yedi yerden kal’aya rahneler verdiler. Ve Erzurûm sahrâsına Çeb-u rûz nazar ederdim, askerî tâ’îfesinden bir merd metrisinden çıkup kurâlara gitmezlerdi, re’âyâ vü berâyâlar gürûh gürûh olup askere zahîre getirirlerdi. Andan bildim ki zabt-u rabt sâhibi serdârdır ve sahrâda bir kurâ ihrâk bi’n-nâr olmazdı ve her şeb cümle çadırlarda Feth-i Şerîfler tilâvet olunup ezân-ı Muhammedîler okunup evkaf-ı hamseyi kol kol cemâ’at-i kesîreler ile edâ olunurdu. Ammâ evvelki serdârlarda ne tâ’at ve ne ibâdât olup cümle kurâları âteşe urup re’âyâyı kebâb edüp iki üç ayda ancak metrise girüp ma’a’l-kerâhe bir kaç tûfeng atup yine çadırlarında fisk-u fücür ederlerdi ve sâz-ü söz ve Ermenî avretleri ve oğlanları feryâdında çadırlarda durulmazdı. Ben bunları bu hâlde görüp üçer dörder kerre kal’adan taşra çıkup şebhûnlar edüp her çıkışda bu kadar yeniçeri kırıp bu kadar mâl-ı ganâyimle yine kal’aya tahassun ederdim ve yeniçeri kelleleri ile kal’anın burç-u bârûların zeyn ederdim. İki aydan kış gelüp serdârın başına otağın yıkup avdet ederlerdi. Ammâ bu Husrev lalan hakkâ ki Rüstemâne hareket ettiğinden, ‘Ha işte bu hâkim-i âdildir’ deyü ‘el-amân’ deyüp hâk-i pâyine yüz sürüp hamd-i Hudâ mülâhazamda hatâ etmeyüp bu kadar günden berü deryâ-misâl asker içinde beni pâdişâhıma sâlimin ü gânimin getirdi. Emir pâdişâhımandır. İşte gayretimden böyle etdim. Şân-ı şerîfine ne lâyük ise eyle. İşte kılıç boynumda, pâdişâhıma Erzurûm’dan kurbâna geldim.” bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın

Safevilerden beklediği yardımın gelmemesini sebep olarak göstermektedir.¹⁵⁵ Abaza'nın Erzurum'daki direnişini ise kalenin zor coğrafi koşulları ve güçlü yapısı sağlamıştır.¹⁵⁶

Tarihçiler, Abaza'nın isyanını iki farklı perspektiften değerlendirmiştir. Kul merkezli bakış açısına göre Abaza, haksız bir isyan başlatmış ve yeniçerilere karşı zalim olmuştur. Buna karşın Anadolu ümerasının bakış açısı, isyanı merkezi otoriteye karşı bir direniş olarak görmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca Kâtip Çelebi Abaza isyanını paşalar arası ilişkiler çerçevesinde ele almıştır.¹⁵⁸

Evliya Çelebi, Abaza Mehmet Paşa'nın yeniçeriler üzerindeki etkisini sıkça vurgulamaktadır. Erzurum'da yeniçerilere karşı yaptığı katliam, bu askerler arasında büyük bir korku yaratmış ve Abaza isyanı sırasında yeniçeriler sürekli bir tehdit altında olduklarını hissetmişlerdir. Benzer bir durum, İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlık için atanması sürecinde de ortaya çıkmıştır. Özellikle Paşa'nın geniş bir orduyla Üsküdar'a gelmesi, isyan başlatabileceği yönünde şüpheleri artırmış ve yeniçerilerde endişe yaratmıştır. Bu dönemde Murat Paşa, Abaza'nın Erzurum'da yeniçerileri katlettiğini hatırlatarak, İpşir Mustafa Paşa'nın da aynı şekilde hareket edebileceğine dair söylentiler yaymıştır. Bu söylentilere göre, Paşa'nın, 40.000 sekban ve sarıcasıyla, 50.000 atlısıyla İstanbul'a gelirken yeniçerileri hedef alabileceği ve Sultan İbrahim'in

Transkripsiyonu-Dizini, 1. Kitap, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.; Sönmez, s.102,103.

¹⁵⁵ Sönmez, s.104.

¹⁵⁶ "...Abaza Erzurum Kalesi'ne kral olup isyanı tam 10 sene sürer. Yedi kere üzerine mühür ile Çerkez Mehmed Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa, Demirkazık Halil Paşa ve nice kumandanlar üzerine varırlar; ancak Erzurum'u idareleri altına alamazlar. Tâ bu derece Erzurum sağlam, dayanıklı ve kışı sert amansız bir kaledir. Ve iç kalesi de Anadolu'nun sağlam kalesidir..." Evliya Çelebi, C.2, 1. Kitap, s.135.

¹⁵⁷ Gabriel Piterberg, "Abaza Mehmed Paşa'nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, Der. Jane Hathaway, Çev. Deniz Berktaş, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s.28-35

¹⁵⁸ Abaza ile Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa arasında bir akrabalık ilişkisi bulunmaktaydı. Halil Paşa ise isyancının manevi babası konumundaydı. Bu nedenle, her iki paşa da akrabalık bağları dolayısıyla Abaza'yı korumuşlardı, "...Saferin on dokuzunda Yeniçeri Ağası, Vezîr-i a'zam sarâyına varup, "Yeniçeriler gulüvv eyledi. Abaza isyanına sebeb Asitâne'de Gürci Mehemmed Paşa ve Halil Paşa'dır. Anlara dayanır. Vezîr-i a 'zam biraderi Hüseyin Paşa'nın dâmâdı ve Halil Paşa'nın oğulluğudur." bk. Aycibin, C.2, s.576. Abaza'nın eylemlerini meşru bulan bazı kaynaklar da mevcuttur. Örneğin, ismi bilinmeyen bir rahip, Abaza'nın isyanından önce Erzurum'da meydana gelen olaylarla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Kendisi, isyanın gerçekleştiği bölgeye oldukça yakın bir konumda bulunan Erzincan'da yaşayan bir Ermeni rahibidir ve Abaza'nın sıkı bir destekçisidir. Eserinde, yeniçerilerin gerçekleştirdiği asayiş bozukluklarını anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hrand Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi*, C.14, S.21, Haziran 2011, s.131-142.

öcünü almak için onları yok edeceği söylenmiştir.¹⁵⁹ Bu tür dedikodular, yeniçeriler arasında paniğe yol açmış, Anadolu'daki yeniçeriler büyük bir karışıklık içinde İstanbul'a kaçmıştır. Evliya Çelebi'nin anlatımları hem Abaza hem de İpşir Mustafa Paşa'nın yeniçeriler için birer tehdit olarak algılandığını ve bu korkunun olayların gidişatını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle İpşir Mustafa Paşa'nın Üsküdar'a gelişi, yeniçerilerin İstanbul'da artan bir tedirginlik içinde hareket etmelerine neden olmuştur.¹⁶⁰

Abaza Mehmet Paşa'nın isyanı, yeniçerilerle Osmanlı merkezi otoritesi arasındaki gerilimlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın bu isyan hareketi içerisindeki doğrudan bir rolü olmasa da İpşir Mustafa Paşa'nın askeri ve siyasi kariyerinin gelişiminde Abaza isyanının yarattığı dinamiklerin izleri görülebilir. Her iki figür de Osmanlı merkezi yönetimine karşı taşrada güç ve nüfuz elde etmeye çalışan paşalar arasında yer almış, benzer tehdit algılarına yol açmıştır.

Abaza Mehmet Paşa'nın isyanı, özellikle yeniçerilere yönelik şiddet eylemleriyle dikkat çekmiş, bu isyanın yeniçeriler arasında yarattığı korku, İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlık döneminde de hissedilmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın geniş bir ordu ile Üsküdar'a gelmesi, yeniçeriler arasında Abaza isyanındaki gibi bir katliamın yaşanacağına dair endişeler yaratmış ve isyankâr bir lider olabileceği düşüncesini beslemiştir. Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi, Murat Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'nın yeniçerilere karşı Abaza'nın Erzurum'daki tutumu gibi hareket edeceğine dair söylentiler yayması, bu korkuları daha da körüklemiştir.

Bu bağlamda, İpşir Mustafa Paşa'nın Abaza isyanındaki rolü, dolaylı olarak Abaza'nın yarattığı korku ve tedirginlik atmosferini devam ettiren bir figür olmasıyla ilişkilendirilebilir. Yeniçerilerin gözünde, Abaza gibi bir tehdit oluşturabileceği algısı, onun sadrazam olarak merkezi otoriteyi sarsabilecek bir lider olarak görülmesine neden olmuştur. Bu durum, Abaza'nın isyanıyla benzer şekilde, taşra kökenli bir

¹⁵⁹ "...Gördünüz mü yeniçeri askerine ne edecektir. Erzurum'da Abaza Paşa yeniçeriye Kör Hazine'dar'a ve bu İpşir'e nasıl kırdırdıysa şimdi sizi de 40.000 sekban ve sarıcasına ve 50.000 atlısına kırdırıp Sultan İbrahim kam öcünü alsın gerek. Siz bir alay piyade garip yeniçerilersiniz. Bu Üsküdar Sahrasında ne işlersiz. İpşir İstanbul'a gelip sarayına gelirken o zaman alayına çıkın" diye yeniçeri ocağına bu şekilde yanıltıcı ve fitne sözleri söyleyince hemen Üsküdar içinde kıyamet kopup bir kayık bir altına zorlukla bulundu ve bütün yeniçeri ocağı korkularından İstanbul'a geçtiler..." bk. Evliya Çelebi, C.3, 2.Kitap, s.657.

¹⁶⁰ a.g.e., s.657.

paşanın güçlü bir askeri ve siyasi lider olarak merkezi otoriteyi tehdit edebileceği fikrini destekler niteliktedir.

İpşir Mustafa Paşa'nın rolünü yorumlarken hem Abaza Mehmet Paşa hem de İpşir Mustafa Paşa gibi taşra yöneticilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesine karşı taşradaki güç dinamiklerini temsil ettiklerini söylemek mümkündür. İkisinin de yükselişi ve potansiyel tehdit algıları, Osmanlı idaresindeki dengeleri zorlayan önemli unsurlardır. Dolayısıyla, İpşir Mustafa Paşa'nın Abaza isyanı çerçevesinde incelenmesi, Osmanlı taşrasındaki güçlü askeri liderlerin merkezi yönetimle olan ilişkilerindeki gerilimlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

3.3.2. Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın İsyanı ve İpşir Mustafa Paşa'nın Rolü

Evliya Çelebi'nin akrabası ve destekçisi olan Defterdarzâde Mehmet Paşa, 1646 yılında Erzurum beylerbeyliğine atanmış ve Evliya da onunla buraya gitmiştir. Ancak 1648 yılında, Defterdarzâde'nin koruyucusu olan sadrazam Salih Paşa vefat edince, yeni sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa, Defterdarzâde'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Evliya'nın aktardığına göre, yeni sadrazam, selefinin yakın adamlarını ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Defterdarzâde'nin İstanbul'daki yakınları, ona asker toplamasını ve tedbirli davranmasını tavsiye etmiştir. Bu durum, onu isyan etmeye zorlamıştır. Evliya, bu isyan esnasında Defterdarzâde'nin yanında yer almış ve olayları seyahatnamesinde kaydetmiştir. Evliya Çelebi, Defterdarzâde'nin isyanını karmaşık bir şekilde anlatmıştır. Ona göre, bu isyan, Varvar Ali Paşa'nın isyanıyla aynı döneme denk gelmektedir ve Defterdarzâde, isyan ederek Ali Paşa'ya katılmıştır. İki paşanın isyanlarını aynı anda ele alması, anlatımın karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Evliya, isyan sürecinin yanı sıra, devlet erkanının kişisel çıkarları doğrultusundaki stratejileri ve ümera arasındaki rekabeti de dile getirmiştir. Bu bağlamda, devlet adamlarını, niyet ve eylemlerini eleştirmiştir. Evliya'nın anlatısının merkezinde Defterdarzâde'nin hamisi bulunmaktadır. Evliya, Defterdarzâde'nin isyana zorlandığını ve suçsuz olduğunu vurgulamaktadır. Anlatı, onun suçsuzluğunu kanıtlama üzerine kurgulanmıştır. Evliya, isyan sırasında Paşa ile aynı duyguları paylaştığı için bu durum metnine yansımıştır. Defterdarzâde'nin iç sıkıntıları, sekbanlarının halka karşı işlediği zorbalıklardan duyduğu utanç ve yeni sadrazam

Hazerpâre Ahmet Paşa'ya karşı beslediği öfke, Evliya'nın metninde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Metin, adeta bir isyancı paşanın bakış açısından yazılmış gibidir.¹⁶¹

Evliya, Defterdarzâde'nin isyan etme nedenini yeni sadrazam Hazerpâre Ahmet Paşa'¹⁶²nın selefi Salih Paşa'nın yakın adamlarını ortadan kaldırma çabası olarak açıklamıştır. Birçok kaynak, Salih Paşa'nın Sultan İbrahim'in bir isteğini yerine getirmediği için öldürüldüğünü belirtirken yalnızca Vecihi, Hazerpâre Ahmet Paşa'nın hilesiyle idam edildiğini ifade etmiştir.¹⁶³ Kâtip Çelebi, Salih Paşa'nın ölümünde Ahmet Paşa'nın parmağı olduğunu belirtmese de, onun sadrazamlık mührünü elde etmek için hileler yaptığını kaydetmiştir.¹⁶⁴ Evliya'ya göre, Ahmet Paşa rakibini öldürdükten sonra sadrazam olmuş ve hemen ardından selefinin yakın adamlarını ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Salih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa Bağdat'a giderken alıkonmuş, diğer kardeşi Zülfikar Ağa'nın ise İstanbul'daki mülklerine el konulmuştur. Yeni sadrazam, Defterdar Mehmet Paşa'ya da kışkırtıcı mektuplar göndermiştir. Ayrıca, Valide Kösem Sultan'ın başını çektiği bir grup da Paşa'ya mektup yazarak asker toplamasını ve Sivas'ta isyan eden Varvar Ali Paşa'ya katılmasını istemiştir. Evliya'ya göre, Valide Kösem Sultan, Cinci Hoca gibi muhalifleri ortadan kaldırmak amacıyla İstanbul'a büyük bir ordu getirtmek istemiştir.¹⁶⁵

Osmanlı payitahtındaki sadaret değişimini gözlemleyen Defterdarzâde Mehmet Paşa, nasıl bir yol izleyeceğine karar vermek için güvendiği adamları toplayarak istişare etmiştir. Destek alan Paşa, Erzurum kalesine kapanarak isyancı olmaya karar vermiştir. Amacı, yeniçerileri iç kaleden çıkararak kaleye sığınmaktır. Gece, iç kaleye sızmaya çalışırken fark edildiklerinde, yeniçeriler hemen tüm topları saraya çevirmiş, dış varoшта olan askerleri de iç hisara alarak kale kapılarını kapatmıştır. Kaleden saraya ateş açılınca, Paşa, yeniçerilere rüşvet vererek sükûnet sağlamıştır. Evliya, Abaza'nın isyanı gibi bir olayın tekrar yaşanmaması için kaleye

¹⁶¹ Kaygusuz, s.110,111.

¹⁶² Tavşantaşı doğumlu Osmanlı devlet adamı (ö. 1648), defterdar ve büyük tezkireci olarak yükselmiş, 1647'de sadrazamlığa atanmış ancak muhalifleri tarafından tutuklanıp boğularak öldürülmüş ve "Pâre Pâre" lakabıyla anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sicill-i Osmani, C.1, s.12.; Abdülkadir Özcan, "Hezarpâre Ahmed Paşa" *TDV.İA*, C17, İstanbul 1998, s.301,302.

¹⁶³ Feridun Emecen, "Sâlih Paşa", *TDV.İA*, Ek-2, Ankara 2019, s.461,462.

¹⁶⁴ Aycibin, C.2, s.953

¹⁶⁵ Kaygusuz, s.112.

daha fazla muhafız ve mühimmat sağlandığını belirtmiştir. Bu nedenle, Defterdarzâde, yeniçerileri geri püskürtüp kaleye sığınamamıştır. On gün sonra, şehrin Gürcü Koca Mehmet Paşa'ya verildiği haberi ulaşmıştır. Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra şehirden ayrılmıştır. Gözden düşen ve asi muamelesi gören Defterdarzâde, ocak ayında Erzurum'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Defterdarzâde'nin sekbanları, Osmanlı güçleriyle sıcak bir çatışmaya girmese de kış koşulları nedeniyle büyük zorluklar yaşamıştır. Evliya, bu yolculukta yaşadıkları sıkıntıları “çektiğimiz âlâm-ı şedâ'idleri beyân eder” başlığıyla anlatmıştır. Şehirden ayrıldıktan kısa bir süre sonra, Paşa'ya Kars eyaletinin verildiği haberi ulaşmıştır; fakat Paşa, Kars'a gitmeyerek İstanbul'a yönelmiştir.¹⁶⁶Kâtip Çelebi, Ahmet Paşa'nın, Defterdar Mehmet Paşa'nın bir açığını bulduğunda onu Kars'a göndermesinin ve vardığında alıkonulması için hüküm gönderdiğinin kaydını düşmüştür. Ancak Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre, Mehmet Paşa Kars'a gitmeyerek vezirin hilelerini boşa çıkarmıştır.¹⁶⁷

Defterdarzâde Mehmet Paşa, Erzincan'da olduğu dönemde Varvar Ali Paşa tarafından kendisine bir mektup gönderilmiştir. Daha önce detaylı biçimde anlatıldığı üzere bu dönemde Sivas beylerbeyi Ali Paşa'nın da merkezle ilişkileri bozulmuş ve isyan etmiştir. 1647 Ramazan ayında padişah otuz bin kuruş bayram harçlığı istemiş, Varvar ise bu talebi reddetmiş ve merkezi otoriteyle ters düşmüştür.¹⁶⁸ vezirlerin Varvar'ı isyana teşvik ettiğini açıkça belirtmiştir. Varvar, Defterdarzâde'ye yazdığı mektupta, İpşir Mustafa Paşa ve diğer birçok paşanın kendisine katıldığını belirtmiş ve birlikte İstanbul'a yürüyeceklerini bildirmiştir. Defterdarzâde de bu daveti kabul ederek Erzincan'dan yola çıkmıştır. Ancak isyan sürecinde Osmanlı kuvvetleriyle doğrudan bir çatışmaya girmemiştir. İki kez kaleye kapanmayı denemiş, ancak başarılı olamamıştır. Defterdarzâde'ye, merkezi otoriteden, ordusunu dağıtması ve İstanbul'a gelmesi yönünde ulaklar gönderilmiştir. Evliya, bu durumun bir hile olduğunu belirtmiştir. Defterdarzâde, Çorum'da kendisine Kars eyaletinin verildiği haberi ulaştığında, bunun da bir oyun olduğunu düşünmüştür. Mektuplar aracılığıyla iki asi paşanın birbirleriyle savaşa teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Varvar'a, Defterdarzâde'yi öldürmesi karşılığında Mısır, Defterdarzâde'ye ise Varvar'ı öldürmesi karşılığında

¹⁶⁶ a.g.e., s.112.

¹⁶⁷ “...Paşa-yı mûmâ-ileyhin ma'lûmu oldukda ol mansıba gitmeyüp, tevabi'u levâhıkı ile taşrada basiret üzre hareket idiüp, lutf-ı Hakk ile Vezîr-i vizr-endûzun mekrini def eyledi.” Aycibin, C.2, s.977.

¹⁶⁸ Önal, s.15.; Gökalp, s.118.

benzer teklifler yapılmıştır. Ancak Varvar, benzer mektupların kendisine de ulaştığını öğrendiğinde, Defterdarzâde'yi yakalama planından vazgeçmiştir. Varvar, ulaklar aracılığıyla Defterdarzâde'ye haber göndererek dikkatli olmasını tavsiye etmiştir. Ne var ki, Varvar, İpşir Mustafa Paşa'nın hilesiyle öldürülmüştür.¹⁶⁹

Defterdarzâde, Varvar'ın öldürülmesiyle ilgili bir karar almış, ancak daha sonra İpşir Mustafa Paşa yanlısı gibi davranmaya başlamıştır. Bu durum, Defterdarzâde'nin merkezi otoriteyle ilişkilerini düzeltmeye çalıştığını düşündürmektedir. Evliya, bu süreçte babasının vefat haberini almış ve mirasını almak üzere yola çıkma izni istemiştir. Böylece, Defterdarzâde ile yolları burada ayrılmıştır.¹⁷⁰

Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın isyanı, İpşir Mustafa Paşa açısından önemli bir olay olarak değerlendirilmektedir. İpşir Mustafa Paşa, bu süreçte Defterdarzâde'nin yanında yer alarak, isyan hareketinde önemli bir figür haline gelmiştir. Varvar Ali Paşa'nın isyanına katılacak olan Defterdarzâde'ye sağladığı destek, merkezi otoriteye karşı güç oluşturma amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, İpşir Mustafa Paşa, isyanın güç kazanmasında askeri liderlik rolü üstlenmiş ve iki paşanın bir araya gelmesi, devletin en üst kademelerindeki çatışma ve rekabet ortamını derinleştirmiştir.

İpşir Mustafa Paşa'nın isyan sürecindeki tutumu, merkezi otorite ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Defterdarzâde'nin yanındaki konumu, onu diğer paşalarla olan ilişkilerinde daha güçlü bir hale getirirken, merkezi otoriteye karşı çıkmanın getireceği riskler, İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi manevralarını zorlaştırmıştır. Bu durum, onun siyasi hedeflerini gerçekleştirme çabasında önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yeni sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa'nın tehditlerine karşı bir savunma mekanizması geliştirme amacıyla Defterdarzâde'ye verdiği destek, İpşir Mustafa Paşa'nın merkezi otoriteden bağımsız hareket etme isteğini yansıtmaktadır.

Aynı zamanda, isyan süreci, sadece Defterdarzâde için değil, İpşir Mustafa Paşa için de bir belirsizlik ortamı yaratmıştır. İsyanın sonucunda merkezi otoriteyle olan ilişkilerinin gerginleşmesi, onun askeri ve siyasi pozisyonlarını tehdit altına sokmuş, bu durum İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi kararlarında daha temkinli olmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın isyanı, İpşir Mustafa

¹⁶⁹ Kayğusuz, s.113-116.

¹⁷⁰ a.g.e., s.116.

Paşa için hem bir fırsat hem de bir tehdit oluşturmuştur. Bu süreçte İpsir Mustafa Paşa müttefik bir rol üstlenirken kendi siyasi çıkarlarını koruma çabası içinde hareket etmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, İpsir Mustafa Paşa'nın isyan sürecindeki rolü hem destekleyici hem de kendi siyasi gelecek kaygıları doğrultusunda şekillenmiştir.

3.3.3. Celali Kara Abaza Hasan Ağa ve İpsir Mustafa Paşa'nın İttifakı

Abaza Kara Hasan Ağa, 17. yüzyılın en tanınmış Celali önderlerinden biridir ve özellikle Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine yol açan süreçteki isyanıyla dikkati çeker. Sipahi sınıfına mensup olan Abaza Hasan Ağa'ya 1648 yılında Kara Haydaroğlu'nu yakaladığı için ömür boyu Yeni-il Türkmen voyvodalığı görevi verilmiştir.¹⁷¹ Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, Abaza Hasan İstanbul'a gelerek yetmiş kese kalemiye ödemiş ve beratını yenilemiştir. Sadrazamla vedalaşarak Üsküdar'a gitmeyi planladığı sırada, Bektaş Ağa, Çelebi Kul kethüdası ve Melek Ahmet Paşa'nın kethüdası Kudde Ağa iş birliği yaparak Türkmen ağalığını elinden almış ve bu görevi Ak Ali Ağa'ya devretmişlerdir.¹⁷²

Bu durum karşısında öfkelenen Abaza Hasan, Üsküdar'a gidip asker toplamış ve yeniden Paşa'nın sarayına dönmüştür. Evliya Çelebi, Kudde Ağa'nın Abaza Hasan'ın gelişini haber aldığı anda panikleyip korktuğunu ifade etmiştir.¹⁷³ Abaza Hasan, doğrudan Melek Ahmet Paşa'nın yanına giderek, ödediği paranın elinden alındığını ve aşağılandığını belirterek Melek Ahmet Paşa'ya sitemde bulunmuştur.

¹⁷¹ “Türkmen Ağası Abaza Kara Hasan Ağa, Sultan İbrahim Han asrında Kara Haydaroğlu adlı haramiyi ele getirip bağlayarak Mehmed Han'ın tahta geçmesinin başlarında Mehmed Han'ın gazasıdır ki o haramiyi Parmakkapı'da Hasan Ağa eliyle asıp Anadolu memleketleri şerrinden belasından emin olmuştu. Bu hizmeti karşılığında fermanlar ile Kara Hasan Ağa'ya Türkmen ağalığı ebedi kayd-ı hayat ile verilip her sene beratını yenileyip kalemiyesini padişah hazinesine teslim edip canının istediği gibi tasarruf ederdi.” bk. Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.356,357., Ancak Naîmâ Tarihi'nde bu görev süresi yalnızca 3 yıl olarak belirtilmiştir. “Evvelce harami (Şaki) Haydar oğlunu tutup götürdükte hizmeti karşılığında ‘yeni il voyvodalığı’ üç sene için silâhtarlar zümresinden adı geçen Abaza Hasan'a verilmişti.” bk. Naîmâ Tarihi, C.5, s.2120. Abaza Hasan Ağa Yeni-il voyvodalığı görevini yürütürken Hazineye ait vergilerin tahsil edilip İstanbul'a gönderildiği bizzat İpsir Mustafa Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu belgede İpsir Mustafa Paşa aynı zamanda Hıfz-u hırsat yani koruma görevini yerine getirdiğini de ifade ederek merkezi otoriteyle uyum içerisinde hareket etme isteğini yansıtmıştır. BOA, TSMA.e, 705/44, 13 Aralık 1651, (H. 29.12.1061).

¹⁷² Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.357., Naîmâ, “Lâkin devlet büyüklerinin tasallut ile herkese üstün gelen ifrat derecede hırs ve tamah sahibi kethüdâ beyin adamlarından Deli Birader dedikleri Ahmed Ağanın damadı Ak-Ali Ağa ki, Salih Paşa hademelerindendir; ocak ağalarının münasip görmesi ve kethüdâ beyin irâdesi ile Voyvodalık, adı geçen Ak-Ali'ye verildi.” Diyerek Ocak ağalarının etkisiyle Türkmen Ağalığının Ak Ali Ağa'ya verildiğini belirtmiştir. bk. Naîmâ, C.5, s.2121.

¹⁷³ “Abaza Hasan Ağa geldi, dediklerinde saray içinde bir karmaşa olup Kudde Mehmed Kethüda'nın aklı gitti.” Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.357.

Ayrıca, Paşa ile aynı aşirete mensup olduklarını hatırlatarak Paşa'nın kendisine destek çıkmayışını eleştirmiştir. Melek Ahmet Paşa ise onu oyalamaya çalışmıştır. Saraydan öfkeyle ayrılan Abaza Hasan, dışarıda Kudde Ağa ile karşılaşmış ve Türkmen ağalığını elinden alanın o olduğunu belirterek intikam alacağını söylemiştir. Kudde Ağa ise Abaza Hasan'ı küçümsemiştir. Bunun üzerine öfkeye kapılan Abaza Hasan, hançerini çekerek Kudde Ağa'ya saldırmış ancak çevredekilerin araya girmesiyle Kudde Ağa kurtulmuştur.¹⁷⁴

Buna benzer bir olay Naîmâ Tarihi'nde de yer almaktadır. Naîmâ'ya göre, Abaza Hasan mecliste sadrazama şikayetlerini dile getirmiş ancak sadrazam sessiz kalırken ocak ağaları Hasan'la tartışmışlardır. Kudde kethüda ile Abaza Hasan arasında bir çatışma çıkmıştır. Abaza Hasan, Sadrazam'ın huzurunda Deli Birader ile tartışırken, Kudde kethüda araya girerek böyle bir ortamda bu şekilde davranmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu müdahale ise Hasan Ağa'yı öfkelenmiştir. *“Bre Bazirgân kıyafetli kumarbaz! Saltanat vekiline (Sadrazama) ahvali söylemek neden ayıptır? Ayıp odur ki, mağlûp olduğunuz adamlara benim gibi hizmetkârı ayak altına aldirmekle zulüm irtikâb edersiz! deyu az kaldı ki, Gade'yi yaralaya!”*¹⁷⁵ bu olay gerginliği tırmandırmış ve söz konusu çatışmanın daha da büyümesine neden olmuştur. Abaza Hasan Ağa'nın bu sert tepkisi, Kudde Ağa'nın durumu küçümseyen tavrına karşı bir meydan okuma niteliği taşımış ve meclisteki gerilimi daha da artırmıştır.

Evliya Çelebi'ye göre, Abaza Kara Hasan Ağa'nın isyana kalkışmasına neden olan olay, Melek Ahmet Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından başlamıştır. Abaza Hasan, Melek Ahmet Paşa ile görüştüktan sonra Üsküdar'a geçmiş ve buradaki hanlardan kendisine asker toplamıştır. Bu gelişmelerin ardından, ocak ağaları Abaza Hasan'ın öldürülmesi için Melek Ahmet Paşa'ya baskı yapmaya başlamış ve Paşa, isteksiz olmasına rağmen, katline dair emir vermek zorunda kalmıştır. Ağa'nın öldürülmesi için hazırlıklar yapılırken, bir dostu Abaza Hasan'a durumdan haber vermiş ve bu sayede Ağa kaçmayı başarmıştır. Evliya, bu bilgiyi Abaza Hasan'a

¹⁷⁴ a.g.e., s.357,358.

¹⁷⁵ Naîmâ Tarihi, C.5, s.2121,2122.

kendisinin iletteği yönünde bir iftira atıldığını, fakat yemin ederek asıl haber verenin annesinin aşiretinden Parmaksız Sefer Ağa olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶

İpşir Mustafa Paşa, Abaza Hasan zerine serasker olarak atanmışken onunla memleketleri aynı olduğu için, yerine Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa Abaza Hasan zerine serasker olarak tayin edilmiştir.¹⁷⁷ Başka birinin tayinini duyduğuunda derin bir üzüntü yaşamıştır. Gya hükümetle Abaza'nın ilişkilerini düzeltmek amacıyla Abaza'nın cemiyetine katılmıştır. Katırcıoğlu, Abaza Hasan'a saldırmışsa da Konya Aksaray civarında başarısız olmuştur. İpşir Mustafa Paşa ile Hasan Ağa birleşince, cemiyetleri büyük bir g kazanmış, Orta Anadolu'daki bazı valiler ve sancak beyleri de onlara tabi olmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde her yer yağmalanmakta, sipahiler İpşir Mustafa Paşa'nın vezir-i zam olmasını talep etmişlerdir. Bu sipahilerin sayısı otuz bin civarındadır.¹⁷⁸

Ankara'ya ulaşan bu grup, orada ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın adamı Abdullah Bey ile karşılaşmıştır. Abdullah Bey, meşhur eşkıyadan Köleoğlu'nu ldrttğu için İpşir Mustafa Paşa tarafından da ldrlmştir. İpşir Mustafa Paşa, çevresine emirler göndererek tuğra çekme izninin verilmiş olduğunu ilan etmiş ve memur tayinlerine başlamıştır. Bu sırada Abaza Siyavş Paşa vezir-i zam konumunda idi. Siyavş Paşa, hemşehrisi Abaza Hasan'a mektup yazarak cemiyetini dağıtmasını önermiş ve iyi bir vilyete atanacağına dair söz vermiştir. Abaza Hasan, bu mektuba verdiği yanıtta, ocak ağalarından Bektaş Ağa ile Karaavş, Kethdabey, Sarıktip, Delibirader, Gadde Kethüda, Samsuncu mer ve Tezkireci Gıny'nin başlarını istediğini bildirmiştir.¹⁷⁹

Siyavş Paşa, bu mektubu padişah ile saraydaki nüfuzlu kişilere gösterse de ocak ağalarına göstermemiştir. Bu dönemde ocak ağaları temizlenince, Siyavş Paşa durumu İpşir Mustafa Paşa ve Hasan Ağa'ya iletmiş ve cemiyetlerinin dağılmasını istemiştir. Aynı zamanda sipahilerin desteğiyle vezir-i zam olmak isteyen İpşir

¹⁷⁶ Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.358.

¹⁷⁷ Hasan Kuşçu, "Abaza Hasan Paşa", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2007, s.5.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, s.274.

¹⁷⁹ a.g.e., s.274.

Mustafa Paşa'ya "Dağlar başında mühür istenmez; eğer mühre talip ise buraya gelsin" diye bir mesaj göndermiştir.¹⁸⁰

Abaza Hasan İpşir Mustafa Paşa ile ittifak kurduktan sonra asker toplayarak düşmanlarından intikam almak için harekete geçmiştir. Abaza Hasan'ın, bazı devlet adamlarının azlini isteyecek kadar ileri gitmesi üzerine, padişah onun öldürülmesini emretmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, Melek Ahmet Paşa Abaza Hasan'ın öldürülmesine sıcak bakmamış ve bu konuda devlet erkânı arasında bir görüş birliği olmadığını ifade etmiştir. Her ne kadar emri padişahın verdiği söylense de o dönemde padişah henüz dokuz yaşında bir çocuktü ve devleti fiilen başkaları yönetmekteydi. Evliya, bu emirleri kimin verdiği konusunda detaylı bilgi vermezken,¹⁸¹ Naîmâ, yeniçeri ağalarının bu isyanda ciddi bir rol oynadığını belirtmektedir.¹⁸²

Naîmâ Melek Ahmet Paşa'nın bir grup tarafından baskı altında tutulduğunu ima ederek, Melek Ahmet Paşa'nın bu baskılar nedeniyle Abaza Hasan'ın hakkını savunmadığını ve onurunu koruyamadığını ifade etmektedir.¹⁸³ Yeniçeri grubu, Türkmen voyvodalığını ele geçirmek konusunda kararlıydı, çünkü bu makam yüksek gelir getiriyordu. Türkmen voyvodalığı, padişah ve şehzade hassı olduğundan dolayı oldukça önemli bir gelir kaynağıydı ve Anadolu'da Celâlilerin çıkardığı kargaşadan kaçan halkın Türkmen köylerine sığınmasıyla bu gelir daha da artmaktaydı. Dolayısıyla, bu görev büyük maddi kazanç sağlıyordu. Bektaş Ağa, Türkmen voyvodalığının ele geçirilmesine özel bir ilgi göstermiştir. Eski bir yeniçeri ağası olan Bektaş Ağa, şehrin iâşe ticaretini kontrol eden bir konumda olup, özellikle şehrin et

¹⁸⁰ a.g.e., s.274.

¹⁸¹ Evliya Çelebi, C.3, 1. Kitap, s.358,359.

¹⁸² Daha önce defterdar sarayını taşıyan ve birkaç kişiyi öldüren sipahiler, ulûfe meselesi yüzünden eski yaralarından dolayı büyük bir öfke içerisinde idi. Sipahilerden Konyalı Hadım Ali Ağa, kardeşi Hasan Ağa, Kör Mehmed ve Yusuf Ağa gibi önde gelen isimler ile diğer askerler, Hasan Ağa'nın çevresinde toplanarak ona destek olmuşlardır. San Kâtip ve Deli Birader, Gade ve Defterdar'ın ortadan kaldırılması konusunda anlaşmış ve bunların öldürülmesi için haber göndermişlerdir. Ancak ocak ağaları, Başçavuş aracılığıyla bu kişilerin ocak mensubu olduklarını, kimsenin teslim edilmeyeceğini bildirip, sipahilerin dağıtılmasını talep etmişlerdir. Buna karşılık sipahiler, meseleyi kılıçla çözeceklerini söylemişlerdir. Ağalar ise bunların tehlikeli olduğunu ve tedbir alınması gerektiğini belirterek vezire baskı yapmışlardır. Hasan Ağa'ya göç emri gönderildiğinde ya voyvodalığının kendisine bırakılmasını ya da devlete geçen parasının iade edilmesini talep etmiştir. Devlete sadece otuz kese iade edilerek mecburi göç ettirilmiştir. Hasan Ağa, ayrılmadan önce yanındaki toplulukla birlikte ulûfe için gelen askerleri geri çevirmiş, gelmeyen sipahilerin mallarını yağmalayarak zorla götürmüştür. Naîmâ, C.5, s.2122,2123.

¹⁸³ Naîmâ, C.5, s.2122.

ihtiyacını karşılayan koyun tedarikini elinde bulundurmuştur. Türkmen voyvodaliğına kendi adamı Ak Ali Ağa'yı getirmesi de bu sebeple olmuştur.¹⁸⁴

İsyanın sonunda, Abaza Hasan Paşa ile İpşir Mustafa Paşa büyük ölçüde hedeflerine ulaşmışlardır. İstanbul'da yaşanan büyük isyanın ardından Melek Ahmet Paşa'nın görevden alınmasıyla bazı sipahiler şehirden kaçmış ve Abaza Hasan'a katılmışlardır. Bu yeni katılımlarla daha da güçlenen Abaza Hasan'ın ordusu, önce üzerine gönderilen Katırcıoğlu'nu yenilgiye uğratmış, ardından Bursa üzerine yürümüştür. O esnada, İstanbul'dan gelen araçlar, Abaza Hasan'a taleplerinin karşılandığını ve ağaların cezalandırıldığını ileterek onu yatıştırmayı başarmışlardır. Bunun sonucunda Abaza Hasan'a Türkmen voyvodaliğı, İpşir Mustafa Paşa'ya ise Halep valiliğı verilmiş ve isyan sona ermiştir.¹⁸⁵

1658'de, Abaza Hasan ve İpşir Mustafa Paşa'nın kalabalık ordusu bir kez daha Osmanlı yönetiminde kargaşaya yol açmıştır. Önceki bölümlerde detaylı olarak anlatıldığı üzere, Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra yeni bir sadrazam arayışı başlamış, birçok kişi bu görev için düşünülmüş, fakat sonunda mühür İpşir Mustafa Paşa'ya verilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, Anadolu ve Halep'te yaptığı usulsüzlükleri sona erdirmek amacıyla kendisine sadaret makamı teklif edilmiştir. Devlet yetkilileri, İpşir Paşa'nın bir isyan başlatmasından korktukları için sadrazamlık mührünü ona vererek İstanbul'a davet etmişlerdir. Ancak İpşir Mustafa Paşa bu daveti bir tuzak olarak görmüş ve payitahta gitmek istememiştir. Bu dönemde, İpşir Mustafa Paşa'nın Halep'ten İstanbul'a gelişi devlet için oldukça sancılı bir süreç olmuştur. Melek Ahmet Paşa'nın sadaret kaymakamlığı yapması sebebiyle Evliya Çelebi de bu gelişmeleri yakından izleme fırsatı bulmuştur. Hatta İpşir Mustafa Paşa Konya Ovası'nda iken Evliya, Melek Ahmet Paşa'nın ulağı olarak onun yanına gitmiş ve Paşa'nın dostluk mektuplarını iletmiştir. Tüm bu süreçte Abaza Hasan Ağa, İpşir Mustafa Paşa'nın yanında yer almıştır. Evliya, Konya'da İpşir Mustafa Paşa ile görüşmek istediğinde Abaza Hasan'ın kendisine misafirperver davrandığını belirtmiştir. İpşir Mustafa Paşa, ordusuyla birlikte Üsküdar'a geldiğinde yine yanında Abaza Hasan vardır. Bu noktada Evliya Çelebi önemli bir bilgi aktarmaktadır. İpşir

¹⁸⁴ Onur Usta, "Celâliğin Türkmen Cephesi 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", *Kebikeç*, S.17, 2012, s.64-66.

¹⁸⁵ Naîmâ, C.5, s.2210.

Mustafa Paşa, geçmişte yaptığı usulsüzlüklerden dolayı cezalandırılmaktan korktuğu için, padişah ile görüşmeye giderken Melek Ahmet Paşa da dahil olmak üzere kendisini karşılamaya gelen devlet adamlarını rehin almıştır. Görüşme sırasında, eğer İpşir Mustafa Paşa öldürülürse Abaza Hasan da rehin alınan paşaları öldürmekle tehdit etmiştir. Evliya, İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazam olma sürecinde Abaza Hasan'ın oynadığı önemli rolü vurgulayarak, bu iki liderin her zaman birlikte hareket ettiklerini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Celali Kara Abaza Hasan Ağa'nın isyanında İpşir Mustafa Paşa, önemli bir müttefik ve destekçi rolü oynamıştır. İsyân sırasında Abaza Hasan ile İpşir Mustafa Paşa'nın güçlerini birleştirdikleri ve birlikte hareket ettikleri görülmektedir. İpşir Mustafa Paşa, isyanın daha etkili ve organize bir hale gelmesinde Abaza Hasan'a büyük bir destek sağlamış, hatta ikisinin Osmanlı yönetimine karşı taleplerini dile getirerek Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine yol açacak kadar güçlü bir cephe oluşturmuşlardır.

İpşir Mustafa Paşa'nın varlığı, Abaza Hasan'ın isyanını daha da genişleterek Osmanlı yönetimini zor durumda bırakmıştır. İki liderin ittifakı, Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde huzursuzluğa ve isyanın daha geniş çapta etkili olmasına neden olmuştur. İpşir Mustafa Paşa, Abaza Hasan'ın yanında kalarak ona hem askeri hem de siyasi destek sağlamış, bu da isyanın başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynamıştır. Özellikle Bursa üzerine yürüdükleri dönemde, İpşir Mustafa Paşa'nın desteğiyle isyan genişlemiş ve Osmanlı yönetimini daha fazla taviz vermeye zorlamıştır.

Abaza Hasan ile İpşir Mustafa Paşa'nın isyanı, İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlık teklif edilmesine kadar uzanan bir süreci tetiklemiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, İpşir Mustafa Paşa'ya bu makam isyan çıkarmasından korkulduğu için teklif edilmiştir. Bu durum, Paşa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini ve isyandaki ağırlığını göstermektedir.

İpşir Mustafa Paşa ve Abaza Hasan'ın sürekli birlikte hareket etmeleri, isyanın başarıya ulaşmasında önemli bir unsurdur. İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a davet edilmesi sürecinde bile Abaza Hasan, Paşa'nın yanında bulunmuş ve ona tam destek

¹⁸⁶ Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, 641-664.

vermiştir. Hatta Evliya Çelebi, İpşir Mustafa Paşa'nın rehin aldığı devlet adamlarını öldürmekle tehdit ettiğini belirtirken, Abaza Hasan'ın da bu tehdidin bir parçası olduğunu vurgular. İpşir Mustafa Paşa, Abaza Hasan'ın isyanını daha güçlü kılan, ona askeri ve siyasi anlamda önemli bir destek veren bir figürdür. Bu iki liderin ittifakı, isyanın Osmanlı yönetimi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaya ve bazı devlet adamlarının görevden alınmasına yol açmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın, Osmanlı yönetiminde etkin bir figür olarak isyanda oynadığı bu rol, onun hem isyancı cephede hem de devlet nezdinde stratejik bir konumda olduğunu göstermektedir.

Genel hatlarıyla İpşir Mustafa Paşa'nın taşradaki faaliyetlerine baktığımızda Karen Barkey'in geliştirdiği “pazarlıklı imparatorluk” kavramsallaştırması, İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi ve idari faaliyetlerini anlamlandırmak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Barkey, Osmanlı'nın taşradaki otoritesini kalıcı kılarak yalnızca şiddete başvurmadığını, bunun yerine farklı toplumsal gruplarla müzakere ederek merkezi otoriteyi pekiştirdiğini vurgular. Ona göre Osmanlı Devleti, eşkıyalarla pazarlık yapıp onları kendi konumunu sağlamlaştırmada ve toplum üzerindeki hâkimiyetini sürdürmede kullanmıştır. Bu yaklaşım, İpşir Mustafa Paşa'nın taşra tecrübeleriyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Özellikle Şam ve Halep valilikleri sırasında Paşa'nın, bölgede güçlü konumda olan Dürzi beyleri, Ma'noğulları ailesi ve diğer yerel unsurlarla sürdürdüğü ilişkiler, Barkey'in “merkez-taşra pazarlığı” modelinin tipik bir yansımasıdır. Paşa, Celali lideri Kara Abaza Hasan Ağa ile kurduğu ittifak yoluyla hem kendi nüfuzunu artırmış hem de Osmanlı devletinin bölgedeki kontrolünü geçici de olsa sağlamıştır. Bu, Barkey'in devletin taşradaki asayiş sorunlarını sadece zorla değil, aynı zamanda uzlaşma ve çıkar ilişkileriyle çözmeye yönelik esnek stratejileri şeklindeki tespitini doğrular niteliktedir. Barkey, merkezileşme sürecinde devletin eşkıyalarla kurduğu bu pazarlıkları zayıflığın değil, pragmatizmin ve gücün bir göstergesi olarak değerlendirir. Ona göre, devletin eşkıyaları manipüle edebilme becerisi, onun toplumsal grupları sistem içine dahil etme yetkinliğini ortaya koyar. İpşir Mustafa Paşa'nın taşrada sergilediği esnek yönetim anlayışı da merkez ile çevre arasındaki karmaşık bağımlılık ilişkisini pekiştirmiştir. Bu çerçevede, İpşir Mustafa Paşa'nın taşradaki faaliyetleri Osmanlı'nın klasik devlet merkezileşmesi anlayışının “pazarlıklı imparatorluk” modeline uygun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Paşa'nın yerel güç odaklarıyla yürüttüğü uzlaşmacı politikalar, Barkey'in teorisini

somutlayan bir vaka örneği olarak Osmanlı taşrasında merkezin otoritesini nasıl tahkim ettiğini göstermektedir.¹⁸⁷

3.4. İpşir Mustafa Paşa'nın Sadarete Yükselişi ve Sonrasında Yaşanan Olaylar

3.4.1. Derviş Mehmed Paşa'nın Hastalığı

Derviş Paşa'nın sadrazamlığa gelişi, Osmanlı Devleti'nde önemli bir döneme denk gelir. Çerkez asıllı olan Derviş Paşa, kariyerine Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın kethüdâsı olarak başlamış ve 1635-1636 yıllarındaki Revan Seferi'ne katılarak büyük ganimetler elde etmiştir. Şam beylerbeyliği, Musul muhafızlığı ve Bağdat beylerbeyliği gibi önemli görevlerde bulunan Derviş Paşa, özellikle Bağdat'ın geri alınmasında önemli rol oynamış ve bu süreçte büyük servet kazanmıştır.

1642'de Diyarbakır beylerbeyi olarak tekrar atanan Derviş Paşa, daha sonra Anadolu, Silistre ve Bosna beylerbeyliklerinde de görev yapmıştır. Girit Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nı Venediklilere karşı başarılı bir şekilde savunarak Osmanlı donanmasının Boğaz'dan çıkışını sağlamıştır. Bu başarısı, onun sadrazamlık makamına yükselmesinde etkili olmuştur. Kaptanıderyâ olarak atanmasının ardından 1653 yılında Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azli ve idamı sonrasında Derviş Paşa sadrazamlık görevine getirilmiştir.¹⁸⁸

Vezir-i âzam Derviş Mehmed Paşa, yetmiş yaşında tecrübeli bir devlet adamı olarak hem saray hem de dış işlerde temkinli bir yönetim sergiliyordu. Valide sultanın desteği sayesinde konumunu sağlam görüyordu. Ayrıntılara fazla eğilmektense, işleri

¹⁸⁷ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.27-40.

¹⁸⁸ Derviş Mehmed Paşa'nın bir yıl yedi ay süren sadrazamlığı, mali kriz ve siyasi çekişmelerin damga vurduğu bir dönem olmuştur. Başlangıçta mevcut defterdarı görevde tutarak istikrarı korumaya çalışmış, ancak sorunlar sürünce kendi çevresinden Moralı Mustafa Ağa'yı defterdarlığa getirmiştir. Mustafa Ağa'nın saraya ve valide sultana yakınlaşarak sadrazamlığa göz dikmesi, krize yol açmıştır. Aynı zamanda Kara Murad Paşa ile yaşanan çekişmeler de yönetimi zayıflatmıştır. Girit Seferi giderlerini karşılamak amacıyla rüşvet, hediye ve makam satışlarından elde edilen gelirler hazineye aktarılmış, fakat bazı müsadere uygulamalarının keyfi biçimde yapılması memnuniyetsizlik doğurmuştur. İlmiye, kazaskerlik ve askeriye işlerini yetkililere bıraksa da makamların müzayedeye satılması karışıklıklara neden olmuştur. Derviş Mehmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Derviş Mehmed Paşa", *TDV.İA*, C.9, İstanbul 1994, s.193,194.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayer, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.415,416.

Defterdar Moralı Mustafa Paşa aracılığıyla yürütüyor ve böylece eleştirilerin hedefi olmaktan kaçınıyordu, bu sorumluluk genellikle defterdara yükleniyordu.

Paşa, şeyhülislâm ve kadılar arasındaki bir anlaşmazlığı çözmek için padişahın huzurunda bir toplantıya katıldı.¹⁸⁹ Toplantıda uzun süre ayakta kalması ve zaten zayıf olan bünyesi nedeniyle sarayına döndüğünde hastalandı. Ertesi gün divana katıldıysa da durumu kötüleştiği için geri dönmek zorunda kaldı. Bir felç geçirerek kol ve bacaklarının bir tarafını kullanamaz hale geldi.¹⁹⁰ Bu dönemde, işlerini kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa üstlendi. Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığı çok geçmeden kısa bir süre sonra diğer tarafına da nüksetti¹⁹¹ Derviş Mehmet Paşa, Melek Ahmet Paşa'nın kaymakam olarak atanmasını istemiş ve bu istek doğrultusunda Paşa kaymakamlığa getirilmiştir. Altı ay süren bu kaymakamlık döneminde ise tüm önemli azil ve atamalar yine Derviş Mehmet Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁹²

¹⁸⁹ Turhan Sultan'ın huzurunda yapılan meşveret meclisinde, özellikle kadı ve kadiasker atamalarında yaygınlaşan rüşvet ve yolsuzluklar sert şekilde eleştirilmiştir. Rumeli ve Anadolu kadiaskerlerinin büyük miktarda rüşvet karşılığında kadı atadıkları ve bu yolla zenginleştikleri, hatta Rumeli kadiaskerliğinden şeyhülislâmlığa geçişte dahi terfi sıralarına uyulmadığı tespit edilmiştir. Şeyhülislâm Sa'deddin Efendi'nin de bu yolsuzluklara karıştığı iddiaları üzerine bazı ulemâ mensupları tarafından saraya dilekçeler sunulmuştur. Bunun üzerine padişah, vezirler ve ulemâyı toplayarak soruşturma başlatmıştır. Yapılan incelemelerde birçok atamada usulsüzlükler ortaya çıkmış, mağdur kadıların doğrudan saraya başvurmaya yol açmıştır. Suçlamalar padişah huzurunda okunmuş, ancak şeyhülislâm ve vezir-i âzam bu iddiaları iftira olarak nitelendirerek kendilerini savunmuşlardır. Divan üyeleri de benzer şekilde suçlamaları reddetmiş ve sonunda şikâyetçilerin sürgün edilmesi yönünde padişah fermanı çıkarılmıştır. İncalcık, s.299-301.

¹⁹⁰ Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığına da değinmiştir. Melek Ahmed Paşa ile Derviş Mehmed Paşa'yı ziyarette giden Çelebi yaşananları şu şekilde anlatmaktadır: *"Paşa Efendimizle birlikte Derviş Mehmed Paşa'nın yanına gittik ve kendisinin hasta olduğunu fark ettik. Allah şifa versin, felç hastalığına yakalanmış, bir kolu, ağzı ve burnu eğrilmişti, ağzı yamulmuştu. Ne kadar hekim ve usta doktor varsa boş laflarla yanlış tedavi yöntemleri sundular. Sonunda Melek Ahmed Paşa bana dönerek, "Ey Evliya! Sende bulunan azimetler, İsm-i Adham, Muavvizeteyn (Felak ve Nas sureleri) ve bazı duaları kardeşimize şifa niyetine oku. Belki de bu marazdan kurtulur." dedi. Ben de diz çöküp sadrazamın felçli elini alarak, "Bismillah" dedim ve Farsça bir azimet okudum: "Ey perilerin efendisi! Ben sana yöneldim. Allah'ın arşının sırrı ve yüz dört bin peygamberin hürmetiyle bu hastayı terk edin. İlk peygamber Âdem ve son peygamber Muhammed'in adıyla, ey cinler, Müslüman iseniz yerinize dönün, sakinleşin. Burası ne perilerin ne Musa Peygamberin ne Meryem oğlu İsa'nın ne de Muhammed'in yeridir." diye bu azimetini üç kez okudum ve ardından sol elimle Paşa'nın eğri ağzına ve bedenine sürdüm. Bu azimetin şartı, üç kez okunduktan sonra felçli kişiye sol elle ve pabuçla vurmakmış. Ancak Paşa şanlı bir vezir olduğundan, ona pabuç yerine eski bir mestle üç kez dokundum. Daha sonra, Mağribli Şeyh Tancavi'nin azimetini okudum: "Bismillah, ey Şarktan gelen, ruhaniyetten ve yeryüzünden olanlar, Sırfiyail ve diğer yardımcılar, ey cinler, Allah'ın izniyle bu hastayı bırakın." Bu azimetten sonra Muavvizeteyn surelerini üç kez okuyarak Mehmed Paşa'nın yüzüne ve bedenine üfledim, dua edip bekledim. Allah'ın izniyle ağzındaki salya akmamaya başladı ve Paşa kendini biraz daha iyi hissettiğini söyledi. Sonuç olarak, bana bir samur kürk ve bir kese gümüş para hediye etti."* Evliya Çelebi, C.3 2. Kitap, s.638,639.

¹⁹¹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.229.

¹⁹² Evliya Çelebi Melek Ahmet Paşa'nın kaymakam olarak atanmasını şu şekilde aktarır: *"...Yedi gün boyunca aynı şekilde devam edip dualar eder ve azimetler okurdum. O gün, Mehmed Paşa'dan*

Öte yandan, padişah, vezir-i âzam Derviş Paşa'nın hastalığının uzaması ve işlerin aksamaması nedeniyle kendisine bir hatt-ı hümayun göndererek sağlık durumu hakkında bilgi istemiştir. Derviş Paşa, hekimlerin iyileşeceğini söylediğini iletmişse de padişah, hekimbaşı ile görüşükten sonra Paşa'nın felçten kurtulamayacağına kanaat getirmiş ve yerine yeni bir aday aranmaya başlanmıştır.¹⁹³

Dönemin siyasetini şekillendiren unsurlar arasında önemli olan, iktidarın belirlenmesinde rol oynayan kişilerdir. Siyavuş Paşa'nın adı gündeme geldiğinde, Turhan Sultan, "Siyavuş'un kibri benim oğlumdan fazla, böyle bir adam nasıl sadık hizmet eder?" diyerek bu öneriyi reddetmiştir. Vezir-i âzamin seçimi konusunda, padişah adına Harem'in etkisi baskın çıkmış ve Melek Ahmed Paşa'nın adı

ayrıldıktan sonra doğruca şanlı padişahın huzuruna çıkarak sadrazamın durumunu bildirdim. Padişah, kızlarağası aracılığıyla sadrazama ve diğer devlet adamlarına bolca hediyeler gönderip hatırlarını sordu. Sadrazam da "Ben hastalığım yüzünden yatağa düştüm. Müslümanların işleri aksamadan yürüsün diye kardeşimiz Melek Ahmed Paşa'yı kaymakam tayin edin," diyerek talebini dariüssaade ağası aracılığıyla ilettiler. Padişah bu talebi kabul ederek, (—) tarihinin (—) ayının (—) günü Melek Ahmed Paşa'yı, Bıyıklı Çerkez Mehmed Paşa'nın yerine geçici olarak sadaret kaymakamı olarak atadı. Melek Ahmed Paşa, padişahın bir samur kaftan giyerek göreve başladı ve Müslümanların işlerini yürütmeye başladı. Derviş Mehmed Paşa ise hastalığı nedeniyle yatağa düşmüş olmasına rağmen, büyük işler ve atamalar yine onun kararıyla yapıldı.

Bu durum altı ay boyunca devam etti. Derviş Mehmed Paşa yatağında hasta bir sadrazam, Melek Ahmed Paşa ise sadaret kaymakamı olarak görev yaptı. Üç ayda bir maaşlar dağıtılırdı. Tersane için gerekli mühimmat ve malzemeler her açıdan hazır bulundurulurdu. Girit Adası'na 3.000 yardım askeri ve hazine sürekli gönderilirdi. Bu süre zarfında sadrazam bazen biraz iyileşir, bazen de sağlığı tamamen bozulurdu. Tanrının hikmeti olarak, biraz iyileştiği bir dönemde, Çerkez kökenli olduğu için Tatarlarla büyüdüğünden, semiz bir at eti yiyip "kırmızı" adı verilen at sütü içti ve peynirli Çerkez pastası yiyerek hastalandı. Bu yiyecekler tamamen kabızlık yapardı. Kabızlık ve kuruluk ise felç hastalığına çok zararlıdır. Felcin tedavisi için sürekli müshil kullanmak ve bağırsakları çalıştırmak gerekir. Kısacası, durumu gün geçtikçe kötüleşti ve tüm paşaları, vezirleri ve beyleri yanına çağırarak vasiyet etti. Öncelikle, "Hizmetçilerim beni susuz öldürüyorlar, beni Ali Paşa Camii'nin mihrabı önünde, diğer vezir kardeşlerimin yanında defnedin. Başucuma 40.000 altın harcıyarak bir çeşme yaptırın. 40.000 altını hizmetçilerime ve 40.000 altını da Mekke ve Medine'ye bağışlayın." dedi ve üçüncü gün vefat etti. Bu olay bütün İstanbul'da büyük bir üzüntüye neden oldu." Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s. 639,640.

¹⁹³ *"Padişah hazretleri, vezire bir hatt-ı şerif (padişah fermanı) göndermiş. Fermanın içeriği mühürcü tarafından nakledilmiş ve şöyle yazılmış: "Sevgili lalacığım! Allah rızası için bana doğruyu söyle... Hastalığın ilaçla geçer mi, geçmez mi? Çünkü din ve devlet işleri başıboş bırakılamaz. Eğer ilaçla iyileşme şansın varsa, hayatta olduğun sürece seni görevden almayacağım. Ancak ilaç işe yaramazsa bunu bana bildir." Sadrazamlık, çok değerli ve tatlı bir şeydir, insanda umut olduğu sürece yaşama isteği devam eder. Vezir, şu şekilde cevap vermiş: "Yüce ve kudretli padişahım! Sağlık durumum iyi, akıl ve düşüncemde bir bozukluk yok. Ancak bir elim ve bir ayağım hareket etmiyor. Biraz his var ama gerektiği gibi hareket ettiremiyorum. Doktorlar bu durumu felç olarak değerlendiriyor. Ancak bazı doktorlar ilaçla iyileşebileceğini söylediler. Şu anda ilaç tedavisiyle uğraşıyorlar. Ferman, padişahımızdır." Bu cevabın ardından Dariüssaade Ağası, hekimbaşını padişahın huzuruna çağırarak durumu sorduğunda, hekimbaşı şu şekilde cevap vermiş: "Padişahım! Felç, özellikle ileri yaşlarda oldukça zor ve ilaçsız tedavi edilebilir bir durumdur. Gençlerde olsa uzun süreli tedbirlerle belki ilaç işe yarayabilir... Ancak yaşlılık döneminde, özellikle iki tarafı da etkileyen felç, hiçbir şekilde ilaçla tedavi edilemez. Yaptığımız ilaçlar, hastanın ömrünün son günlerinde kalp ve beyne biraz kuvvet vermek içindir. Kurtulması mümkün değildir. Allah, padişahımıza uzun ömür versin!" Bu haberin alınmasından sonra, mührün başka birine devredilmesine karar verilmiştir." bk. Naîmâ, C.5, s.2466.*

önerilmiştir. Ancak Melek Ahmed Paşa, Kösem Sultan'ın öldürülmesinden sorumlu olanların hâlâ iktidarda olduğunu ve kendisini rahat bırakmayacaklarını belirttiğinden bu göreve aday gösterilmemiştir.¹⁹⁴

Bu sırada, Enderun'da has odalılarının tercihi Ayşe Sultan'ın nişanlısı olan dönemin Halep Valisi İpşir Mustafa Paşa yönünde olmuştur ve İpşir Mustafa Paşa'nın adı, darussaâde ağasına iletilmiştir. Turhan Sultan, "İpşir olmazsa, Murad Paşa olur" diyerek bu seçime açık kapı bırakmıştır. Derviş Paşa, mühür kendisinden alınmadan önce, Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'ye, eğer mühür alınırsa, kibirli ve mağrur Murad Paşa'ya verilmemesi için ricada bulunmuştur. Ancak yapılan toplantıda, Derviş Paşa, Kara Murad Paşa'nın sadâret makamına gelebileceğini duyduğunda, Şeyhülislâm'ı İpşir Mustafa Paşa'nın sadareti için desteklemeye ikna etmiştir. Şeyhülislâm da İpşir Mustafa Paşa'nın sadareti için uygun olduğunu söylemiş ve nihayetinde 1654 Ekim ayında mühür-i hümayun Derviş Paşa'dan alınarak İpşir Mustafa Paşa'ya gönderilmiştir.¹⁹⁵

İpşir Mustafa Paşa'nın sadaret makamına getirilmesinde, müftî ve Ayşe Sultan'ın adamı Mercan Ağa'nın etkisi büyük olmuştur. Ayşe Sultan, yeni vezir-i âzâmin belirlenmesinde aktif bir rol oynamış, Melekî Hatun da bu süreçte faaliyette bulunmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın seçilmesi, kızlar ağası ve müftünün desteğiyle mümkün olmuştur. Anadolu'da sipahilerin desteğini almış olan İpşir Mustafa Paşa, sadece Anadolu'da değil, Arap eyaletlerinde de etkili olmuş ve özellikle yeniçerilere karşı düşman bir tavır takınmıştır. Onun askerî gücü, levendler ve sarıca-sekbanlardan oluşan kuvvetlerle sağlanmış, bu gruplar Anadolu'da köyleri ve şehirleri yağmalamıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın bu süreçte güçlenmesi, devlet içinde huzursuzluklara neden olmuştur.¹⁹⁶

3.4.2. Melek Ahmed Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı

İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelişine kadar, şehirde güvenliği sağlama görevi Melek Ahmed Paşa'ya verildi. Mühür Halep Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa'ya

¹⁹⁴ Naîmâ, C.5, s.2468.

¹⁹⁵ "Efendi! Padişahımız eğer mühürü bendelerinden almak muhakkak olursa, Murad paşanın ne güne mağrur ve kibirli olduğunu bilürsüz. Kendisi ile olan maceramız malûmdur. Ana verilmemesi için çalışasın." bk. Naîmâ.; C.5, s.2467-2469.

¹⁹⁶ Uzunçarşılı, s.230,231.; İnalcık, s.301,302.

iletilmek üzere yola çıkarıldığında, Melek Ahmet Paşa kaymakamlık görevine başlamıştır.¹⁹⁷ İpşir Paşa İstanbul'a varana kadar düzeni korumaya çalışmıştır,¹⁹⁸ ancak Paşa'nın İstanbul'a gelmesi oldukça uzun sürmüştür. Evliya Çelebi, İpşir Paşa'nın geç kalışını ayrıntılı ve kışkırtıcı bir şekilde anlatmıştır. İleride yaşanacak İpşir ve Melek Ahmet Paşa arasındaki gerginliklerden de bahsetmiştir.¹⁹⁹

İpşir Mustafa Paşa, Anadolu'daki karışıklıkları düzelttikten sonra İstanbul'a hareket edeceğini bildirmiştir. Bu nedenle, İstanbul'daki destekçileri olan darüssaade ağası, şeyhülislam ve diğer taraftarları telaşa kapılmış ve İpşir Mustafa Paşa'yı tekrar çağırmak için bir bostancı hasekisi göndermiştir. İpşir Mustafa Paşa, hasekiye "Başka bostancılara bakarak beni diğer vezirlerle mi kıyas ediyorsunuz? Hızla İstanbul'a varıp oradaki nüfuz sahiplerinin emir kulu olacağıma, önce Halep ve Şam'daki karışıklıkları çözmeliyim. Mühür gönderildi, vezir-i âzam olacağım. Önce bu karışıklıkları giderip sonra İstanbul'a geçerim." demiştir. İpşir Mustafa Paşa, bu açıklamadan sonra hasekiyi geri göndermiş ve Halep'ten Konya'ya doğru hareket etmiştir. Şam, Halep ve Bağdat valiliklerini kendi taraftarlarına vermiştir. Ancak İstanbul'da, bu gecikme yüzünden dedikodular yayılmaya başlamıştır ve isyan ettiği söylenmiştir. İpşir Mustafa Paşa'yı

¹⁹⁷ BOA, A.RSK.d, nr.1526, s.348, 8 Mart 1655, (H. 29.04.1065).; BOA, A.RSK.d, nr.1527, s.95, 27 Şubat 1655, (H. 20.04.1065).; "O gün paşa üç adet samur kürkü giyip (...) ayının (...) (...) gününde müstakil kaimmakam olup şen ve mutlu olarak paşa sarayına gelip mührü, dergâh-ı âlî (...) (...) Ağa İpşir Paşa'ya Haleb'e götürdü. Ve paşa efendimiz de nice değerli hediyeler ile mübârek olsun diye Ali Ağa'yı İpşir Paşa'ya Haleb'e gönderdi. Daha sonra o mübârek ayda Ahmed Han kızı Ayşe Sultan'ı İpşir Paşa'ya nikâh edip müjdesi (...) ağa ile Haleb'e gitti." bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.642,643.

¹⁹⁸ Naîmâ bu müdahaleleri "Melek Ahmed Paşa ise kaymakam olur olmaz, vezir gelinceye kadar sabretmeyüb bütün işlere karıştı. Ve evvelce vezir-i âzamlık yapmış olduğu için dilediği gibi hareket edüb

sadrazamlığın selâhiyetlerinden olan büyük tevcihata varıncaya kadar karışmıştı. Bazı akıllı sır dostları:

'Sultânım! İbşir paşayı bilürsüz! Ne derece gurur ve kibir sahibidir! Bu şekildeki müstakil iş görmenize belki gücenir' dediklerinde: 'Bre adam! Biz neyüz? Biz de bir zaman ol makamın sahibi, mutlak vekil değil miydik? Paşa karındaşımız geldikte, beğenmediği işlerimizi arzularına göre değiştirsünler. Vezir gelsün deyu heman bostan oyuğu gibi oturub bakalım mı?' deyu cevap vermiş. Her işi, ihtimamla görmeğe başlayub, para toplamakta dakika kaybetmemişti" bk. Naîmâ, C.6, s.2549.

¹⁹⁹ Burada öne sürdüğü, diğer kaynaklarda yer almayan önemli bir iddia ise İpşir Mustafa Paşa'nın Çingene haracını Kulaksız Abaza Şahin Ağa'ya verdiğidir. Şahin Ağa haracı toplamış, ancak Melek Ahmet Paşa bu haracı onun elinden almıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın gecikmesi üzerine, İstanbul'da Paşa'nın isyan çıkarmaya hazırlandığı ve adam topladığına dair söylentiler yayılmıştır. Padişah, bu durumu kontrol etmek için İpşir Mustafa Paşa'ya acele etmesi gerektiğini belirten mektuplar göndermiştir. İpşir Mustafa Paşa ise Kızılbaş tehlikesi ve yerel sorunlarla uğraştığını öne sürerek gecikmesini açıklamıştır. Bu gelişmelerden endişelenen Melek Ahmet Paşa, durumu kontrol etmesi için Evliya Çelebi'yi "ulak" olarak İpşir Paşa'nın yanına göndermiştir. Bu esnada, merkezde yayılan söylentiler Paşa'yı bazı önlemler almaya zorlamıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın Üsküdar'a yaklaşmasıyla endişeler bir nebze hafiflemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.640-644.

almak üzere Ayşe Sultan'ın ağalarından Reyhan Ağa gönderilmiştir. Reyhan Ağa o dönemde İstanbul'da İpşir Mustafa Paşa'nın kapı kethüdası gibi bilinmekte idi.²⁰⁰

İpşir Mustafa Paşa'nın mali işlerle ilgilenmesi mültezimlerin işlerini de etkilemiştir. Moralı Defterdar ve mültezim ortakları, Moralı'yı sadrazam olarak teşvik etmişlerdir. Moralı, fırsatı değerlendirerek: "İpşir gelmeyecek, Anadolu'yu istilâ ediyor, mühür bana verilsin, Katırcıoğlu'nu öncü yaparak bu işi hallederim." demiş ve padişaha iletmiştir. Ancak Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa, İpşir Mustafa Paşa'nın durumunun büyük bir isyana yol açabileceğini düşünerek, davet edilmediği halde saraya gidip padişah ile görüşmüştür. Murad Paşa padişaha: "Padişahım, lütfen önceki kararınızı değiştirmeyin. İsyân eden birisi mührü taşıyan biri olamaz. İpşir Mustafa Paşa yakında gelecektir. Başka birini sadrazam yaparsanız, Anadolu'daki karışıklık daha da artabilir." önerisinde bulunmuştur. Padişah, Kaymakam Melek Ahmed Paşa ve şeyhülislamla görüşerek, İpşir Mustafa Paşa'nın rızaya uygun hareket etmediğini belirterek mührü Moralı Defterdar'a vermeyi düşünmüştür. İkisi de padişahın daha iyi bildiğini belirterek, genç bir çocuğa bırakılmasına onay vermişlerdir. Bunun üzerine padişah, Kaptan-ı Derya Murad Paşa'ya dönerek, "Sen ne dersin?" diye sormuş Murad Paşa ise "Padişahım, İpşir Mustafa Paşa doğru yoldadır, birkaç gün içinde buradadır. Başka birini atamak, Anadolu'da daha fazla karışıklığa neden olabilir." demiştir.²⁰¹

Padişah, kaymakam ve müftüye tekrar ne düşündüklerini sorduğunda, onlar da önceki görüşlerini tekrarlayarak, Moralı'nın sadrazamlığını istemişlerdir. Murad Paşa'nın sözleri padişah üzerinde etkili olmuş ve toplantıda kesin bir karar verilmemiştir. Ancak bazı kara hadımlar, Murad Paşa'ya karşı ağır sözler söylemiş ve padişahın huzurunda karışıklık çıkararak, "Padişahım, Murad Paşa'nın sözlerine kulak vermeyin. Sultan İbrahim'in ölümüne neden olan bu zalim değil midir?" diyerek durumu karmaşıktırmışlardır. Padişah, sinirlenerek "Hemen gidin" diyerek hepsini göndermiştir. Musahip ağalar, dışarı çıktıktan sonra Murad Paşa'ya saldırmış ve baltacılara "Şunu öldürün" demişlerdir. Murad Paşa, hançerini çekip kendini savunarak dışarıya çıkmayı başarmıştır. Ağalar Murad Paşa'nın ardından bostancılara "Hadi vurun, paralayın" diyerek onları peşinden göndermişlerdir. Murad Paşa uzun

²⁰⁰ Uzunçarşılı, s.231,232.

²⁰¹ a.g.e., s.232,233.

boy lu, güç lü ve kuvvetli olduğ undan, kendini savunarak korumayı baş armış ve konağı na çekilerek, hastalığını bahane ederek İpşir Mustafa Paşa gelene kadar divana gitmemiştir.²⁰²

İpşir Mustafa Paşa, bu olaylardan haberdar olup İzmit'ten ilerlemeyerek, Şeyhülislam'a gizlice bir mektup göndermiştir. Mektubunda, Moralı'nın vezir yapılmak istendiğini ve Murad Paşa'ya saldırıldığını belirterek, "Bu ne biçim iş tir? Sarayda vezirlere hançer çekilmek ve mühre müdahale etmek nedir?" diye şikâyet te bulunmuştur. Ebu Said Efendi de bu mektubu Reyhan Ağa aracılığıyla valide sultana ileterek, "Bu iş i düzeltmek ve İpşir'i memnun etmek gerekir." demiştir. Padişah, Reyhan Ağa'ya, İpşir Paşa'ya samimi bir mektup yazdırarak ve değerli hediyelerle birlikte, onun acele gelmesini istemiştir.²⁰³

Reyhan Ağa, ilim sahibi, edebiyat ve muhasebe bilgisi olan biri olarak İpşir Mustafa Paşa'ya elbiselerini ve hançerini vermiştir. İpşir Mustafa Paşa, yanında güvenilir adamlarıyla İstanbul'a yönelmiş ve Üsküdar'a gelmiştir. Orada, nişanlısı Ayşe Sultan'ın oturduğu Nasuhpaşa Sarayı'nda sultan tarafından bir ziyafete katılmıştır. Karşılama sırasında, sadaret kaymakamı ve Şeyhülislam Ebu Said Efendi de hazır bulunmuştur. İpşir Mustafa Paşa, Üsküdar'da Şeyhülislam'ın kayığına binip saraya gitmiş ve padişahla görüş tükten sonra Üsküdar'a geri dönmüştür. Ertesi gün maiyetiyle Üsküdar'dan Eyüp'e geçip, oradan İstanbul'a giriş yapmıştır.²⁰⁴

İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasıyla ilgili olarak Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa da bilgiler vermiştir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın aktardığı bilgilere göre, İpşir Mustafa Paşa sakın bir kişiliğe sahip olmakla birlikte levent topluluğ una yakınlığıyla tanınmış ve uzun yıllardır Anadolu'da kendisine bağlı güçlerle etkinliğini artırmıştır. Osmanlı merkezi yönetimi, kendisinin sadakatine dair kuşku lar taşımakla birlikte açık bir isyan belirtisi göstermemesi nedeniyle herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak sadrazamlığ a atanması için İstanbul'a

²⁰² a.g.e., s.233.

²⁰³ Mektubunda, İpşir Mustafa Paşa'nın İzmit'te bulunan Mısır hazinesiyle birlikte Rikâb-ı Hümâyün'a gitmesini talep etmiştir. Padişah, hazine-i hümayunun İzmit'e ulaşmasının ardından, İpşir Paşa'ya hitaben yazdığı hatt-ı şerifte, Mısır hazinesinin süratle İstanbul'a getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hazine başına, her türlü ihmalden kaçınılarak ve zaman kaybetmeden gerekli önlemlerin alınması konusunda talimatlar verilmiş, acil olarak Rikâb-ı Hümâyün'a ulaşması için İpşir Paşa'nın gayret göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. BOA, TS.MA.e, 779/15, 10 Kasım 1654, (H. 29.12.1064).

²⁰⁴ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.230-234.; İnalçık, s.302,303.

çağrıldığında, Paşa bu davetin kendisine karşı bir oyun olabileceğinden endişe duymuştur. Bu huzursuzluğu gidermek amacıyla Sultan, Paşa'ya güvendiğini bildiren bir hatt-ı hümayun göndermiş ve zarar görmeyeceğine dair yemin ederek bu mesajı iletmesi için Hâce Reyhan Ağa'yı görevlendirmiştir. Hâce Reyhan Ağa, mesajı iletmek üzere Paşa'ya ulaştığında, İpşir Mustafa Paşa mushaf-ı şerifi büyük bir saygıyla almış, öpmüş ve başının üstüne koyarak iade etmiştir. Hatt-ı hümayunu okuduktan sonra da ertesi gün padişahın huzuruna çıkacağını ifade etmiştir.²⁰⁵

3.4.3. Köprülü Mehmed Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'yı Karşılamaya Gitmesi ve İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Gelişi

1654 yılında sadrazamlık görevine getirilen İpşir Mustafa Paşa, Konya'ya gireceği gün Kürt beylerinden birini, ardından da Trablusşam Paşası Kara-Hasan Paşa'nın kethüdası Sarı İsmail Ağa'yı sadrazam olmadan önce kendisine ihanet ettikleri gerekçesiyle idam ettirdi. Konya'dan Ladik ve Bolvadin'e doğru yola çıkan İpşir Mustafa Paşa, Kütahya'da Köprülü Mehmet Paşa tarafından karşılandı ve ona büyük iltifatlar edilerek Trablusşam Eyaleti ve hil'at verildi. Ancak eyalette yaşanan karışıklıklar nedeniyle düzen sağlanamayınca, mart ayında yeniden Köprülü Mehmet Paşa'ya görev verildi ve Köprülü, oğullarıyla birlikte Trablus'a yöneldi.²⁰⁶

Bu gelişmeler esnasında, İstanbul'un güvenliğini sağlamakla görevli Bostancıbaşı, önemli bir rol üstlenmişti. Bostancıbaşı, geniş bir alanda devriye gezerek asayiş sağlardı ve padişahın vekili olarak otorite kullanırdı. Özellikle tehlikeli görevlerde, örneğin İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a davet edilmesinde, bostancıbaşı,

²⁰⁵ “Bu İbşir Mustafâ Paşa hazretleri nefsinde sâkin ve sâde-dil, lâkin levend tâ'îfesine mâ'il olmağla, birkaç seneden berü Anadolu diyârında kesret-i tevâbi' ve levâhıkla takvîyet ve mücerred nâm-ü şânla şöhret bulup, beğlerbeği iken Âstâne-i sa'âdetde olan ve vükelâyı devlet ile gâlibâne mu'âmele idüp, ancak sûret-i itâ'atde görünmeğin iktizâ-yı asr hasebiyle ta'arruz olunmayup, kendü hâline konulmuş idi. Bu esnâda vezîr-i a'zam olup, deri devlete isti'câl üzre da'vet buyurulduğunda, kendünün sühûlet ile ele getirülmesi bâbında tedbîr zann idüp, ol cihetden ziyâde havfa düşmüş idi. Vahşetin izâle için pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri istimâlet ve da'vet-i mutazammın bir hatt-ı hümayûn dahı yazup, bir zarar kasd olunmamak şartıyla yemîn idüp, bir mushaf-ı şerîfle tekrâr Hâce Reyhân Ağa'yı irsâl buyurdılar. Hâce dahı vakt-i işâda varup, me'mûr olduğı üzre mushaf-ı şerîfi kemâl-i ta'zîm ve ihtirâm ile aldı ve öpüp başının üstüne kodukdan sonra yine hâcenin eline virdi ve hatt-ı hümayûnı dahı ba'de't-takbîl okutdukda, ‘Şimdi geç vaktidir, İnşâ'allâh yarın varup, Rikâb-ı hümayûnlarına rûymâl ideyim’ deyü telhîs eyledi.” bk. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s.31,32.

²⁰⁶ Sultan Murat Topçu, “Suriye'nin İdlip İline Bağlı Cisir-i Şuğur Kasabası'ndaki Köprülü Mehmet Paşa'nın Vakıf Eserleri”, *Bilgi*, S.60, s.245.; Naîmâ, C.6, s.2519,2520.

kayığını donatarak Hazine­dar Ahmed Ağa'yı ve değerli hediyeleri İzmit'e göndermişti. Bu karşılamadan memnun kalan İpşir Mustafa Paşa, hediyeleri gemilerle İstanbul'a yollarken kendisi kara yoluyla Bostancıbaşı Köprüsü'ne kadar gelmiş ve burada konaklamıştı. Ardından Üsküdar'a geçen paşa, bostancıbaşı kayığıyla Sarayburnu'na nakledilmiş, padişahın huzuruna çıkarılmış ve değerli samur kürklerle ödüllendirilmiştir. Paşa, daha sonra yeniden Üsküdar'a geçmiştir.²⁰⁷

İpşir Mustafa Paşa, Maltepe'ye kadar ilerlediğinde, kul kethüdası yeniçerilere sadrazamı karşılamak için haber göndermiştir. Ancak Valide Sultan, yeniçerilerin Üsküdar'a geçmesini engellemek için bir emir çıkarmıştır. Bunun nedeni, Padişah'ın İpşir Mustafa Paşa'yı sade bir şekilde, maiyetsiz olarak İstanbul'a davet etmesi ve yeni sadrazamın buna karşılık olarak ihtişamlı bir giriş yapmak istemesi olmuştur. Yeniçeriler, sadrazamın kendilerine karşı kötü niyetli olabileceğini düşünerek kışlarında silahlı olarak kalmayı tercih etmişlerdir. Valide Sultan'ın tezki­releri, bu gerginliği önlemek amacıyla hazırlanmıştır. Yeniçeri ağası ve dört yardımcısı, kethüda, zagarcıbaşı, samsoncubaşı ve turnacıbaşı ile, Maltepe'den hareket eden sadrazamı karşılamak üzere yola çıkmışlardır. Şeyhülislam, vezirler ve kazaskerler Üsküdar'da beklemekteydiler. İpşir Mustafa Paşa, Üsküdar'a büyük bir törenle girmiştir. Üsküdar'da nişanlısı Ayşe Sultan'ın sarayına inmiş ve burada büyük bir ziyafet hazırlanmıştır.²⁰⁸ İki gün sonra, sadrazam İstanbul'a giriş yapmış ve bu da

²⁰⁷ Murat Yıldız, "Bostancıbaşı Kayığı ve Bu Kayığın İşlevi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Eylül-Ekim 2009, s.1-4.; "...Sözün özü, İpşir Paşa menzileri katlayıp merhaleleri uçarak Eskişehir'e geldiğinde evvelâ Yeniçeri ocağından Kuyumcu Süleyman Ağa, muhızır ağa idi ve Sarı Çavuşbaşı, Şamizâde reis, yedi bölük ağalan ve diğer divan erbabı ileri gelenleri paşadan izin alıp Eskişehir'e İpşir Paşa'yı karşılamaya gittiler. İpşir Paşa da menzileri katlayıp merhaleleri uçarak İzmit'e gelince İstanbul ayanının korkup çekinmekte olanlarından giden hediyelerin hesabını Cenâb-ı Hak bilir. Melek Ahmed Paşa müşavere edip Kapudan Murad Paşa'ya buyurdular ki, "Benim kardaşım. Başdarda-i hümayûnu padişah izniyle muhabbeten İpşir Paşa kardaşımıza götür. Eğer denizden gelirse sul- tanu'l-bahr tahtına binip Sarayburnu'na gelsin. Eğer karadan gelirse kendine hizmet etmiş olursunuz" deyince Murad Paşa, "Sultanım, derya hâlidir, ihtimaldir ya karayel veyahut lodos rüzgârları şiddetlenirse padişah tahtına bir zarar isabet ederse padişaha ne cevap vereyim?" diye çeşit çeşit özür ve bahaneler ileri sürdü. Paşa da bildi ki Murad Paşa İpşir'i karşılamaya gitmekten hoşlanmamaktadır. Sonunda bostancıbaşı kayığını mükellef ve müzeyyen donatıp Hazine­dar Ahmed Ağa ile 40-50 bin gurus kıymetli hediyeleri İpşir Paşa'ya İzmit'e gönderdi." bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.656,567.

²⁰⁸ Evliya Çelebi Ayşe Sultan'ın sarayında verilen ziyafeti şu şekilde aktarır: "... Bu şekilde büyük alay ile İpşir Paşa Üsküdar'da Salacak adlı iskele yamacında Ayşe Sultan Sarayı'na inip kurbanlar kesildi. Bütün İpşir askeri, 40.000 asker Üsküdar şehri içine dağıldı. 40-50 bin kadar kalabalık asker de çadır ve ağırlıklarıyla Üsküdar Ovası'nda konaklayıp bütün İpşir askeri İpşir'in konakladığı sarayı kat kat kuşattılar.

Daha sonra İpşir Paşa'ya ve bütün karşılamaya çıkan vezirlere, vekillere ve diğer devlet adamlarına Ayşe Sultan tarafından İpşir Paşa'ya büyük bir ziyafet olmuştur ki sanki Hâtem-i Tayy ziyafeti idi." bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.660.

büyük bir ihtişamla gerçekleştirilmiştir.²⁰⁹ İpşir Mustafa Paşa, İstanbul'a dönüşü sırasında tıp alimi Salih Efendi'yi²¹⁰ de yanında getirmiştir.

Bu süreçte, İpşir Mustafa Paşa'nın Padişah ile görüşmesi sonrası, kendisine yönelik söylentilerin gerçek olmadığı anlaşılmıştır. Üsküdar Sarayı'na döndüğünde, İpşir Mustafa Paşa, güvenliği sağlamak için gözaltında tuttuğu paşalarla görüşmüş, onlara iltifatlar ve hediyeler vererek serbest bırakmıştır. Sadrazam, ilk üç gün Melek Ahmet Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışmış, görev devri sağlanmıştır. Ancak mühür ilk olarak Melek Ahmet Paşa'ya verilmek istenmiş, o kabul etmeyince mühür mecburen İpşir Paşa'ya verilmiştir. Bu nedenle, İpşir Paşa aslında sadrazamlık için ilk tercih olmamış ve bu göreve zorunluluktan atanmıştır. Dolayısıyla İpşir Mustafa Paşa'nın, Melek Ahmet Paşa'ya karşı bir planı olduğuna dair dedikodular yayılmıştır. Sonuç olarak, yeni sadrazam İpşir Mustafa Paşa, Melek Ahmet Paşa'yı Van'a tayin etmiş ve bu durum gerilimin açığa çıkmasına neden olmuştur. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa'nın ifadesine göre,²¹¹ Melek Ahmet Paşa'nın İpşir Paşa'ya karşı kötü sözler sarf etmesi, Van'a gönderilmesinin sebebi olarak gösterilmiştir.²¹²

3.4.4. Yapılan Islahat ve Reform Girişimleri

İpşir Mustafa Paşa'nın düşündüğü ıslahatların özetine göre:

²⁰⁹ İpşir Mustafa Paşa'nın alayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.666-669.

²¹⁰ Halep kökenli hekim Salih İbn Nasrullah (İbn Sellum el-Halebi), Fatih Darüşşifasında başhekimlik yapmış, saray hekimbaşısı olarak görev almıştır. "Gâyetü'l-beyan fi tedbiri bedeni'l-insan" adlı eseriyle Osmanlı'da pratik tıbbın gelişimine katkı sağlamış, Batı tıbbını tanıtarak Paracelsus'un eserlerini Arapçaya çevirmiştir. 1664'te eserini IV. Mehmed'e sunmuş, ödüllendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Tıbbının Kaynakları ve Osmanlı Tıbbına Giriş*, s.41,42. Yine İpşir Mustafa Paşa'ya intisap eden bir başka şahsiyet de Musa Efendi'dir. Musa Efendi hakkında bilgi veren kaynaklardan biri, Şeyhî Mehmed Efendi'nin Vekâyü'l-Fuzalâ adlı eseridir. Bu biyografide, 1632-1731 yılları arasında yaşamış 2058 âlim, şeyh ve şairin hayatı anlatılmaktadır. Musa Efendi'nin biyografisi, Diyarbakır ve Konya'da kadılık yaptığı bilgisiyle bu eserde yer almaktadır. Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'ya intisap eden Musa Efendi, medrese eğitilmiş, dürüst ve ilme bağlı bir âlimdir. 1647'de Hayrabolu Rüstem Paşa Medresesi müderrisliğiyle başlayan kariyerinde, 1655'te Diyarbakır ve 1671'de Konya kadılığı görevlerini üstlenmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın himayesi mesleki yükselişinde belirleyici olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayram Ürekli, Muhammed Özler, "Konya Kâdısı Musa Efendi ve Dünyası: Osmanlı Taşrasında Birey ve Gündelik Yaşamı Anlamlandırma Üzerine Bir Deneme", *SUTAD*, S.48, Nisan 2020.

²¹¹ "Melek Ahmed Paşa hazretleri dahi vezîr-i a'zamın taraf-ı hilâfında ba'zı söz söylemek isnâdıyla Van eyâleti virilüp, hemân ol gün Üsküdar'a geçmesi fermân olundu" bk. Türkal, s.11.

²¹² J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.1339,1340.; Yusuf Korkmaz, *Evliya Çelebi'ye Göre Melek Ahmed Paşa'nın Biyografisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019, s.80,81.; Evliya Çelebi, C.3 2. Kitap, s.660-672.

1. Rüşvet sisteminin kaldırılması hedeflenmiştir.
2. Sipahilerin defterden çıkarılanlarının düzeltilip, mülâzemet görevlerinin sona erdirileceği ve bunların velâyetleri ile gulamiyelerinin verileceği belirtilmiştir.
3. Yeniçerilere, kanunun izin verdiği ölçüde haklarının verilmesi planlanmıştır.
4. Altının 120 akça, gümüşün ise 80 akça olarak tespit edileceği ve kul ulûfesinin her biri bir dirhem gümüş olan çil akçalarla ödeneceği belirlenmiştir.
5. Devlet mansıplarının ve gediklerinin rüşvetle satılması usulünün kaldırılması öngörülmüştür.

Celâlî paşalardan İpşir Mustafa Paşa, daha önce Celâlî olarak isyan ederken, şimdi ıslahat bayrağı altında ortaya çıkmıştır ve bu amaçla kötü kimseleri etrafına toplamıştır. Meşverette, Tarhoncu'dan başka bağımsız ve cesur bir vezirin görülmediği, devlete hizmet etmek isteyen diğer vezirlerin ilk iş olarak Celâlîleri ortadan kaldıracakları belirtilmiştir. Bu nedenle İstanbul'a gitmeden önce düşman kötülerin temizlenmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Padişaha içten bağlılıklarını ispat etmeleri gerektiği ve bu tür ıslahat teşebbüslerinden kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir.

Ancak İpşir Mustafa Paşa, bu tavsiyeleri anlamış ve uygulamış görünmemektedir. Vekâyinâmeye göre, anlayışsız, gururlu ve sert bir karakterde olduğu, asıp keserek dünyayı düzelteceğine inandığı ve halkın da onu mehdî olarak gördüğü belirtilmiştir.²¹³

İpşir Mustafa Paşa'nın bu girişimleri sadarete gelmeden önce Halep valiliği yaptığı dönemlerde de göze çarpmaktadır. Halep valiliği yaptığı dönemde İpşir Mustafa Paşa, adil bir yönetim kurarak halkı tatmin ettikten sonra ve Halep ayanının kendisine sunduğu hediyelere karşılık onlara Halep dışında bir ziyafet vermiştir. Ardından, bir konuşma yaparak karşısındaki muhalefet görüşlerini açıklamış, devletin yöneticilerinin kötü yönetiminden, askerler arasında yarattıkları ayrımlardan ve halkın yaşadığı zulümden bahsetmiştir. Rüşvetin her şeyi bozduğunu ve rüşvet kalkmadıkça işlerin düzelmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca, bundan sonraki memuriyet

²¹³ İnalçık, s.303,304.

atamalarında rüşvet alınmamasını, vali ve kadıların üç yıldan fazla görevde kalmamalarını, işlerin yasal çerçevede yürütülmesini ve para ayarlarının düzeltilmesini talep etmiş ve bu kararların değişmeyeceğine dair asker ve memurları Kuran ve talâk üzerine yemin ettirerek söz almıştır. Bu konuda Diyarbakır, Bağdat, Erzurum, Sivas, Karaman ve diğer Anadolu eyaletlerine mektuplar göndermiştir.²¹⁴

Naîmâ Tarihi'nde yer alan bilgilere göre, Halep'te düzenlediği bir ziyafette İpşir Mustafa Paşa katılımcılara seslenerek, devletin içinde bulunduğu durumu ve rüşvetin yaygınlaşmasının sonuçlarını katılımcılara anlatırken, devletin ileri gelenlerinin çıkarları uğruna yaptıkları haksızlıkları ve yozlaşmayı sert bir dille eleştirmiştir. Onun için devletin zayıflamasının nedeni, yönetimdeki kişilerin kendi hırslarına kapılmaları ve halkı göz ardı etmeleridir. Bu kötü yönetim yüzünden, yeniçeri ve sipahi sınıflarını birbirine düşürüp aralarındaki düşmanlığı körüklemişlerdir. Hatta, valiler, kadılar ve beyler sürekli olarak değiştirildikçe, halk daha da zor durumda kalmış ve devletin yönetimi felç olmuştur. Paşa, bu durumu halkın çektiği sıkıntılarla ve yönetimin perişan haliyle bağdaştırarak, her geçen gün artan bu yozlaşmanın tüm toplumun geleceğini tehdit ettiğini belirtmiştir. İpşir Mustafa Paşa, rüşvetin ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamış, bu şekilde hem halkın refahını hem de devletin düzenini sağlamak için bu kötülükle mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Devletin idaresindeki kişilerin, halkın güvenini kazanması ve dürüst bir yönetim sergilemesi gerektiğini savunmuştur. Paşa, yalnızca yönetici sınıfın değil, halkın da bu değişim sürecine katılmasını istemiştir. Onun için tek çözüm yolu, eski alışkanlıklardan sıyrılma ve halkla birlikte yeniliklere adım atmaktır. Bu düşüncelerini paylaştıktan sonra, yönetimdeki yozlaşmaya karşı harekete geçilmesi için, yeniçeri ve sipahi askerlerinin yemin etmelerini istemiştir. Bu yemin, sadece Paşa'nın değil, tüm halkın bu büyük değişime katılacaklarına dair bir taahhüt olarak simgelenmiştir.²¹⁵

²¹⁴ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.276. Gönderilen mektuplarda "Sene 1062 rûz-ı Hızırında, Maraş çayırında atlarımızı çayırlatırız. Toplantı olur. Her diyardan kul taifesi gelüp, beyler ve beylerbeyiler bu şekilde kanuna uygun olarak dünyayı düzeltmek için toplanalar. Uymayanların üzerine varılır. İş bitikten sonra hakkından gelinir." İfadesi yer almaktadır. bk. Naîmâ, C.5, s.2232.

²¹⁵ "Hepimiz bu devlet sayesinde hoş hal iken devlet vükelâsı işi azıtmaları ile garaz ve tama'ları uzun edüp devleti zaafa düşürdüler. Öyle bir dereceye vardı ki, iki kul arasına (yeniçeri ile sipahi arasına) düşmanlık bırakup, devletin iki kulumu birbirinden ayırdılar. Bundan sonra valiler, beyler ve kadılar ve diğerlerini birbiri ardı sıra değiştirüp, tenkil etmeleri ile reâyâ berbat olup, âlem zulm ile! doldu. Ve anlar çok para toplayup, valiler ve kadılar fukarası derbeder, âlem harap ve memleket yerle bir oldu. Şimdi her birimize elleri erse aman vermezler. Ahdlerinde ve sözlerinde durmazlar. İmdi mademki rüşvet

Ancak İpşir Mustafa Paşa'nın kafasındaki bu reform girişimleri sadarete geldikten sonra sonuçsuz kalmış İpşir Mustafa Paşa'da diğerleri gibi rüşvetten geri kalmamıştır. Sadarete geldikten sonra önceki yönetimde etkili olan ileri gelenleri birer birer görevden alarak hapse attırmış ve mallarına el koymuştur. Baş-bakî kulu İbrahim Ağa, ödenmemiş vergileri toplamakla görevliken görevini sürdürebilmek için 20 kese, yani iki milyon, rüşvet vermek zorunda kalmıştır. Bu temizlik hareketi, mevcut yönetimde korku yaratmış, bu görevden almalar ve tutuklamalar ise zulüm olarak nitelendirilmiştir. İpşir Mustafa Paşa, devlette geniş çaplı reformlar yapmayı planlamış ve padişah gibi büyük bir otoriteyle hareket etmiş ve kimse ona karşı çıkamamıştır. Valide Turhan Sultan, defterdarın mallarına el konulmasını fakat idam edilmemesini ve sürgüne gönderilmesini istemiştir. Ancak İpşir Mustafa Paşa bu talebe kulak asmamış ve defterdarı idam ettirmiştir. Kısacası, İpşir Mustafa Paşa iktidara gelmeden önce kendisine muhalif olanları acımasızca görevden almış veya öldürtmüştür. Saray ve Valide Sultan'ın bu durumu engelleme çabaları sonuçsuz kalmıştır. İpşir Mustafa Paşa, kendisine yakın kişileri kullanarak düşmanlarının mallarına el koymuş, bunları sattırarak parayı hazineye aktarmıştır. Kullara maaş ödemek acil bir sorun haline gelmiştir, ancak İpşir Mustafa Paşa'da diğer paşalar gibi rüşvet ve hediye kabul etmekten geri durmamıştır.²¹⁶

İpşir Mustafa Paşa'nın öncelikli amaçlarından biri, rüşvetin yayılmasını engellemek ve bu olguyu ortadan kaldırmaktır. Rüşvetin, devletin işleyişini bozduğunu ve halkın yaşamını zorlaştırdığını görüyordu. Bu, dönemin Osmanlı yönetiminde karşılaşılan yaygın bir sorun olduğundan, bu reformun önemi büyüktü. Sipahiler ve yeniçerilere yönelik planlanan reformlar, askeri düzenin yeniden tesis edilmesi amacı taşıyordu. Bu durum, Osmanlı'nın bu dönemdeki askeri gücünün ve disiplininin zayıfladığı bir dönemde önem arz ediyordu. Altın ve gümüş değerlerinin belirlenmesi

âlemden kaldırılmaya... kimse rahat bulmaz. Ve reâyâ mamur olmaz... Biz bu işe kendimizi atmışız. Gerekir ki, siz dahi etekleri belinize dolayasız. Ve illâ siz ki, sipahi ve yeniçeri tâifelerisiz, gerekir ki, geçmişten geçüp, barışasız.” Deyu iki askeri öpüştürüp barıştırdı. Bundan sonra sultan Süleyman kanunu üzere hareket etmeye halkı davet edüp, İstanbul kâğıtlarından bir tomar edüp, bir kanunnâme yazdılar. Şu şekildeki: “Hiç bir mansıp ehliyeti olmayana verilmeye... Rüşvet ye bahşış alınmaya... Beyler ve valiler ve kadılar üçer seneden evvel azlolunmaya... Para tashih oluna... Din ve devlet işleri şeriat ve kanuni üzere görüle...” Bu şekil üzere şartlar ve kayıtlar zikr olunmuştu. Bu şekilde bu emirleri yürütmekten vazgeçmemeğe, geri dönmemeye îman teklif edüp, Cenâb-ı Hak ve Resûlullah'ı ve talak (Boşanma) ve Kitâb-ı Kerîm üzere iki taraftan: sipahiler ve yeniçeriler yemine hazırlanup, meydana bir: mushaf-ı şerif, bir kılıç, ekmek ve tuz koyup, îman ve yemin ettiler.” bk. Naîmâ, C.5, s.2232.

²¹⁶ İnalçık, s.308.

ve maaşların düzgün bir şekilde ödenmesi, ekonomik istikrar sağlama amacı güdüyordu. Mali sistemin düzeltilmesi, özellikle para değerindeki dalgalanmalarla mücadele açısından kritik bir adım olarak görülüyordu.

İpşir Mustafa Paşa, sadarete geldikten sonra çeşitli reform girişimlerinde bulunmuş, ancak bu girişimler başarısız olmuştur. Paşa, rüşvet ve hediyelerden uzak durmaya niyetli olduğu halde, sadaret makamına gelince bu reformları hayata geçirmekten vazgeçmiş ve kendisi de rüşvetin içine düşmüştür. Bu durum, Paşa'nın idealleri ile pratikteki uygulamalarının birbiriyle çeliştiğini göstermektedir. Paşa'nın reformları uygulamak yerine, kendisine muhalif olanları acımasızca ortadan kaldırması, onun reformcu yönünün aksine bir despot olarak görülmesine neden olmuştur. Özellikle defterdarın idamı, Paşa'nın sert karakterini ve iktidarını pekiştirme çabalarını gözler önüne sermektedir.

İpşir Mustafa Paşa'nın reformları ve uyguladığı yöntemler, saray ve Valide Sultan gibi güçlü aktörlerle çatışmasına yol açmıştır. Bu çatışmalar, Osmanlı yönetiminde merkezi otorite ile yerel ya da saray dışı güçler arasındaki çekişmelerin ne kadar derin olduğunu gösterir. Paşa, iktidarını güçlendirmek için eski düzenin yozlaşmış uygulamalarını sürdürmüş, böylece reformcu vizyonu ile pratikteki yönetim anlayışı arasındaki uyumsuzluk belirginleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki reform girişimlerinin başarısız olmasının ardında, geleneksel yapıların ne kadar derinlemesine yerleşmiş olduğu ve reformların uygulanmasının zorlukları yatmaktadır.

Paşa'nın Celâlî geçmişi de reformlarına ve yönetim anlayışına önemli ölçüde etki etmiş olabilir. Celâlîler, Osmanlı tarihinde merkezden uzaklaşan, isyan eden ve çoğunlukla kendi çıkarlarını korumaya çalışan bir yapı olarak bilinir. Bu bağlamda, İpşir Mustafa Paşa'nın reform girişimleri de bir Celâlî olarak geldiği noktayı yansıtır. Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın reformları Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık yapısı, rüşvet ve güç mücadeleleri içinde boğulmuş ve hedeflerine ulaşamamıştır. Bu durum, dönemin Osmanlı devlet yapısının çözümsüz kalmasının nedenlerini ve reformların uygulanabilirliğinin zorluklarını açıkça ortaya koymaktadır.

3.4.5. Döneminde Pişkeş Geleneği ve Hediyeleşimin Siyasi Rolü

Osmanlı Devleti'nde alt makamlardan padişah, sadrazam, şehzade ve diğer devlet görevlilerine sunulan hediyelere “pişkeş” adı verilmiştir. Bu hediyeler, tayinler, bayramlar, nevrüz kutlamaları, cülûs törenleri, ziyafetler ve ziyaretler gibi resmi etkinliklerde alınıp verilmiştir. Devlet, bu hediyeleri bir gelir kaynağı olarak görmüştür ve zaman zaman bu sunumlar sadakat nişanesi olarak da kabul edilmiştir. Devlet protokolüne göre yalnızca padişaha değil, sadrazam ve diğer üst düzey devlet görevlilerine de pişkeş sunulması bir zorunluluktur. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren pişkeş geleneği uygulanmış, özellikle padişahların bir şehre girişleri ya da huzurlarına çıkıldığında hediyeleşme önemli bir ritüel halini almıştır. Padişaha gönderilen hediyeler, kuruluş döneminden itibaren zafer tebriği gibi vesilelerle sunulmuş ve bu sayede hazine gelirleri artmıştır.²¹⁷

Vezir-i âzamıya yeni atanan İpşir Mustafa Paşa'nın, yasaya uygun olarak pişkeş dağıtması gerekmiştir. Nevruz'un da etkisiyle, nevrüziye için sunulan hediye sadaret hediyesiyle birleştirilerek takdim etmiştir. Bu pişkeşler arasında, üç benzersiz at vardır. Atlar, baştan başa mücevherlerle süslenmiştir. Ayrıca çeşitli hediyeler, nadir bulunan eşyalar ve bohçaların yanı sıra, bir araba dolusu filori ve gurus içeren yüz kese göndermiştir. Bu hediyeler, Sultan IV. Mehmed'e sunulmuştur.²¹⁸

Turhan Sultan'a ise yirmi kese pişkeş takdim etmiş, ancak darüssaade ağası Behram Ağa ve diğer büyük musahiplere, silahdar ağaya ve gedik sahiplerine herhangi bir hediye yollamamıştır. Eski vezirler, bayram, nevrüz ve diğer özel günlerde bolca hediye ve kese kese bahşiş almaya alışkın olduklarından, İpşir Mustafa Paşa'nın bu katı tutumu karşısında şaşkınlık yaşamış ve bu durumun onlar için nasıl sonuç doğuracağı konusunda endişelenerek diye düşünmeye başlamışlardır.²¹⁹

Naîmâ Tarihi'nde anlatıldığına göre, Cuma gününün 12. cumartesi gecesi, güneş battıktan sonra Güneş Hami burcuna geçerek Nevruz başlamıştır. O dönemin astrolojik hesaplarına göre, bu zaman dilimi, yılın önemli bir dönemine işaret

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Filiz Karaca, “Pişkeş”, *TDVİA*, C.34, İstanbul 2007, s.294-296.; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

²¹⁸ Ahmet Nezih Turan, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.13, 2002, s.59.

²¹⁹ a.g.e., s.59,60.

etmektedir. Güneş, Müşteri, Zühre, Utârid ve diğer gezegenler, 7. burçta yer alıyordu ve bu da bazı olumsuz haberlerin, özellikle vezirlerin sonunu, padişah yakınlarının ve ağaların zararını müjdelemekteydi. O dönemdeki diğer gök cisimlerinin hareketleri de eski hânedan üyelerinin evlerinin yağmalanacağına dair bir işaret olarak yorumlanmıştı. Vezir İpşir Mustafa Paşa ise Nevruz'u kutlama amacıyla, sadrazamlık hediyesiyle Nevruz hediyesini birleştirerek bir arada göndermeye karar vermiştir. Gönderdiği hediye arasında, dünyada eşi benzeri bulunmayan baştanbaşa değerli taşlarla süslenmiş, kırmızı altından yapılmış bir at eyerinin yanı sıra, altınla kaplanmış üzengi ve diğer süslemeler de yer almaktadır. Ayrıca, diğer değerli bohçalarla birlikte yüz keselik para ve kuruşlar da bir arabayla gönderilmiştir. Ancak, Valide Sultan'a yalnızca yirmi keselik bir hediye gönderilmiş, Dârüssaâde ağası ve diğer büyük musahiplerine, Silahdar ağasına ve gedik sahiplerine ise yalnızca birer tane hediye verilmiştir. Geçmişte, sadrazamlar bayram, Nevruz ve diğer özel günlerde bolca hediye ve bahşış alırken, yeni vezirin bu kadar cimri davranması, eski geleneklere alışkın olanları şaşırtmış ve ne olacağı konusunda endişeye sevk etmiştir. Bu durum, akıllarını karıştırarak, gelecekteki durumlarını sorgulamaya başlamalarına yol açmıştır. O arada, Tophane'de inşa edilen yeni kalyon, Nevruz sonrası tamamlanarak denize indirilmiştir. Bu önemli gelişmelerle birlikte, vezir, müftü ve diğer yüksek görevliler bir araya gelerek toplanmışlardır.²²⁰

İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete geldiğinde aklındaki ıslahatlar dikkate alındığında, pişkeşin hediye kategorisinde kötüye kullanılması ve rüşvet haline

²²⁰ "Cümâda'l-ülânın onikinci cumartesi günü güneş battıktan sonra Güneş Hami burcuna tahvil edüb Nevruz oldu. Senenin tâlii mizanın yirminci derecesi idi. Güneş, Müşteri, zühre, utârid ve hepsi yedideki son burcdur, vâki olmakla ahkâmı vezirlerin helâki ve pâdişâh yakınları ve ağalar ve harem-i has deyu istihrac etmişlerdi. Zuhâl dahi onikide sünbülede merih evcde kavsde, beyinlerinde terbi nazârî olmakla, eski hânedan ve büyüklerin evleri yağma oluna., deyu yazmışlardı. Vezir (İpşir Paşa) kanun üzre Nevruz pişkeşi ile sadrazamlık pişkeşini (hediye) birleştirüb birden gönderdi. Bir kula at, iki...? At ki, üçtün dahi dünyada benzeri bulunmaz. Baştanbaşa cevahir ile süslenmiş, kırmızı altundan yapılmış eğer ve üzengi ve gaddare ye topuz ve diğer altun kaplamalı örtü ile süslenmişti. Ve diğer cins küçük ve kıymetli çeşitli bohçalardan başka, bir arabada yüz keselik filori ve kuruş gönderdi. Valide Hazretlerine yirmi keselik kadar hediye gönderüb, Dârüssaâde ağasına ve diğer büyük müsâhiblere, Silâhdar ağaya ve gedik sahiplerine bir habbe (tane) dahi göndermedi. Eski sadrazamlardan bayram ve Nevruz ve diğer mevsimlerde kâfi miktarda hediyeler ve kese kese bahşışler almağa alışmış olanlar, yeni vezirden bu şiddetli tutumu görünce akılları perişan oldu ve "bununla halimiz nice olacaktır?" deyu düşünceye daldılar. Tophane önünde yeniden yapılan kalyon, Nevruz'dan sonra itmam olunub denize indirdiler. Vezir, müftü ve vekiller toplandı" bk. Naîmâ, C.6 s.2561.

gelmesi, Paşa'nın nevrüziye pişkeşi ile sadaret pişkeşini birleştirerek sadaret pişkeşini sınırlandırmasına yol açmıştır.

3.4.6. İpşir Mustafa Paşa'nın Yönetimindeki Kriz: Mevkûfâtî Mehmed Efendi ve Diğer Yöneticilerin Sürgün ve İnfazı

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki karmaşık yönetim yapısında, Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle birlikte siyasi ve idari bir kriz patlak verdi. İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a henüz varmadığı dönemde, kaymakamlık görevini üstlenen Melek Ahmed Paşa ve onun baş muhasebecisi Mevkûfâtî Efendi, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki hareketliliği ve olası tehlikeleri izlemekle sorumluydular. Ancak İpşir Mustafa Paşa'nın yaklaşan tehlikesine karşı alınan tedbirlerin yetersizliği, büyük bir gücün ve politikanın çarpıştığı bu dönemde yönetimsel çalkantılara yol açtı.

Bazı dikkatsiz kişiler, Mevkûfâtî'ye, "İpşir Mustafa Paşa'nın niyetleri kötü, Anadolu'nun kontrolü kaybedilebilir." şeklinde endişelerini ifade etmişlerdi. Bu kişilerin önerisi, "İpşir Mustafa Paşa isyancıdır," şeklinde emirler gönderilmesi ve "Adamlarını eyaletlere sokmayın, görevden alırsanız ma'zul sayılmazsınız. Eyaletlerinizi kontrol altında tutun, yoksa durum kötüleşir," şeklindeydi. Ancak Mevkûfâtî bu bilgileri Kaymakam Melek Ahmed Paşa'ya aktarmış fakat Melek Ahmed Paşa, bu tedbirleri alacak uygun kişilerin olmadığını belirterek bu fikri reddetmiştir.²²¹

İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlık görevine başlamasının ardından, merhum Derviş Mehmed Paşa'nın kethüdası Ali Ağa baş defterdarlığa atanmıştır. Bu duruma tepki gösteren İpşir Mustafa Paşa, mevcut baş muhasebeci Mevkûfâtî Mehmed

²²¹ "Velhâsıl, işlerin yürütülmesi mevkufatçı'nın elinde idi. Muharrem ulûfesini, ahvâlin ihtilâli dolayısıyla ödeyemedikleri için iç hâzineden (pâdişâhın şahsına mahsus hazine) ikiyüzelli kese isteyüb aldılar. Akıllı geçinen bazı gafil kimseler mevkufatçı'ya: "Anadolu elden gider! İbşir'in hareketi yamandır. Buna ilâç budur ki durmadan Bağdad, Şam, Mısır ve diğer eyâletlere emirler gönderilüb (İbşir âsidir; anın tarafından her kim gelirse içeriye koymayasız! Ve sizi azlederse devletçe azledilmiş sayılmazsınız. Eyâletlerinizi muhafaza edesiz) denilmektedir. Ve illa adamlarını eyâletlere tâyin edüb yerleştirirse hâl müşkül olur." deyu "bu tedbiri acele olarak almak vâcibdir" dediler. Mevkufatçı yoluyla bu tedbir Melek Ahmed paşaya arzolundu Paşa cevap verüb: "Ben bu sözü kime söyleyeyim ki, söz söylenecek sebat sahibi bir adam yoktur. Söylesen dahi (sen mühürü istiyorsun) deyu garazıma verirler." bk. Naîmâ, C.6, s.2510.; Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l- Ebhur'un (Mevkûfat) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022, s.12.

Efendi'ye, bu göreve daha deneyimli bir kişinin getirilmesi gerekirken neden tecrübesiz Ali Ağa'nın tercih edildiğini sormuştur. Mevkûfâtî Mehmed Efendi ise Sadrazam'ın etkisi altında kalarak, "Sultanım, idarede karşılaşılan sorunlar yalnızca bilgi ve liyakatle çözülemez; yeterli sermaye olmadan sadece sözle bir yere varılamaz. Ali Ağa'nın bazı avantajları vardır. Örneğin, Derviş Paşa'nın malvarlığını ayrıntılı şekilde padişaha sunmuştur." şeklinde bir savunmada bulunmuştur. Ancak bu açıklama yeterli görülmemiş ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi, bir yandan Baş defterdar Moralı Mustafa Paşa'nın danışmanlığını yapması diğer yandan Melek Ahmed Paşa döneminde yürütülen işlerin kendi görüşleri doğrultusunda şekillenmiş olması gerekçesiyle Sadrazam İpşir Paşa tarafından tutuklanmıştır.²²²

Melek Ahmed Paşa, Evliya Çelebi'ye beş yüz altın vererek, birkaç gün daha İstanbul'da kalmasını ve İpşir Mustafa Paşa'ya bağlı olarak Mevkûfâtî ve yakın çevresiyle ilgili haberlerin gizli ve acil şekilde kendisine iletilmesini istemiştir. İpşir Mustafa Paşa, Evliya Çelebi'ye, "Git ve onlara Beytû'l-Mâl-i Müslimîn'den Kudde Kethüdâ üç bin kese, Defterdâr Moralı Mustafa Paşa beş bin kese ve Reisü'l-Küttâb Mevkûfâtî Mehmed Efendi bin kese verirlerse canlarını bağışlayacağımı söyle." demiştir. Ancak Evliya Çelebi, Kethüdâ Sâlih Ağa ile bu kişilerin tutuklu kaldığı ve işkenceye maruz kaldığı yere vardığında, bu durumdan büyük üzüntü duymuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın şartını Kudde Kethüdâ'ya bildirmiş olmasına rağmen, istenen miktarda para toplanamamıştır. Üstelik Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin ödeyebileceği miktarda malvarlığı da bulunmamaktadır.²²³

İpşir Mustafa Paşa, Melek Ahmed Paşa'yı Van'a gönderdiğinde, Mevkûfâtî ve Gade Mehmed Ağa'yı Kıbrıs'a sürgün etmek üzere Üsküdar'a göndermiş ve onları İznik'e doğru yola çıkarmıştır. Yolda, dört levent geriden gelerek mahpusları teslim almış, çavuşlar geri dönmüştür. Gade'nin adamlarından bir ağa, yirmi süvari ile Anadolu'dan dönerken kendilerine rastlamış ve Gade'ye leventlerin kendilerini kurtarabileceğini söylemiştir. Gade, Mevkûfâtî'ye bunu bildirmiş fakat Mevkûfâtî, "Suçumuz yok, muhafızları öldürürsek kendi ölümümüzü hazırlarız." diyerek teklifi reddetmiştir. Ağa, Mevkûfâtî'ye sert bir şekilde "Bu İpşir Mustafa Paşa sizi kesinlikle

²²² Naîmâ, C.6, s.2546-2550.

²²³ Güner, s.13.

öldürecek.” diyerek ikna etmeye çalışmış, Gade ikna olmuş fakat Mevkûfâtî, leventleri öldürmeyi reddetmiştir. Mevkûfâtî, padişaha yakın olan Moralı’nın adamlarına güvenmekteydi. İznik’e vardıklarında, iki adam kendilerine ölüm emirlerini iletmiştir. Mevkûfâtî, abdest alıp namazını bitirdikten sonra, Gade ve kendisi boğularak öldürülmüş ve cesetleri İznik’e gömülmüştür.²²⁴

Mevkûfâtî, Defterdâr Moralı Mustafa Paşa’nın adamı olduğu ve “Moralı’yı Sadarete teşvik eden Mevkûfâtî’dir” suçlamalarıyla Sadrazam İpşir Mustafa Paşa tarafından haksız yere idam edilmiştir.²²⁵ Mevkûfâtî’nin yanı sıra, Melek Ahmed Paşa döneminde görev yapan Kudde Kethüdâ ve Defterdâr Moralı Mustafa Paşa da katledilmiştir. Reisü’l-Küttâb Mehmed Efendi de bürokrasi ve siyaset yüzünden birkaç kez ölüm tehlikesi geçirmişti. İpşir Mustafa Paşa, padişaha “Gade Kethüdâ ve Mevkûfâtî Efendi’nin mutlaka öldürülmeleri gerekmektedir.” dediğinde, padişah “Öldürülmelerine razı değilim, Kıbrıs’a sürgün et.” şeklinde emir vermiştir. Ancak İpşir Mustafa Paşa, bu emri dikkate almayarak Mevkûfâtî’yi öldürme kararı almıştır. Bu durum, Enderunlulardan büyük bir tepki görmüştür.²²⁶

3.4.7. Melek Ahmet Paşa’nın Van Yolculuğu: İpşir Mustafa Paşa ile Gerilim

Van valisi olarak atanmak, eski bir sadrazam olan Melek Ahmet Paşa için protokol açısından uygun bir pozisyon değildi. Ancak Melek Ahmet Paşa bu duruma hemen itiraz etmemiş ve hazırlık için izin talep ederek olgun bir tutum sergilemiştir. Evliya Çelebi, bu tayin konusunda İpşir Mustafa Paşa’yı doğrudan suçlamamış, bunun yerine, İpşir Mustafa Paşa’nın yanında bulunan ve Melek Ahmet Paşa’nın sadrazamlıktan azledilmesinde önemli bir rol oynamış olan Abaza Hasan Ağa ve Kürd Mehmet Ağa’yı sorumlu tutmuştur. Hatta İpşir Mustafa Paşa’nın, Melek Ahmet Paşa’nın nazik yaklaşımından etkilenmiş ve bu ağaları azarlamış olduğunu belirtmiştir. Kara Çelebi-Zâde’nin kaydına göre, Melek Ahmet Paşa kaymakam olduktan sonra, İpşir Mustafa Paşa’ya hizmet etmeye mecbur kalan Abaza Hasan Ağa’yı, kendi

²²⁴ a.g.e., s.13.; Ayrıntılı bilgi için bk. Naîmâ, C.6, s.2551-2557.

²²⁵ Bursalı Mehmed Tahir’in “Osmanlı Müellifleri” adlı eserinin Latin alfabesine aktarımında Mevkûfâtî Efendi’nin ölümü “1065 târihinde Beşir-Ağa’nın zulmiyle İznik’de ecel-i kazaya uğradı.” şeklinde ifade edilmiştir. bk. Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, C.2, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s.228.

²²⁶ Naîmâ, C.6, s.2555-2558.; Güner, s.14.

sadrazamlığından kalan kırgınlıklarla rahatsız etmiştir. Bu bilgi, Evliya Çelebi'nin Abaza Hasan'ın Melek Paşa'ya karşı bir tutum sergilemiş olabileceği iddiasını desteklemektedir. Ayrıca, Paşa ve Ağa'nın birbirlerine karşı gizli bir düşmanlık besleyebilecekleri düşünülmektedir. Çünkü Hasan Ağa, Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde voyvodalık görevinden alınmış ve isyancı ilan edilmiştir. Melek Ahmet Paşa ise Hasan Ağa'nın isyanıyla başlayan süreçte azledilmiştir.²²⁷

Melek Ahmet Paşa, Van'a gitmek üzere hazırlık yaparken oldukça yavaş davranmıştır. Bu durum, İpşir Mustafa Paşa'nın sabrını zorlamış ve Paşa'yı hazırlıklarını hızlandırması için baskı yapmaya sevk etmiştir. Ancak Melek Ahmet Paşa meydan okur bir tavırla hazırlıklarını ağırdan almaya devam etmiştir. Bu inatlaşma padişaha kadar ulaşmıştır. Melek Ahmet Paşa ve İpşir Mustafa Paşa arasındaki bu gerginlik, IV. Mehmed'in huzurunda da su yüzüne çıkmış ve iki paşa, Padişahın huzurunda birbirleriyle sert bir tartışmaya girmişlerdir. İpşir Mustafa Paşa, Van'ın Melek Ahmet Paşa için uygun bir valilik olduğunu öne sürerek, Van eyaletinin artık huzurlu, güvenli ve oldukça gelir getiren bir yer haline geldiğini iddia etmiştir. Bu sırada Melek Ahmet Paşa, Van'ın gelirlerinin abartıldığını ve gerçek durumun İpşir Mustafa Paşa'nın anlattığı gibi olmadığını ifade etmiştir. Paşa, ayrıca İpşir Mustafa Paşa'nın daha önce Van'da görev yaptığı sırada halk tarafından sevilmediğini, hatta kaleye dahi kabul edilmediğini, bu nedenle topların ateşlendiğini hatırlatmıştır. İpşir Mustafa Paşa ise o dönemde halkın asi olduğunu, ancak şimdi eyaletin düzenli bir hale geldiğini söyleyerek kendini savunmuştur.²²⁸

Tartışma derinleştikçe, Melek Ahmet Paşa, Van'ın tarihsel olarak zorlu bir bölge olduğunu, özellikle Şemsi Paşazade Mehmed Emin Paşa döneminde halkın vergilerden bunalarak isyan ettiğini ve bunun sonucunda Van'da büyük bir çatışma yaşandığını anlatmıştır. Bu isyan sırasında, kentin büyük bir kısmı tahrip olmuş, birçok hane yıkılmış ve devletin kaynakları boş yere harcanmıştır. Paşa, Van'ın bu zorluklarına rağmen, padişahın iradesi doğrultusunda orada görev yapacağını, ancak gerçeklerin çarpıtılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Padişah huzurunda yalan

²²⁷ Korkmaz, s.80.; Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap.

²²⁸ Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.673,674.

söylemenin, küfürden bile daha ağır bir suç olduğunu belirterek, dürüstlüğe ve adalete vurgu yapmıştır.²²⁹

Bu uzun ve yoğun tartışmayı dikkatle dinleyen IV. Mehmed, sonunda meseleyi kavramış ve Melek Ahmet Paşa'yı Van valiliğine atamakla kalmayıp, aynı zamanda Anadolu'daki Mısır ve Bağdat dışında kalan bütün yüksek makamların tayin ve azlinden sorumlu serasker olarak görevlendirmiştir. Padişah, bu kararını bir fermanla Melek Ahmet Paşa'ya tebliğ etmiş ve ona Van eyaletini idare etmesi için çeşitli imtiyazlar ve hediyeler vermiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın bu gelişmeler karşısında hayal kırıklığı yüzüne yansımış ve rengi solmuştur. Melek Ahmet Paşa, Padişahın hayır duasını alarak hemen Sarayburnu'ndan yola çıkmak üzere hazırlıklara başlamış, İpşir Paşa ise derin bir sessizlik içinde kalmıştır. Bu olay, iki paşa arasındaki rekabetin ve gerginliğin, devletin en yüksek makamlarında bile yankı bulduğunu göstermektedir.²³⁰

Melek Ahmet Paşa, sarayına çekilip hazırlıklarına devam etmiştir. Ancak bu hazırlık süreci, İpşir Paşa'yı daha da huzursuz etmiştir. Sadrazamın adamları, Melek Ahmet Paşa'yı sürekli olarak acele etmesi konusunda uyarılmışlardır. Bu durum, taraflar arasında gizli bir inatlaşmaya dönmüş ve gerginlik artmıştır. Öyle ki sadrazamın Paşa'yı öldüreceği söylentileri yayılmıştır. Bu söylentiler, Melek Ahmet Paşa'nın eşi Kaya Sultan'a kadar ulaşmış ve hamile olmasına rağmen sarayından kalkıp Paşa'nın yanına, Üsküdar Sarayı'na gitmiştir. Bu esnada, İpşir Mustafa Paşa'nın adamları Melek Ahmet Paşa'ya acele etmesi için uyarılarda bulunmuşlardır. Melek Ahmet Paşa'nın adamlarıyla yaşanan arbede sırasında Kaya Sultan, yaşadığı heyecan nedeniyle düşük yapmıştır.²³¹

²²⁹ a.g.e., s.675.

²³⁰ a.g.e., s.675,676.

²³¹ Korkmaz, s.81,82. Kaya Sultan'ın düşük yapmasını Evliya Çelebi şöyle aktarır: "...Bu sırada yine İpşir Paşa tarafından mübaşir çavuşlar geldi. Haremde olan çılgılığı ve ağıtları görünce akıllı olan çavuşlar ağırlık etmeyip geriye durdular. "Elbette Paşa durmasın gitsin" diye ısrar edip zorlayan aşırı sıkıcı ve zorlayıcı çavuşların ardını Abaza, Çerkez ve Gürcü aznavurları alıp bunlara "Vur bre hay!" deyip bir sopa çektiler ki başıyla ayak yoluna giden güç ile kurtulup pis oldu. Meğer Kaya Sultan yedi aylık hamile imiş. Müddeti tamam olmadan paşayı kati ediyorlar korkusundan arabaya binip nazik vücudu sarsılır. Üsküdar'a gelince Tanrı'nın emriyle düşük meydana gelip bir beyzâdesi, bir ciğeri paresi gibi doğdu. Hemen saray içinden cariyelerin, musahibe kadınların ve diğer kadınların feryatları ve figanları göklere yükseldi. Gördüm ki paşa haremden dışarı çıktı. Elinde bir kutu kapağı içinde anılan düşük bulunuyordu. O

Melek Ahmet Paşa, oğlu İbrahim'i defnettikten ve eşinin sağlığı normale döndükten sonra Van'a doğru yola çıkmıştır. Ancak İstanbul'daki bu olaylardan derin etkilenmiş olan Paşa, Evliya Çelebi'yi İpşir Paşa'nın yanında, bir casus ya da muhbir olarak bırakmıştır. Müneccimbaşı ise bu olayı Evliya Çelebi kadar detaylı anlatmamış, sadece İpşir Paşa'nın İstanbul'a gelişinden sonra kaymakamlığını yaptığı sadareti ona devrettiğini ve Melek Ahmet Paşa'nın Van Beylerbeyliği'ne atandığını²³² kısaca belirtmiştir.²³³

3.5. İpşir Mustafa Paşa'nın Katline Giden Süreç

İpşir Mustafa Paşa'nın katline giden süreç, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde yaşanan çatışmaların ve iktidar mücadelesinin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. 17. yüzyılın ortalarında, yönetimdeki otoritenin zayıflaması ve yönetici kadro içinde derinleşen muhalefet, Paşa'nın sonunu hazırlayan olayların tetikleyicisi olmuştur. Özellikle Kürd Mehmed liderliğindeki isyan, devlet düzeninin bozulduğuna dair güçlü bir mesaj vermiş ve devlete karşı duyulan memnuniyetsizliği su yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda, Paşa'nın karşılaştığı tepkiler ve onunla bağlantılı çekişmeler, sadece kişisel bir dramatik olay olmanın ötesinde, dönemin sosyal ve siyasi dinamiklerinin de bir yansımasıdır.

3.5.1. Muhalefetin Derinleşmesi: Zulüm ve İsyan

İpşir Mustafa Paşa'nın yönetimi adeta bir kriz sürecine dönüşmüştür. Paşa'nın iktidarı hem Anadolu'daki yerel güçlerle hem de başkentteki merkezi otoritelerle olan karmaşık ilişkilerinin bir sonucu olarak sarsılmıştır. Anadolu'dan gelen sekban ve sarıcalar, Paşa'nın destekçileri olarak öne çıkmış ve bu gruplar, İpşir Mustafa Paşa'nın güvenlik stratejilerinde kritik bir rol oynamıştır. Ancak Paşa'nın yönettiği bölgelerdeki kötü yönetim ve baskılar, halkın ve askerinin memnuniyetsizliğine yol açmış, bu durum zamanla başkente taşınan şikayetlerle büyüyen bir isyan ortamına zemin hazırlamıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın valiliklerdeki adamları tarafından uygulanan zulümler ve vaatlerin yerine getirilmemesi, adalet arayışında olan birçok kişinin İstanbul'a

ciğerpare beyceğizini naşesini bütün tabilerine ve adamlarına gösterince onlar da ağlayıp bağrıışmaya başladılar..." bk. Evliya Çelebi, C.3, 2. Kitap, s.677.

²³² Fahri Oluk, *Camiü'd-Düvel, Sultan IV: Mehmed Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s.36,37.

²³³ Korkmaz, s.82.

başvurmasına neden olmuş ve Paşa'nın yönetimi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu süreçte hem sipahiler hem de yeniçeriler arasındaki gerilimler, İpşir Mustafa Paşa'nın iktidarının sarsılmasına ve nihayetinde sona ermesine yol açan bir dizi olayın patlak vermesine sebep olacaktır.

İpşir Mustafa Paşa sadarete geldikten sonra aleyhindeki hoşnutsuzluklar giderek yayılmaya başlamıştır. İpşir Mustafa Paşa, altı-bölük sipahilerine ve Anadolu'nun sekban-sarıcalarına güvenmiştir. Bu gruplardan bir kısmı onunla başkente gelmiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Anadolu'da daha önceki isyankâr davranışları nedeniyle, İpşir Mustafa Paşa saraydan ve yeniçerilerden çekinmiştir. Anadolu'daki sekban-sarıca güçlerinin başına adamı Ahmed Paşa'yı getirmiş ve bu güçleri dağıtmamıştır. Ancak Ahmed Paşa, Anadolu'da halka baskı yaparak zorla para toplayan acımasız biri olmuştur. Paşalar, sekban ve sarıca'yı emrinde tutabilmek için paraya ihtiyaç duymuşlar, bu parayı ise halktan yağmalayarak sağlamışlardır. Kısa süre sonra, bu zulümlerden bıkan bir grup halk, İstanbul'a gidip padişaha şikâyetle bulununca, Ahmed Paşa görevden alınmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın yakınlarından biri olan Kürd Mehmed'e Bolu sancakbeyliği verilmiştir. Ancak onun zulmü yüzünden de halk İstanbul'a akın etmeye başlamıştır.²³⁴ Kürd Mehmed, Bolu'da yağmalarla 100.000 kuruş topladıktan sonra görevden ayrılmıştır.²³⁵

İpşir Mustafa Paşa, geçmişte tehlikeli günlerde yakın dostu olmuş bir sekbana Trabzon Beylerbeyliği'ni hediye etmiş, ancak bu kişi, Trabzon halkına ağır zulümler yapmaya başlayınca, halk bu eziyete daha fazla dayanamayarak topluca isyan etmiştir. Çıkan çatışmalarda birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Trabzon halkı, bu zulümleri dile getirmek için bir arzuhal hazırlayıp şikâyetle bulunmuştur.²³⁶

İpşir Mustafa Paşa, zayıf yönetimi nedeniyle halkı ezmekten ve şehirleri yıkmaktan çekinmemiştir. Bununla birlikte, adamlarına ayrıcalık tanıması onu kötü bir duruma düşürmüştür. Sipahiler ise Paşa'nın sözlerini yerine getirmesini beklerken, vaatlerin gerçekleşmemesi üzerine hoşnutsuzlukları artmıştır. Paşa'nın Halepli Şeyh Mustafa Dede ve diğer sırdaşları, ona padişaha tamamen itaat etmesini ve eski askeri

²³⁴ Ahmet Boztaş, *Islahat Döneminde Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No'lu Şer'îye Sicili Defterine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2006, s.33.

²³⁵ İnalcık, s.309.

²³⁶ Naîmâ, C.6, s.2564.

yöntemlerden vazgeçmesini öğütlemişlerdir. İpşir Mustafa Paşa, bu nasihatleri dinleyerek padişaha tamamen boyun eğmeye karar vermiş ve adamlarının taleplerini görmezden gelmiştir.²³⁷

Bu sırada, Üsküdar ve İstanbul'da toplanan sipahiler, İpşir Mustafa Paşa'nın vaatlerini yerine getirmemesinden dolayı öfkelenmişlerdir. Kendi aralarında, Paşa'nın kendilerini kullandığını, ancak vaatlerini yerine getirmediğini ve onları zor durumda bıraktığını söyleyerek tepki göstermişlerdir. Bu durum, fitne ve kargaşaya yol açacak bir ortam yaratmıştır. Anadolu'dan gelen şikâyetçiler, Seydi Ahmed Paşa ve diğer valilerin zulümlerini dile getirmişlerdir. Sipahiler, valilerin sarıcaları aracılığıyla ailelerine yönelik saldırılarda bulunduklarını ve bu duruma karşı harekete geçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak İpşir Mustafa Paşa, sipahilerin taleplerini karşılamak yerine onları oyalamaya çalışmış, bu da sipahilerin öfkesini daha da artırmıştır. Sonuç olarak, sipahiler Paşa'ya karşı birlik olmuşlardır. Sipahiler, Abaza ve Kürd Mehmed gibi kişilere, Paşa'nın vaatlerine inanmanın yanlış olduğunu, bu adamın sonunda kendilerini de tehlikeye atacağını söylemişlerdir. Paşa ise onları yatıştırmak amacıyla donanmanın çıkışını beklemelerini istemiştir. Ancak sipahiler, Paşa'nın asıl amacının onları oyalamak olduğunu fark ederek, onun iktidarını yıkmaya karar vermişlerdir.²³⁸

Bu süreçte, Paşa'nın korku salarak ve baskı yaparak durumu kontrol altına almaya çalıştığı, ancak sipahilerin isyanını engelleyemediği görülmüştür. Sonuçta, sipahiler Paşa'ya karşı birleşmişler ve Paşa'nın zalimce yöntemleri onları daha da kararlı hale getirmiştir.²³⁹

İpşir Mustafa Paşa, kendisini destekleyen ve İstanbul'a getiren Murad Paşa²⁴⁰'yı da donanma kaptanlığı ile uzaklaştırmıştır. Sipahiler, "Devleti başına yıkılım" diye İpşir'in aleyhinde konuşmaya başlamışlardır. Bir dilekçe hazırlayıp padişaha sunmuşlardır. Padişah'tan Duruma şeriat ile müzakere edilmesinin ve zulmün ortadan kaldırılmasının istendiği şeklinde bir hatt-ı hümayun gelmiştir. Sipahiler

²³⁷ a.g.e., s.2564,2565.

²³⁸ a.g.e., s.2565,2566

²³⁹ a.g.e., s.2566-2569.

²⁴⁰ Arnavut kökenli Osmanlı devlet adamı olup Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş, Bağdat ve Girit seferlerindeki başarılarıyla yükselmiş, 1648'de sadrazam olmuş, ardından Budin Beylerbeyliği ve Kaptan-ı Deryalık görevlerinde bulunmuş, 1653'te Hama'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmet Parmaksızoğlu, "Murad Paşa (Kara, Dev)", *Türk Ansiklopedisi*, C.24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s.440,441.

müftüye gidip “Efendi, Anadolu’da levendler vilayetlerimizi zulümle harap etmişlerdir, bizim de ırz ve namusumuzu berbat etmişlerdir” diye şikayetlerini iletmişlerdir. Müftü onları başından savınca, yeniçeriler Orta Camii’nde vaiz Hüseyin Efendi’ye başvurmuşlardır. Sipahilerin şikâyet mektubu Yeniçeri Camii’nde okunmuştur. Şikayetler İpşir Mustafa Paşa’ya kadar uzanmıştır. Paşaya karşı kin besleyen yeniçeriler arasında dedikodular yayılmaya başlamıştır. İpşir Mustafa Paşa’dan şikâyet edenler, onu iktidardan düşürmek için yeniçerileri ve halkı kışkırtmaya başlamışlardır. Böylece İstanbul’da İpşir Mustafa Paşa’ya karşı bir hava oluşmuştur.²⁴¹

İpşir Mustafa Paşa’nın iktidarı, kendi yetiştirdiği sipahiler, sarıcalar ve sekbanlar tarafından sona erdirilecektir. Anadolu’da voyvodalık verdiği sırdaşları Seydi Paşa, Mehmed ve Tayyaroğlu’nun bölgelerinde çeşitli baskılar yaparak halkı zor durumda bırakması, birçok şikâyetçinin İstanbul’a gelmesi, ayrıca, İpşir Mustafa Paşa’nın hazinenin yetersizliği nedeniyle sipahilere verdiği vaatleri yerine getirememesi var olan memnuniyetsizliği zirveye çıkarmıştır. Sipahiler, sadrazama yaptıkları şikâyetlerden sonuç alamayınca, yeniçerileri de kendileriyle birlik olmaya çağırmışlardır.²⁴²

3.5.2. İpşir Mustafa Paşa’nın Katline Giden Sürecin Ardındaki Çekişmeler ve Düşmanlıklar

Devletin üst kademelerinde görev alan kişiler arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmıştır. Bu gruplaşmalar, özellikle askeri alanda belirgin hale gelmiştir. Aynı durum, ulema arasında da görülmüş ve Kadızâdeliler hareketinde²⁴³

²⁴¹ İnalçık, s.309,310.

²⁴² Hammer, s.1340

²⁴³ Kadızâdeliler hareketi, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sosyal-siyasal kriz ortamında şekillenen, bidat ve hurafelerle mücadeleyi amaçlayan bir dini harekettir. IV. Murad döneminde Kadızâde Mehmed Efendi’nin öncülüğünde ortaya çıkmış, tarikatlara, tasavvufi ritüellere ve halk inançlarına karşı çıkarak Kur’an ve sünnete dönüş çağrısı yapmıştır. Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî ile girilen tartışmalarla fikrî düzeyde başlayan hareket, zamanla sert bir çizgiye evrilmiş ve kahvehanelerle bütün yasağı gibi sosyal müdahalelere öncülük etmiştir. IV. Murad sonrası dönemde, özellikle Üstüvânî Mehmed Efendi liderliğinde saray desteği kazanarak nüfuzunu artıran hareket, Çınar Vakası sonrası padişah fermanıyla bastırılmıştır. Ancak etkisi, Vanî Mehmed Efendi’nin önderliğindeki üçüncü evrede de sürmüş; halk arasında yaygın uygulamalara karşı alınan sert tavırlar, devlet otoritesini tehdit eder boyuta ulaşınca hareket siyasal olarak sınırlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *TDVİ*, C.24, İstanbul 2001, s.100-102.; Gürsoy Şahin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Gelenekçi Bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketin Dini Algılayışı ve Bunun Kanûn-ı Kadîm’le İlişkilendirilmesi”,

olduğu gibi dini ve toplumsal yaşamda sert sonuçlar doğurmuştur. Ancak bu tür hizipleşmelerin başında genellikle yüksek düzeydeki devlet adamları gelmektedir. Bir süre sonra, Enderun'da yetişenler ile Yeniçeri Ocağı kökenliler birbirlerini küçümsemeye başlamışlardır. Örneğin, Murad Paşa ile İpşir Mustafa Paşa arasındaki anlaşmazlığın temelinde de bu neden yatmaktadır. Naîmâ, Murad Paşa'nın İpşir Mustafa Paşa'yı aslında hiç sevmediğini açıkça dile getirmiştir. Çünkü İpşir Mustafa Paşa Enderun kökenliken, Murad Paşa ocaklıydı. Ancak bu düşmanlıklarını açık bir şekilde göstermemişler, uygun bir fırsat beklemişlerdir. Murad Paşa, İpşir Mustafa Paşa'ya karşı hiçbir zaman sempati beslememiştir. Aynı şekilde, İpşir Mustafa Paşa da Murad Paşa'ya karşı aynı duyguları taşımıştır. Naîmâ'nın belirttiğine göre, vezir İpşir Mustafa Paşa, daha önceki zamanlardan beri Murad Paşa'yı bertaraf etmeyi ve onu ortadan kaldırmayı planlamaktaydı.²⁴⁴

Murad Paşa, bazılarına göre, İpşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle, sadrazamlık makamının kendisine bırakılmasının temin edilmesi için, gıyaben ona destek vermiştir. İpşir Mustafa Paşa İstanbul'a gelince, hırs ve kibir içinde Murad Paşa'nın hatırını gözetmeyip, eski kethüdası Mehmet Efendi'yi, zengin ve hasis bir adam olarak İzmit'e hediyesiz göndermiş ve ona yüz vermeyip bölük pörçük bir tavır sergilemiştir. Ayrıca İstanbul'a geldiklerinde, Murad Paşa'nın adamı olan Deli Birader'i de zengin ağalarla birlikte gözaltına almıştır. Murad Paşa, Deli Birader'in hapisten salıverilmesini rica etmiştir. Ancak Murad Paşa'nın bu ricası yerine getirilmemiş, otuz bin kuruş daha alınarak Deli Birader borca batırılmıştır. İpşir Mustafa Paşa, Murad Paşa'nın hatırına istinaden Deli Birader'i serbest bırakmış gibi görünmüş, ama aslında kendine göre bir tutum sergileyerek Murad Paşa'nın hatırını kırmış ve ona karşı kin beslemeye başlamıştır.²⁴⁵

Murad Paşa, Sultan İbrahim Han olayından bu yana, büyük valideye bağlı olarak vezir-i âzam olmuş ve daima hediyeler vererek saraya hizmet etmiştir. Sarayın iç kısmı ve Birun'daki birçok insan ona büyük iyilik görmüş ve ona taraftar olmuştur. İpşir Mustafa Paşa ise bu gibi iyilikleri ve desteği esirgemiş, pek çok düşman kazanmış

Tarih Dergisi, S.45, İstanbul 2008, s.27-55.; Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

²⁴⁴ Kasım Bolat, "Naîmâ'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet", *Tarih Okulu*, S.13, Sonbahar-Kış 2012, s.101,103.

²⁴⁵ Naîmâ, C.6, s.2569,2570.

ve borca batırılmıştır. Murad Paşa, vezirliği süresince birçok övgü almış ve padişah yanında saygı görmüştür. Bu sıralarda, Enderun'daki taraftarları padişaha Murad Paşa'nın yükselmesi için tavsiyelerde bulunmuş ve İpşir Mustafa Paşa'nın haberi olmadan Murad Paşa'nın ayağını öpmek şerefine mazhar olmuştur. Murad Paşa'ya iki samur hil'at giydirilmiş ve padişah, donanma işlerine önem vermesi ve önceki yıl yaptığı hizmetin üstüne daha fazlasını yapması umudunu belirtmiştir.²⁴⁶

İpşir Mustafa Paşa, Murad Paşa'nın yükselmesini hazmedememiş ve padişahın iltifatına karşı oldukça müteessir olmuştur. Kendisinin yerinde kalması gereken makamın Murad Paşa'ya verilmesi, ona karşı olan hasedini artırmış ve düşmanlığını açıkça ortaya koymuştur. İpşir Mustafa Paşa, donanma için gerekli parayı vermemiş, havalelerin tahsil edilmesine önem vermemiş ve donanmanın önemli işlerini saksaklamıştır. Bu sebeplerle, Murad Paşa'ya karşı düşmanlığı iyice belirginleşmiş ve İpşir Mustafa Paşa, donanmayı hızla denize açmak için şiddetli emirler göndermiştir.²⁴⁷

Murad Paşa, donanma için gerekli parayı sağlamada zorluk yaşadığını, Defterdar Paşa'nın gecikmeler yaşattığını ve paranın zamanında verilmediğini ifade etmiştir. İpşir Mustafa Paşa, Murad Paşa'ya olan düşmanlığını gizlemeyip, paranın temin edilmesinin önemini vurgulamış ve eski borç senedini bahane ederek, donanma için gerekli parayı vermemiştir. Murad Paşa, bu tavır karşısında, sadrazam İpşir Mustafa Paşa'nın hilelerine rağmen, donanma için gereken tedbirleri almış ve tüm masrafları karşılamıştır. Murad Paşa, bu süreçte Abaza Hasan, Kürd Mehmed ve benzeri isimlerin İpşir Mustafa Paşa'dan korkarak Üsküdar'a geçmemiş olduklarını belirtmiştir. O gece, Kürd Mehmed ile gizlice görüşmüş ve ona kendi tarafında yer almasını, İpşir Mustafa Paşa'ya karşı yardım etmesini istemiştir. Kürd Mehmed, Murad Paşa'nın sözlerine uyarak, tüm sipahileri ve askerleri yanına alacağını taahhüt etmiştir. Aynı gece, Murad Paşa, mağdurlardan olan Deli Birader, Ak Ali, Mimar Mustafa ve Gümrük Emni Salih Efendi'yi gizlice davet etmiş ve onlara destek olmayı vaat etmiştir. Murad Paşa, bu kişilere, İpşir Mustafa Paşa'nın zulmünden intikam

²⁴⁶ a.g.e., s.2570,2571.

²⁴⁷ Hatice Turhan Sultan'da sadrazama donanmanın perşembe günü çıkacağına dair söylenen söze dikkat edilip vaktinde çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. BOA, TS.MA.e, 532/32, 30 Ekim 1655, (H. 29.12.1065).

almak ve haksız yere mağdur olanların haklarını geri almak için iş birliği yapmalarını istemiştir. Bu kişiler de Murad Paşa'nın yanına gelip, destek olacaklarına dair yemin etmişlerdir.²⁴⁸

Murad Paşa, bu hazırlıkları tamamladıktan sonra, Şaban Halife'yi gecenin karanlığında çağırarak ve ona, İpşir Mustafa Paşa'nın Moralı Defterdarı İstanbul'dan sürgün ederek öldürdüğünü ve bu olayın herkese zarar verdiğini anlatmıştır. Şaban Halife, Murad Paşa'nın bu sözlerini doğrulamış ve onunla hareket edeceğini belirtmiştir. Murad Paşa, bu konunun yalnızca kendisiyle ilgilenen bir mesele olmadığını, padişahın ve devletin menfaatine olduğu için, İpşir Mustafa Paşa'nın hedeflerinden biri olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁹

3.5.3. İnfaz Süreci: İpşir Mustafa Paşa'nın Ölümü ve İpşir Mustafa Paşa'nın Katlinde Ulema Sınıfının Rolü

8 Mayıs 1655 tarihine gelindiğinde İpşir Mustafa Paşa'ya karşı Kürd Mehmed liderliğinde bir isyan başlamıştır. Kürd Mehmed, Murad Paşa'nın vaatlerini dile getirerek sipahileri yanına çekmiş ve beş yüz kişilik bir grupla Üsküdar'dan İstanbul'a geçmiştir. At Meydanı'nda toplanan isyancılar, devlet düzeninin bozulduğunu ve zulmün son bulması gerektiğini öne sürerek yeniçerileri de yanlarına çekmişlerdir. Yeniçeri ağası, isteksiz olsa da zorla getirilmiştir. Reşad Ekrem Koçu'ya göre Murad Paşa adeta İpşir Mustafa Paşa'yı ağına düşürmek için tuzak kuran kurnaz bir örümcek gibiydi.²⁵⁰

Bu ayaklanma tamamen Kürd Mehmed'in kontrolündeydi. Kürd-Mehmed, bir hikâye anlatarak yeniçerilere hitap etmeye başlamış ve şöyle demiştir: “Yoldaşlar, bizler çok eski zamanlardan beri beraber savaşmış, aynı ekmeği paylaşmış kimseleriz. Fakat aramıza fitne sokan, kardeşliğimize zarar veren bazı bozguncu gruplar çıkmıştır. Geçmişte olan oldu, artık din kardeşiyiz, padişahın sadık kullarıyız. Ancak bugün zalimlik almış başını gitmiş, memleketin dört bir yanında haksızlıklar yapılmaktadır. Ülkenin bazı bölgeleri elimizden çıkmıştır. Şimdi ise bu zulümlere karşı çıkmak, devlet ve din işlerinde düzeni yeniden kurmak için bir araya geldik.” Bu sözlerden

²⁴⁸ Naîmâ, C.6, s.2571-2577.

²⁴⁹ a.g.e., s.2576,2577.; Hammer, s.1340,1341.

²⁵⁰ Koçu, Dağ Padişahları, s.288.

sonra, Kürd-Mehmed yeniçerilere yönelik konuşmasına devam etmiş ve şöyle demiştir: “Ağalarınız ve zabitleriniz şu an burada değil. Doğru olan şudur ki, biz gidip ağalarınızı ve zabitlerinizi evlerinden çıkartarak buraya getirelim. Siz de bizim zabitlerimizi ortaya çıkartıp getirin.”²⁵¹

Yeniçeriler bu sözleri dinleyip hak vermiştir. Sipahiler de harekete geçip yeniçeri zabitlerini zorla kaldırarak meydana getirmiştir. Aynı şekilde yeniçeriler de sipahi ağalarını ve nüfuzlu zabitlerini ortaya çıkarmıştır. Bu sırada iki ocağın zabitleri ve ağaları araya girip, “Yoldaşlar, bu hareket hoş karşılanmaz, böyle toplantılar yasaktır. Durumu efendilerimize arz ederiz, gereken izni alırız.” diyerek halkın önünde engel olmaya çalışmışsa da askerler, “Hayır, sizi zorla götüreceğiz.” diyerek zabitleri ve ağaları yakalarından tutarak meydanda toplamışlardır. Kethüdâyeri denilen bir yerden bir adam ortaya çıkıp, “Ey yoldaşlar, eğer iki ocak bir olursa, büyük bir kuvvet doğar ve bu birlik hepimize fayda sağlar.” diyerek, iki tarafın arasındaki eski kinleri unutturmuş ve tekrar birlik olmaları gerektiğini uzun uzun anlatmıştır. Bunun üzerine sipahiler, “Evet, biz yeniçeri ocağıyla kardeşiz. Geçmiş geçti, bundan sonra birlik olacağız.” diyerek dua etmişlerdir. Bu sözlerin ardından iki ihtiyar el kaldırıp “Ocaklarımızın yüceliği ve gönüllerimizin birliği için bir Fatih.” diyerek Fatih okumuş, ardından birbirlerine sarılıp öpüşmüşlerdir. Böylece iki ocak gönülden barışmış, sonra bir köşeye çekilip sohbet etmeye başlamışlardır.²⁵²

Sipahiler, Anadolu’daki zulümleri, eşkıyaların kadınlarına esir muamelesi yapıp hem namuslarına hem de mallarına zarar verdiğini dile getirmiştir. Bir grup da bu zulümleri onaylamış ve “Biz de bu zulümlere şahit olduk.” diyerek aynı fikirde olduklarını belirtmiştir. Sonra bu konuda fetvalar alıp din adamlarının bu zulme karşı neler yapılması gerektiğini açıkladığını söylemişlerdir. Yeniçeriler de sipahilerle birlikte, “Biz de sizinle! Bu fetvaların uygulanması için elimizden geleni yaparız.” diyerek kararlılıklarını ifade etmişlerdir. Kürd Mehmed bu toplantının lideri seçilmiştir ve ne söylenecekse onun söylemesi kararlaştırılmıştır. Ardından Kürd Mehmed, “Müftüyü buraya getirin.” diyerek birkaç adam göndermiştir. Müftü, olan bitenden habersiz, bir grup adamın evine geldiğini görünce şaşırmıştır. Adamlar, “Yeniçeriler

²⁵¹ Naîmâ, C.6, s.2578.

²⁵² a.g.e., s.2578,2579.

ve sipahiler At Meydanı'nda toplandı, sizi de bekliyorlar.” Dediklerinde, müftü karşı çıkamayacağını anlamış ve mecburen meydana gitmiştir.²⁵³

Müftü geldikten sonra, askerler kendisinden veziri getirmesini istemiştir. Müftü, “Doğru olanı yapmak hepimizin görevidir, ben gidip veziri getireyim.” demiş ve saraya gidip sadrazama durumu bildirmiştir. Ancak sadrazam, “Beni ölüme mi götürmek istiyorsun?” diyerek müftüyü yanında tutmuştur. Padişah tarafından kapucubaşı gönderilmiş ve “Ne istedikleri bana bildirilsin, dağılsınlar.” şeklindeki fermanı tebliğ etmiştir. Kürd Mehmed ise padişahтан huzura çıkmak için izin istemiştir. Bu sırada ortalık iyice karışmış ve askerler vezir sarayına saldırmıştır. Vezir, askerlerin bu saldırısından kurtulmak için saraya gitmeye karar vermiştir. Saraydan ayrılmasının hemen ardından askerler sarayını yağmalamış ve topladıkları her şeyi alıp götürmüştür.²⁵⁴

İsyancılar, İpşir Mustafa Paşa'nın öldürülmesini talep ediyordu, fakat bu taleplerini padişah reddetmiş ve bunun üzerine ayaklanma iki gün sürmüştür. İsyancıların sayısı her geçen gün artmıştır. Murad Paşa ise isyanın perde arkasındaki isimlerden biri olmasına rağmen, donanmayla ilgileniyormuş gibi görünmüştür. İsyancılar taleplerinde ısrar edince, İpşir Mustafa Paşa Üsküdar'a kaçmaya çalışmış ancak tüm çıkış yolları kapatılmıştır. Bunun üzerine şeyhülislamla birlikte saraya gitmek zorunda kalmıştır. Bu sırada isyancılar, Ayasofya yakınlarındaki vezir-i âzaman

²⁵³ a.g.e., s.2580.

²⁵⁴ a.g.e., s.2580-2585. İpşir Mustafa Paşa'nın Hazine Kâtibi Mehmed Çelebi'nin aktardığına göre, olay öncesinde vezir, filori defterini istemiştir. Hazineye dört yüz bin kuruş değerinde filori bulunduğu bildirilmiş ve bunun yüz keselik kısmı ayrılarak hareme götürülmüştür. İddiaya göre, bu filoriler Sultan Hanım'a hediye edilmiştir. Sultan akıllı bir kadın olduğundan, bu paraları ve mücevherleri ya gömmüş ya da başka bir yere nakletmiştir. Ayrıca, yüz bin kuruş değerinde filoriyi dört küçük sandığa yerleştirip kolay taşınabilecek bir yere saklamıştır. Ancak ertesi gün bu sandıklar kaybolmuştur. Kim tarafından götürüldüğü ya da kime verildiği bilinmemektedir. Sonuç olarak, geriye kalan değerli eşyalar yağmacılar tarafından talan edilmiştir. Olayların devamında, ikinci vaktine kadar süren yağma sonucunda, vezirin sarayında kuru bir hasır bile kalmamıştır. Yağmadan sonra müftünün evine gitmeyi planlayan askerler, ellerine geçen ganimeti saklamak için dağıldıkları için bu plan ertesi güne bırakılmıştır. O gece, sipahiler yeniçerilerin yanında misafir olarak kalmış, diğer askerler ise meydana uyumuştur. Ertesi gün müftünün evine giderek, yaklaşık yüz elli yıldır Haşan Can ailesinde biriktirilmiş değerli eşyalar, kıymetli örtüler ve nadir kitaplar yağmalanmıştır. Yağma esnasında taşınması mümkün olan her şey alınmış, taşınamayan minderler ise parçalanıp yollara atılmıştır. Mahzenlerin demir kapıları, pencereleri, su yolları, hamamın kurşunları, müftünün kütüphanesi ve özel odasındaki sedef işlemeli dolap kapakları bile sökülüp götürülmüştür. Haremdeki kadınlara ait örtüler, tabaklar ve diğer eşyalar da talan edilmiştir. Yağmacılar, aldıkları ganimetleri sokakta rastladıkları kişilere ucuz fiyatlarla satmaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Naîmâ, C.6, s.2585-2589.

sarayına saldırarak yağmaladılar. Şeyhülislamın konağı da isyancılardan nasibini almış, kütüphanesindeki değerli eşyalar, mücevherler ve hatta dolap kapakları dahi yağmalanmıştır. Padişah, isyanın kontrol altına alınmasını istese de Murad Paşa ve diğer bazı devlet adamları bu fırsatı İpşir Mustafa Paşa'yı devirmek için kullanmışlardır. Murad Paşa, isyancılara işaret ederek onların İpşir Mustafa Paşa ve şeyhülislamı istemediklerini dile getirmiştir. Padişah, vezirin mührünü Murad Paşa'ya teslim ederek onu yeni vezir-i âzam ilan etmiş ancak kendisi bu görevi üstlenmek istemediğini belirtmiştir. Sonunda tekrar ısrar edilince mührü kabul etmiştir. İpşir Mustafa Paşa da bostancıbaşıya teslim edilerek sarayda hapsedilmiştir. Sultan Mehmed, bu olayların daha da büyümesini istemeyerek İpşir Mustafa Paşa ve şeyhülislamın öldürülmesini önlemeye çalışmış. Ancak isyancılar İpşir Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde ısrarcı olmuşlardır. İsyan sonrasında, Ayşe Sultan'a ait olan İpşir Paşa Sarayı da yağmalandı ve Paşa'nın mirası saray entrikalarına kurban gitmiş oldu.²⁵⁵

Padişah, müftü için de aynı durumu tekrarlamış ve onu da bir odaya göndermiştir. Padişah, Hüsamzade Abdurrahman Efendi'yi çağırmış ve onu şeyhülislam olarak atamıştır. Padişah, müftü ve veziri azlederek onları sürgüne göndermeyi planlamıştır. Ancak iki adam, sürgünü kabul etmemiş, bu yüzden katillerin hazırlanması emredilmiştir. Nakibüleşraf Zeyrekzâde, müftünün katledilmesinin büyük bir fesada yol açacağını savunmuş ve bu görüşüyle müftünün hayatını kurtarmıştır. Bostancıbaşı, İpşir Mustafa Paşa'nın boğulması için emir almış, cellatlar da gelmiştir. İpşir Mustafa Paşa, yanında bir okumuş adam olmasını istemiştir. Koca Mahmud Efendi, ona dua ve istiğfar öğretmek üzere yanına gelmiştir.²⁵⁶

Cellatlar içeri girdiklerinde, yanlışlıkla Mahmud Efendi'yi hedef almış ve boğazına ip geçirmiştir. Mahmud Efendi, durumu fark edip bağırarak, cellat hatasını anlamıştır.²⁵⁷ Sonunda İpşir Mustafa Paşa boğulmuş ve cesedi bir köşeye bırakılmıştır.

²⁵⁵ Uzunçarşılı, s.238-243.; İncalcık, s.310-313.

²⁵⁶ Naimâ, C.6, s.2589-2591.

²⁵⁷ "...Katle memur olan haseki ki bunların namaz ve niyazının tamam olmasını bekler idi. Cellâtlara: "Gelin içeri!" deyu işaret etti. Kendisi manzaraya dayanamayacağından dışarı çıktı. Cellâtlar içeri girdiler. Kendilerine, katlolacaklardan biri vezir, biri müftüdür denilmişti. İbşir ile diz dize oturub telkin ile meşgul olan Mahmud efendiyi müftü zannedip cellâdın biri kemendi İbşir'in boynuna takub çekerken, yanında bulunan iri yarı cellât ki acemi idi, kemendi hoca Mahmud efendinin boynuna atub, derhal çekmeğe başladı. Mahmud efendi boğazındaki kemendi tutub: -Bre kâfir! deyu haykırdıkta kapu önünde duranlar içeri girdiler.

Başının kesilip, mızrak ucunda gösterilmesiyle bir tür infaz gerçekleştirilmiştir. Vezir Murad Paşa, akşamleyin başı alıp gövdesine eklemiş ve ertesi gün vezirler ve ulema ile cenaze namazı kılarak Kara Mustafa Paşa türbesinde yola karşı bir pencere arkasına defnetmişlerdir.²⁵⁸ Bu isyan süreci, İpşir Mustafa Paşa'nın hem siyasi hem de fiziksel sonunu hazırlayan karmaşık bir iktidar mücadelesi olarak Osmanlı tarihindeki yerini almıştır.

3.5.3.1 Şeyhülislam Ebû Sa'îd Mehmed Efendi ve İpşir Mustafa Paşa'nın Katli Sürecinde Ulema Sınıfının Rolü

Ebu Said Efendi, Osmanlı'da manzum fetvâ²⁵⁹ vermede fazlasıyla tanınmış şeyhülislâm olan, Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu ve Es'ad Efendi'nin oğludur. Asıl adı Muhammed olup, Osmanlı'nın yirmi dokuzuncu şeyhülislâmı olarak görev yapmıştır. Babası, yirmi altıncı Osmanlı şeyhülislâmı olduğu için “Es'ad Efendizâde”

Bîcâre Mahmud efendinin boğazına kemend geçmiş. Cellâtla boğuşurken buldular. Cellâda haykırub: - Bre mel'un! Çek elini! dedikte, cellât yanlışlık yaptığım anlayıp el çekti. Zavallı Mahmud Efendi kemendi boğazından çıkararak ve cellâda: -Bre kâfir hınzır! Allah belânı versin! Sorub sual etmeden niye hücum edersin! deyu söverek taşraya çıktı. Ve: “Sühbânallah. ölü veya diri, böyle kimselerin yanına yaklaşmak ne zararlı imiş!” demeğe başladı. Cellât İbşir'i boğup bir keskin kılıç ile başını kesti. Cesedini bir köşede alıkoyub, başını bir peşte-mal ile askerlerin toplu olduğu yere gönderdiler...” bk., Naîmâ, C.6, s.2591,2592.

²⁵⁸ Naîmâ, C.6, s.2589-2593.; “...Bu def'a Murâd Paşa bu kavganın def'i kimi isterler ise virmek ile olur deyü eğer beni dahi isterler ise virin didükde İbşir Paşa'nın başını kesüp meydân-ı lahme gönderüp Murâd Paşa yine vezîr oldu. İbşir Paşa'yı Kara Mustafa Paşa medresesine defn eylediler. İbşir Paşa hafîfî'l-beden kâmeti kasra kârîb ve sakalı nev'an kaba ve kırılmış ve ayağında lenklik var idi...” bk. Ramazan Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106/ M.1648-1694) (Metin ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.97,98. Uşşâkizâde de bu olayı şu şekilde anlatmıştır: “...Meşîhat-i İslamiye dahi Rûmili sadrından ma'zul Hüsâm-zâde 'Abdu'r-rahmân Efendi'ye tefviz olunmuş idi. Vezîrün meyyiti Cebhâne önünde iken Kaşamonî kethudâ biri başını kesüp meydân-ı cem'iyete bırakdukda cümle'nün manzûrî olup murâdları hâsıl olduğun müşâhede itmişler iken taife-i sipâhun dildaş (?) ve tashîh-i esâmîye müte'allik olan recâlarına dahi müsâ'ade-i 'aliyye şadedinde olmağın anun dahi qabulini müş'ir hatt-ı şerîf sâdir olıcak külliyyetle cem'iyetleri mündeft' olup cümle evli evlerine revân oldular. İbşir Paşa'nun başı cesedine isal olunup Barmakkapu kurbinde Kara Mustafâ Paşa ile hem-civar-ı mezar oldu...” Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Ekinci, *Zeyl-i Şakâ'ik Uşşâkizâde'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-Metin)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017, s.875.

²⁵⁹ 16-18. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nde, şair kimliği olan bazı şeyhülislâmlar kendilerine nazım şeklinde yöneltilen sorulara manzum cevaplar vererek fetvâ düzenlemişlerdir. Bu uygulama, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda yaygınlaşmış olup, büyük ölçüde şeyhülislâmların şairlik yeteneğine sahip olmalarıyla ilişkilidir. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmların, genellikle şiirle ilgilenen bir aileden gelmesi de dikkat çekicidir. Örneğin, Şeyhülislâm Hoca Sadeddin, Bahâî Mehmed, Ebû Sa'îd, Bostanzâde Mehmed ve Yenişehirli Abdullâh Efendiler gibi isimler hem kendileri hem de yakın çevrelerinden birçok kişi şair olan şeyhülislâmlardır. Bu tür fetvâlar genellikle sanatsal bir kaygı güdülmeyen, daha çok konunun özetlenmesi amacıyla yazılmıştır. Aruzun kısa kalıpları kullanılarak kaleme alınan bu manzumeler, soruların cevabını kısaca vermekle yetinmiştir. Ezberlenmesi ve akılda kalması amaçlanmamış, detaylı açıklamalardan kaçınılmıştır. Bu fetvâlar, genellikle şeyhülislâmları öven ve yücelten ifadelerle yer verilen hitap cümleleriyle başlamaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Muhittin Eliaçık, “Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Güz 2011.

lakabıyla, kendi oğlundan dolayı da “Ebû Sa’îd” olarak tanınmıştır. Müstakimzâde’nin *Devhatü’l-Meşâyih* adlı eserinde, iki oğlunun adının Feyzullah ve Ahmed olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla “Ebû Sa’îd” lakabının hangi sebebe dayanarak verildiği tam olarak anlaşılamamıştır.²⁶⁰

1594 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiş, babasının yanı sıra devrin önde gelen âlimlerinden ders alarak yetişmiştir. 1621’de Şam kadısı olarak görevlendirilmiş, 1623’te ise Bursa kadılığına atanmıştır. 1624’te İstanbul kadısı olmuş, bu görevde kısa bir süre kalmış ve ardından azledilmiştir. 1627’de yeniden İstanbul kadısı olmuş ve 1629’da Anadolu kazaskeri olarak atanmıştır. Bir yıl sonra, 1630 yılında Rumeli kazaskeri görevine yükselmiş, ancak 1631’de bu görevden alınmıştır. Ardından yaklaşık on yıl boyunca evinde ibadet ve ilimle meşgul olmuştur. 1639’da yeniden Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiş, 1641 yılında ise bu görevden ayrılmıştır. 1644’te Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi’nin vefatının ardından şeyhülislâm olarak atanmış, ancak bir yıl sonra görevinden alınarak evine çekilmiştir. 1651’de yeniden şeyhülislâm olmasına karar verilmişse de o sırada İstanbul kadılığına azledilen Es’ad Efendi ile yaşanan bir tartışma sonucu ulemâ heyetinin şikâyeti üzerine 1652’de bu görevden tekrar azledilmiştir. 1653 yılında amcazâdesi Şeyhülislâm Bahâî Efendi’nin vefatından sonra üçüncü kez şeyhülislâm olmuştur.²⁶¹

İpşir Mustafa Paşa’nın sadrazamlıktan alınarak idam edilmesi sürecinde, Şeyhülislam Ebû Sa’îd Mehmed Efendi önemli bir rol oynamıştır. İpşir Mustafa Paşa’nın katledilmesini isteyenler, aynı zamanda Şeyhülislam’ın da idam edilmesini talep etmişlerdir. Bu talepler, dönemin tanınmış vaizi Şeyh Veli Efendi aracılığıyla padişaha iletilmiştir. Şeyh Veli Efendi, isyancıları yatıştırmaya çalışmış, ancak taleplerinden vazgeçmeyen isyancılara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, isyancılar tarafından övgü almış ve isyanı geçici olarak yatıştırmayı başarmıştır. Ancak, Nakîbü’l-eşrâf Zeyrekzâde, Şeyhülislam’ın idam edilmesinin ulemâ sınıfının itibarına büyük zarar vereceğini ve bu tür bir olayın ileride başka gerekçelerle başka kişilerin öldürülmesine yol açabileceğini belirtmiştir. Zeyrekzâde, böyle bir durumun toplumda büyük bir bozulmaya sebep olacağına ve kesinlikle kabul

²⁶⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü’l-Meşâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, vrk. 68b.

²⁶¹ Muhittin Eliaçık, “Hocazâde Şeyhülislâm Ebu Saîd Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.16, Aralık 2013, s.342,343.

edilemeyeceğine vurgu yaparak, ulemânın halktan farklı bir statüye sahip olduğunu ve cezalandırılmayacaklarını vurgulamış, böyle bir durumun kabul edilemeyeceğini belirterek, Şeyhülislam'ın hayatını savunmuştur. Ayrıca toplumda büyük bir bozulmaya yol açacak ve daha fazla zulme zemin hazırlayacak bir olayın önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁶²

1656 yılında, oğlu Feyzullah Efendi ile arpalık olarak kendisine tahsis edilen Gelibolu'da ikâmet etmesi uygun görülmüştür. 1657 yılında Mekke kadılığına atanmışsa da bu göreve gitmemiş ve Şam ile Konya kazaları kendisine tevcih edilmiştir. Ancak bu görevleri de kabul etmeyip İstanbul'da kalarak sahildeki evinde istirahat etmiştir. Yaklaşık beş yıl sonra 1662'de hayatını kaybetmiş ve Eyüp'te dedesi ve babasının yanına gömülmüştür. Ebû Sa'îd Efendi'nin ölümüne, "Allah'ım ona rahmet eylesin" dizesiyle tarih düşürülmüştür. Üç kez şeyhülislâmlık makamına gelmiş olup toplam görev süresi dört buçuk yıldır. O dönemin uleması tarafından asil ve az konuşan bir zat olarak tanımlanmış, Sa'îd mahlasıyla Arapça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Ayrıca bazı Arapça, Farsça ve Türkçe eserlere de talikât yazdığı bilinmektedir. Oğlu Feyzullah Efendi de şeyhülislâmlık görevini üstlenmiş ve kendine ait mürettep bir divan meydana getirmiştir.²⁶³

Zeyrekzâde'nin bu cesur çıkışı, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin hayatını kurtarmada etkili olmuş ve isyancıların bu talebine karşı güçlü bir direniş sergilenmiştir. Ancak bu dönemde ulemâ sınıfının siyasete fazlaca dâhil olması, devletin düzeninde önemli bir karmaşaya yol açmıştır. İsyancıların ısrarlı taleplerine karşı çıkan Zeyrekzâde'nin kararlı tutumu, Ebû Sa'îd Efendi'nin idamını engellemiş olsa da 1656'da yaşanan At Meydanı Vakası (Çınar Vakası) ile sonuçlanan süreçte Osmanlı Devleti, önemli bir değişimin eşiğine gelecektir. Bu isyanın diğerlerinden farklı yanı, büyük çaplı bir değişim süreci başlatacak ve Köprülüler Devri'nin kapısını aralayacaktır.²⁶⁴

²⁶² Yücel Öztürk, "Osmanlı'da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI-XVIII. Yüzyıl), *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, Yaz 2019, s.179,180.

²⁶³ Alper Yıldırım, *Müstakimzade Süleyman Saadeddin'in Devhatü'l-Meşâyiḥ Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2014, s.40,41.; Eliaçık, Hocaşâde Şeyhülislâm Ebu Saîd Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları, s.343,344.

²⁶⁴ Öztürk, s.180.

İpşir Mustafa Paşa'nın katli sürecinde ulemâ sınıfı önemli ve karmaşık bir rol üstlenmiştir. Özellikle Şeyhülislam Ebû Sa'îd Mehmed Efendi, olayların merkezinde yer alan baş aktör olarak öne çıkmış hem isyanın hedefi olmuş hem de bu süreçteki gelişmelerin yönünü belirleyen figürlerden biri olmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlıktan azli ve idamı sürecinde, isyanı yönlendiren kesimlerin Şeyhülislam Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin de idam edilmesi yönünde taleplerde bulunması, ulemâ sınıfının bu siyasi kriz içerisindeki yerini doğrudan etkilemiştir. Bu talep, sadece Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin can güvenliğini tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda ulemâ sınıfının genel itibarını ve konumunu da tehlikeye atmıştır. Bu bağlamda, Şeyhülislam hem kendi kişisel güvenliğini hem de ulemâ sınıfının bütünlüğünü koruma mücadelesi vermiştir.

İsyen sürecinde, Şeyh Veli Efendi gibi bazı ulemâ mensupları isyancılarla müzakere etmeye çalışırken, Nakîbü'l-eşrâf Zeyrekzâde gibi figürler ise daha sert bir duruş sergileyerek, ulemâ sınıfının itibarını koruma amacıyla şeyhülislamın idam edilmesine karşı çıkmışlardır. Zeyrekzâde'nin, "Şeyhülislamın idam edilmesi ulemâ sınıfının itibarını yerle bir eder" söylemi, ulemânın yalnızca bir dinî otorite olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir güç olarak kendini savunmaya çalıştığını göstermektedir. Bu direniş, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin hayatını kurtarmış ve isyanın daha da büyümesini engellemiştir.

Şeyhülislamın idam edilmesinin şer'i hükümlere aykırı olduğu ve bu tür bir uygulamanın ulemâ sınıfının toplumsal statüsüne zarar vereceği gerekçesiyle isyancılara karşı direnç gösterilmiştir. Zeyrekzâde'nin ulemânın sıradan halk tabakasına uygulanan cezalara maruz kalmasının caiz olmadığını savunması, ulemâ sınıfının devlet içi otoritesinin korunması yönünde güçlü bir söylem geliştirdiğine işaret etmektedir.

Ulemâ sınıfının İpşir Mustafa Paşa'nın katli sürecinde üstlendiği bu rol, Osmanlı siyasetinde ulemânın ne derece etkin bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Ulemâ mensupları, sadece dinî ve hukuki meselelerde değil, aynı zamanda siyasal krizlerde de belirleyici bir konumda yer almışlardır. Bu bağlamda, ulemâ sınıfı, kendi can güvenliklerini ve toplumsal statülerini koruyabilmek için gerektiğinde isyancılarla müzakere etmiş, gerektiğinde ise daha kararlı bir tutum sergileyerek siyasi sürece

doğrudan müdahil olmuştur. Bununla birlikte, Ebû Sa'îd Mehmed Efendi'nin şahsında somutlaşan bu olay, ulemâ sınıfının siyasetle fazlaca iç içe olmasının devlet düzeninde önemli bir karmaşaya yol açabileceğini de göstermektedir. Nitekim bu dönemde ulemâ sınıfının uyarılarına rağmen isyancılara karşı verilen tavizler, toplumsal düzeni sarsmış ve devletin merkezî otoritesini zayıflatmıştır. Bu süreç, 1656'da yaşanan At Meydanı Vakası (Çınar Vakası) ile sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'nde siyasî bir dönüşümün önünü açmıştır.

Bu bağlamda, ulemâ sınıfının İpşir Mustafa Paşa'nın katli sürecindeki direnişi, ulemânın kendini koruma refleksi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu refleks, uzun vadede Osmanlı siyasî yapısında bir denge unsuru olmaktan çıkıp, ulemânın etkinliğinin zayıflamasına ve devletin bürokratik yapısında değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, ulemâ sınıfı, bu süreçteki konumu itibarıyla yalnızca bir dinî otorite olmanın ötesinde, siyasi dengeleri de dolaylı olarak etkileyen bir güç olarak kendini göstermiştir. Bu olay, aynı zamanda Osmanlı siyasetinde ulemânın sınırlarının ve rolünün yeniden tanımlandığı bir dönüm noktası olarak da değerlendirilebilir.



DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.İPŞİR MUSTAFA PAŞA’NIN MİMARİ VE KÜLTÜREL ESERLERİ

4.1. İpşir Paşa Mihmânihânesi

Evliya Çelebi’nin aktardığı üzere, İpşir Paşa Mihmânihânesi, Tokat’ta Çarşı Meydanı’nda yer almakta ve dönemin ticari ve sosyal hayatının önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle büyük şehirlerde inşa edilen mihmânihâneler, uzak diyarlardan gelen tüccarların, seyyahların ve yabancı misafirlerin konaklayıp ihtiyaçlarını karşıladığı, konforlu ve güvenli yapılarıdır. İpşir Paşa Mihmânihânesi de bu tür yapılardan biri olarak hizmet vermiştir. Evliya Çelebi, bu yapının sağlam ve gösterişli bir mimariyle inşa edildiğini, kârgîr kemerlerle donatılmış olmasının da yapıya kale benzeri bir görünüm kazandırdığını vurgulamaktadır. Osmanlı şehir mimarisinde yaygın olan bu yapı tarzı, dönemin mühendislik tekniklerinin ne kadar gelişmiş olduğunu ve kalıcılığı ön planda tuttuğunu göstermektedir.²⁶⁵

İpşir Paşa Mihmânihânesi, sadece mimarisiyle değil, konumlandığı yer itibariyle de dikkat çekicidir. Çarşı Meydanı gibi ticaretin kalbi sayılabilecek bir bölgede yer alması hem yerli hem de yabancı tüccarların sürekli olarak bu bölgeyi ziyaret ettiğini ve dolayısıyla mihmânihânenin ticari ağı merkezinde bulunduğunu gösterir. Osmanlı toplumunda vakıf sistemi, bu tür yapılar için ekonomik ve sosyal bir temel sağlarken, İpşir Paşa’nın yaptırdığı bu mihmânihâne de bir hayır kurumu olarak işlev görmüştür. Bu tür yapılar, vakıflar aracılığıyla korunmuş ve gelirleri düzenli olarak yönetilerek bakımları sağlanmıştır. Özellikle uzun mesafeler kat eden tüccarlar için mihmânihâneler, konaklama ve ticaret faaliyetlerini bir araya getiren önemli merkezlerdi.

²⁶⁵ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, 5. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini, Yapı Kredi Yayınları, s.37.

Mihmânhanenin bulunduğu çevrede yer alan diğer hanlar ve ticari yapılarla birlikte, burası adeta bir ticaret ve sosyal yaşam kompleksi hâline gelmiştir. Evliya Çelebi'nin eserinde belirttiği gibi, İpşir Paşa Mihmânhanesi'ne yakın diğer hanlar arasında Taş Han, Kapan Hanı, Kebeciler Hanı ve Sulu Han gibi yapılar da bulunmaktadır. Bu durum, söz konusu alanın geniş bir ticaret merkezi olarak işlediğini ve birçok farklı zanaatkârın, tüccarın ve yolcunun buradan yararlandığını göstermektedir. Ayrıca, mihmânhanе, sadece geçici konaklama yeri değil, aynı zamanda tüccarların uzun vadeli kalışlarında ticari ilişkilerini sürdürebilecekleri bir mekân olarak da kullanılmıştır.²⁶⁶

İpşir Mustafa Paşa'nın bu yapıyı inşa ettirerek şehirde hem ticareti hem de sosyal hayatı desteklediği anlaşılmaktadır. Mihmânhanenin sağlam yapısı, stratejik konumu ve sunduğu hizmetler, dönemin Tokat şehrinin ne denli önemli bir ticaret merkezi olduğuna işaret eder. Bu yapının, İpşir Mustafa Paşa'nın vakıf sistemi aracılığıyla korunan bir hayrat olarak topluma sunduğu kalıcı bir hizmet olması, aynı zamanda Osmanlı'daki sosyal yardımlaşma ve vakıf geleneğinin güçlü bir örneğini de ortaya koymaktadır.

4.2. İpşir Paşa Kasteli

Kilis'te yer alan İpşir Paşa Kasteli, Şehit Sakıp Mahallesi'nde, İpşir Paşa Caddesi üzerinde konumlanmıştır. Dikdörtgen planlı ve ön kısmı sundurmalı bir kasteldir. Kastelin iki girişi, sivri kemerlerle tasarlanmış olup, kemerler ayaklar üzerine oturtulmuştur. Ana girişin tepesindeki kemerin üst kısmında zincir şeklinde

²⁶⁶ “Evsâf-ı hân-ı hâcegân-ı tüccârân-ı sevdâgerân Cümle (---) aded kal'a-misâl kârgîr kubâblar ile mebnî hânı metînlerdir. Evvelâ Düğmeciler Çârsûsunda Taş hân. Cümle kârgîr kubâblar ile mebnî kal'a-misâl bir hân-ı kadîmdir. Her gece tabl çalınır. (---) (---) hayrâtıdır. Ve yeniçeri serdârı Fazlî Beşe hânı ve Atbâzârı'nda Abdurrahman Beşe hânı ve Vartan oğlu nâm [22b] bir Ermeni bir hân inşâ etmişdir kim cümle Acem sevdâgerânı anda mihmân olurlar. Ve Kapan hânı ve Kebeciler hânı Bitbâzârı'na karîbdır ve Mutâfçılar içinde Nâzır hânı ve gazzâzlara karîb Kadı hânı ve sarrâchâne kurbunda Sulu hân ve boyacılar kurbunda Sarı Ağa hânı ve Pervâne hammâmı kurbunda Müftî hânı ve Yeni hân etrâfında yetmiş altı aded kârgîr kemer binâli dükkânlar ile mebnî kal'a-misâl bir hân-ı cedîddir. Ve Kibleli Paşa vekâlesi gâyet ma'mûrdur ve İpşir Paşa mihmânhanesi çârsû meydânındadır ve Çark Bınarı yanında Çark hânı ve (1.5 satır boş).....

Bu mezkûr vekâlelerden ziyâde vardır, ammâ meşhûr bunlardır.” bk. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, 5. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini, Yapı Kredi Yayınları, s.37.

motiflerle çevrelenmiş bir delik ve bunun her iki yanında bitki desenleriyle süslenmiş rozetler yer alır. Sol taraftaki diğer kemer ise oldukça sade bir görünümündedir. Ana girişin üst kısmında, yapım ve onarım yazıtlarını taşıyan, yaprak ve palmet motifleriyle süslü bir ayna taşı dikkat çeker. Ayrıca, mermerden yapılmış bu yazıtlar, rozetiyle birlikte öne çıkan unsurlardır. İpşir Paşa Kasteli, lülesi, yazıtları, su teknesi, sekisi, maşrapalık olarak kullanılan iki küçük nişi ve rozetiyle Osmanlı dönemi mimari özelliklerini yansıtan tipik bir çeşme olarak bilinir. Kastelin suyu günümüzde akmasa da 1654 yılında Sadrazam İpşir Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış ve suyu İlizi yöresinden getirilmiştir.²⁶⁷

4.3. İpşir Mustafa Paşa B. Abdimennan Camii ve Vakfı

Osmanlı İmparatorluğu'nda camiler, genellikle sadece ibadet yeri olarak inşa edilmemişlerdir. Bunun yerine camiler, birçok farklı yapıyı içeren bir külliye formunda planlanmıştır. Bu külliyeler, eğitim, ticaret, sağlık gibi çeşitli sosyal ve ekonomik işlevlere sahip müstemilatları bünyesinde barındırmaktadır. Külliyelerin sürekliliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıf sistemi oluşturulmuştur. Vakıf sistemi, külliyelerin günlük faaliyetleri için gerekli olan mali kaynakları sağlamanın yanı sıra toplumsal hizmetlerin devamlılığını da garanti altına almıştır.²⁶⁸

İpşir Mustafa Paşa, Halep'in kuzey surlarının hemen dışında bir cami ve külliye inşa ettirerek bu geleneksel sisteme katkıda bulunmuştur. İpşir Mustafa Paşa Külliyesi, 1652 yılında inşa edilmiştir. Ticari bir yapı olarak tasarlanan külliye, Şeref Camii ve Behram Paşa Hamamı arasında yer almasıyla, bu iki önemli bina arasında konumlanarak bölgeyi etkili ve önemli bir çekim merkezi haline getirmiştir Külliye bünyesinde şu bileşenleri barındırmaktadır:²⁶⁹

1. Mescit
2. Neval Çarşı

²⁶⁷ 21 Ekim 2024, Google, [İpşir Paşa Kasteli \(ktb.gov.tr\)](http://ktb.gov.tr).

²⁶⁸ Mehmet Kabacık, "177 Numaralı Halep Şer'iye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.6, 2013, s.1117,1135.

²⁶⁹ Zakaria İbrahim, *Halep El-Jdayde Semtinin Tarihsel Gelişimi ve Taşınmaz Kültür Varlıklarının Durumu Konusunda Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022, s.40.

3. Doğu Kayseriyye
4. Han
5. Batı Kayseriyye
6. Kahvehane
7. Güney Kayseriyye

Bu külliyyede yer alan caminin üst katı ibadet için tahsis edilmiş, zemin katı ise dönemin eğitim anlayışına uygun olarak çocukların eğitimi için düzenlenmiştir. İbadet ve eğitim işlevini bir arada barındıran bu yapı hem dini hem de eğitimsel bir merkez olma niteliği taşımaktadır. Cami ve külliyyenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla su kanalları inşa edilmiş, bu kanallar aracılığıyla su camiye kadar taşınmıştır.

Külliyyenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, geniş çaplı bir vakıf sistemi kurulmuştur. Bu vakıf, cami ve müstemilatlarının giderlerinin karşılanması amacıyla çeşitli ticari ve gayrimenkul mülklerine sahiptir. Vakfın gelir kaynakları arasında hanlar, dükkânlar, tarım arazileri, su kuyuları, boyahaneler, daireler ve depolar gibi mülkler yer almaktadır. Ayrıca bu mülkler vakfın tasarrufu altına verilmiş ve külliyyenin uzun vadeli finansal ihtiyaçlarını güvence altına almak amacıyla kullanılmıştır. Vakfın idaresi kapsamında, her gün camiye gelen kişilerin ibadetlerini rahatça gerçekleştirebilmeleri için mescidin aydınlatılması amacıyla yağ sağlanmış, cami içinde ibadet edenlerin kullanması için halı, hasır gibi temel ihtiyaçlar vakfiye aracılığıyla temin edilmiştir.²⁷⁰

Caminin su ihtiyacını karşılayan kuyuların bakım ve onarımının yine vakıf gelirleriyle karşılanması, vakfiyede kayıt altına alınmıştır. Ayrıca İpşir Mustafa Paşa, Halep dışında da vakıflar kurmuş ve bu vakıflar aracılığıyla Tokat'ta yolcuların konaklaması ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hizmetler sağlamıştır. İpşir Mustafa Paşa, bunun yanı sıra Mekke ve Medine'deki fakirlere yardım etmek için de değirmenler ve ambarlar vakfetmiş, böylece sadece kendi bölgesinde değil, İslam dünyasının önemli şehirlerinde de sosyal yardımlaşma ve hizmet faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.²⁷¹

²⁷⁰ Anas Aljaad, Mehmet Ayas, "Halep'teki Osmanlı Camilerinin Yönetimi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.2, 2018, s.251,252.

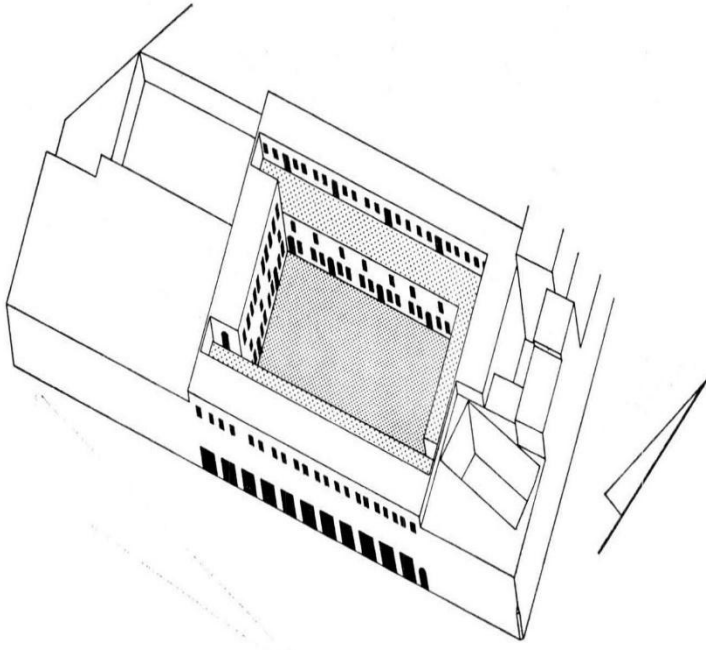
²⁷¹ a.g.e., s.252.

Vakfın gelirlerinin yönetimine ilişkin olarak, cami ve külliye'nin işleyişinden sorumlu kişiler için düzenli ödemeler yapılması öngörülmüştür. Vakfın başındaki en yetkili kişi olan şeyhülislam için günlük 50 akçe, Halep'ten sorumlu vakıf yöneticisine günlük 20 akçe, vakfın mali işlemlerini yürüten kâtip için 10 akçe, tahsildar için ise 5 akçe maaş belirlenmiştir. Ayrıca cami görevlileri arasında yer alan imam, müezzinler ve hafızlar için de vakıf gelirlerinden ödeme yapılması sağlanmıştır. Örneğin, sabah namazı sonrasında Yasin suresini okuyan hafıza, ikinci namazından sonra Amme suresini okuyan hafıza ve yatsı namazı sonrasında Mülk suresini okuyan hafıza için günlük 1 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Mescidin aydınlatılması ve yağ ihtiyacının temini ile görevli kişilere ve mescitte çeşitli ilimleri öğreten âlimlere de düzenli ödeme yapılması, vakfın geniş kapsamlı mali desteği içerisinde yer almıştır.²⁷²

Vakıf yapısının büyüklüğü, külliye'de bulunan mekânlar sayesinde de anlaşılmaktadır. Külliye, cami ve eğitim yapılarının yanı sıra, hanlar, kahvehane, fırın, çarşı, Kayseriyye (kapalı çarşı) ve bir sağlık ocağını da bünyesinde barındırmıştır. Bu da İpşir Mustafa Paşa'nın kurduğu külliye'nin, sadece dini ve eğitimsel bir merkez değil, aynı zamanda ticari ve sosyal hizmetler sunan çok yönlü bir yapı olduğunu göstermektedir. Vakıf sistemi, bu yapıların korunmasını ve sürekliliğini sağlarken, topluma yönelik hizmetlerin de aksatılmadan sürdürülmesine olanak tanımıştır.²⁷³

²⁷² a.g.e., s.252.

²⁷³ a.g.e., s.251,252.



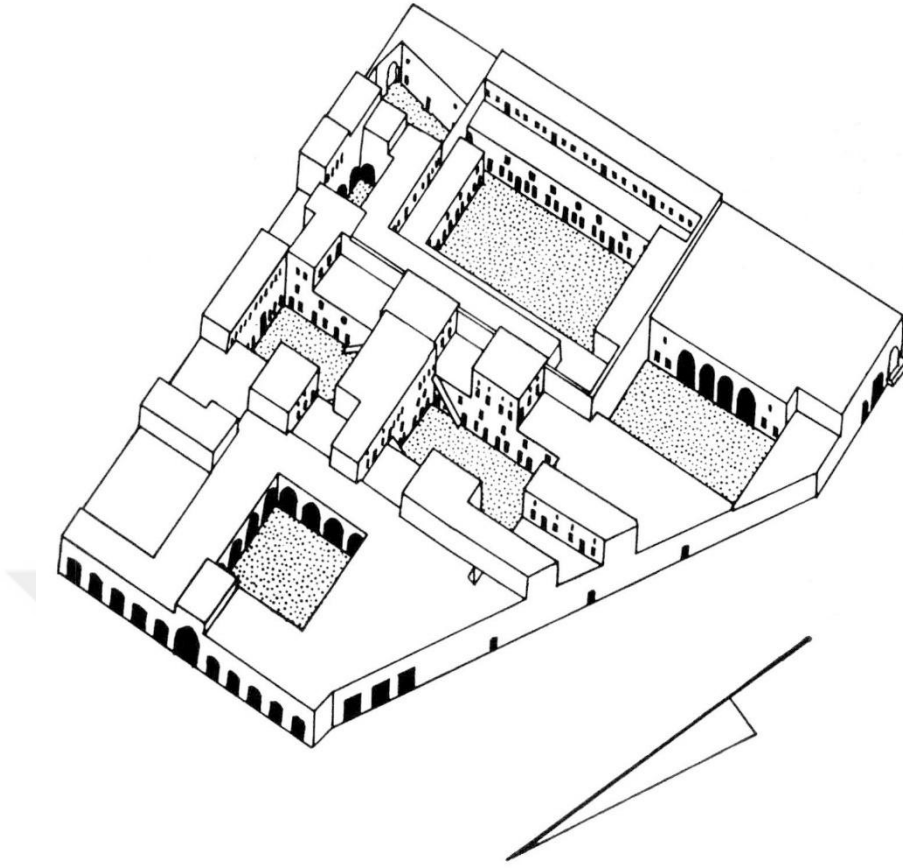
(Kayseriyyenin Aksonometri Görünümü)²⁷⁴

Külliyenin yapısı, tüm bileşenlerinin birbiriyle bağlantılı olarak yerleştirildiği ve her yönden sokaklarla çevrili olduğu kompakt bir tasarıma sahiptir. Mescit, külliye'nin güneydoğu köşesinde konumlanmıştır.²⁷⁵ Mescidin yaklaşık alanı 130 metrekare civarındadır ve cadde üzerinde iki cephesi bulunmaktadır. Mescidin mimarisi oldukça dikkat çekici olmakla beraber iç duvarlar dışarıdan 12 derece açıyla saparak, mekânı tamamen kibleye yönlendirmiştir. Han, ana cephesi kuzeydeki El-Hatab Meydanı'na bakan ve her iki yanında beşer dükkân bulunan süslü bir kapıyla giriş yapmaktadır.²⁷⁶

²⁷⁴ Jean Claude David, *Le Waqf D'Ipşir Pāšā à Alep (1063/1653)*, Damas, 1982, s.8.

²⁷⁵ a.g.e., s.15-30.

²⁷⁶ a.g.e., s.30.

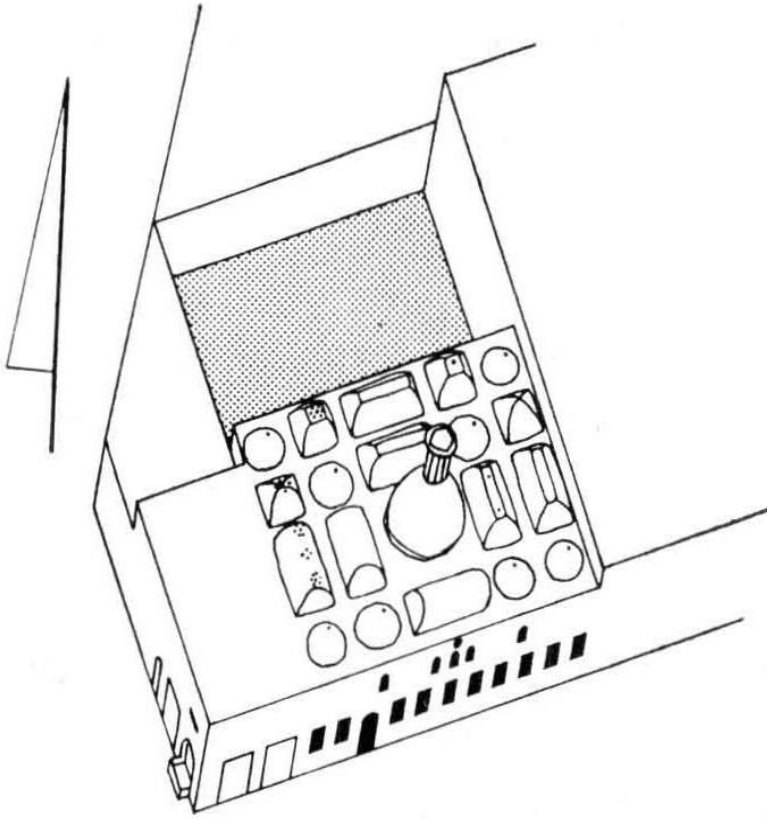


(Vakfın Aksonometri Görünümü)²⁷⁷

Kahvehane ise yaklaşık 447 metrekare alan kaplamakta olup, külliye'nin en dekoratif kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca kahvehane'nin yanına bir çeşme eklenmiştir. İpşir Paşa Külliyesi, zamanla birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin nedeni, külliye'nin işlevlerinin değişimidir. Bu durum, bölgedeki sosyal ve ekonomik dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir.²⁷⁸

²⁷⁷ a.g.e., s.7.

²⁷⁸ a.g.e., s.30-39.

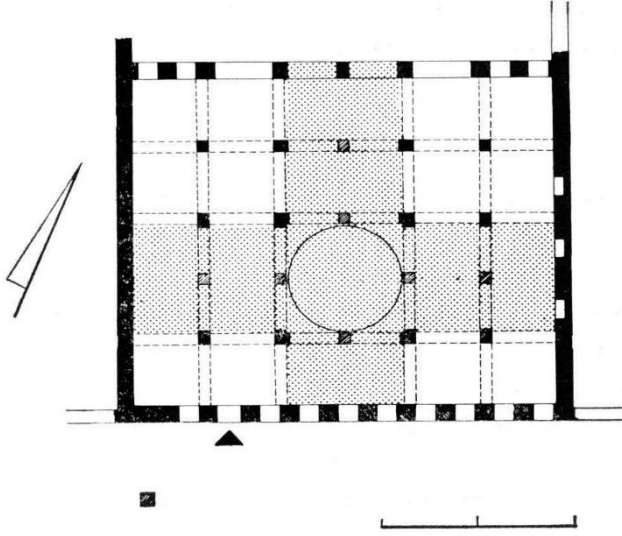


(Kahvehanenin Aksonometri Görünümü)²⁷⁹

Halep mimarisinde dekorun kullanımı genellikle sınırlı kalmıştır. İpşir Paşa Vakfı'ndaki yapılar arasında süslemeye sahip olan tek katlı bina, okulun avluya ve sokağa açılan kapaklarıdır. Cami ve kahvehane dışında, zemin katındaki süslenmiş unsurlar yalnızca girişlerle sınırlıdır. Bunlar hanın sundurması, kaysariye, nuval pazarı ve fırının kapılarıdır. Güney cephesi, belirgin bir bütünlük taşıdığı alan olarak öncelikli bir konumda yer almıştır. Cami ve kahvehane, özellikle zengin süslemeleriyle dikkat çekerken, kahvehane cephenin yaklaşık %50'sini kaplayan estetik detaylarla öne çıkmaktadır. Sokağın dar olması nedeniyle, bu süslemeler gereksiz görünebilir, ancak binaların düzeninin algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Mimar tarafından sağlanan içsel uyum, işlevsel biçimlere simgesel bir değer katmıştır. Dekor, işlevselliğiyle çelişmeden hem estetik bir unsur hem de yapının anlamını pekiştiren bir işaret değeri taşımaktadır. Erişilebilirlik ile dekor yoğunluğu arasında bir ilişki mevcut olup, doğrudan erişime sahip olan kahvehane en zengin süslemeye sahipken, diğer yapılar

²⁷⁹ David, s.34.

daha az süslenmiştir. Sonuç olarak, dekor, kurucunun gücünü ve zenginliğini yansıtan bir işaret olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁰



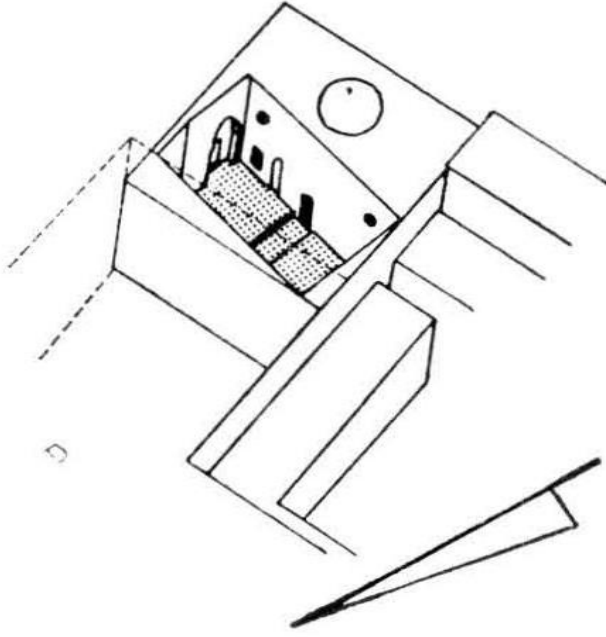
(Kahvehanenin İçindeki Haç Biçimli Alan)²⁸¹

İpşir Paşa vakfının yerleşimi, düz cepheler ve geniş düzenli sokaklar gibi dikkat çekici özellikler de taşımaktadır. Kadastro planında, yapının karakteri belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Diğer hizmet ve faaliyet grupları, kentsel dokunun düzensiz yapısına entegre olurken, vakıf güney, doğu ve batıda üç sokakla, kuzeyde ise kısmen inşa edilmiş bir pazar yeri ile çevrili olup mahalleden izole durumdadır. Detaylı plan çalışması, bu özellikleri daha iyi yansıtmaktadır. Caminin doğru bir şekilde kibleye yönlendirilmiş olması ve doğu duvarının muhtemelen önceden var olan eğik yön izlemesi dışında, tüm yapı ortogonal eksenler boyunca inşa edilmiştir. Bu kadar büyük ve tek parça bir alan üzerindeki düzenlilik planlama ile ilgilidir. Vakfın yerleşimi, güney, doğu ve batıda mevcut veya inşa edilmiş alanlarla sınırlı olup, düzensiz bir şekil göstermektedir. Batıda onu sınırlayan sokak, kuzey-güney yönündedir ve Şaliba mahallesi ile örtüşmektedir. Bu, vakfın iç kesimindeki bölümlendirmede izlenmemektedir. Şam veya Halep'teki bazı büyük camilerde Osmanlı etkisi baskınken, diğer binalarda Suriye geleneği daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle Halep'teki büyük ticari yapılar gibi. İpşir Paşa vakfında, her unsur hem dekor hem de inşaat teknikleri açısından genellikle Halep geleneğine ait olarak inşa edilmiştir. Kahve

²⁸⁰ a.g.e., s.5-39.

²⁸¹ a.g.e., s.35.

daha özgün bir tasarım göstermekte, ancak bu karakter, çeşitli kaynaklardan gelen unsurların ilişkisi ve özgün bir biçimde geliştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Genel plan ve yerleşim sıra dışı olup, dışa bakan cephelerin vurgulanması açısından İstanbul ve imparatorluk şehirlerinin anıtsal kompozisyonlarıyla karşılaştırılabilir. Bununla birlikte, bu tasarım, Halep’te bazı Eyyubi veya Memlûk dönemine ait anıtlarda da daha küçük ölçeklerde gözlemlenmiştir.²⁸²



(Caminin Aksonometrik Görüntüsü)²⁸³

İpşir Paşa Külliyesi, çevresindeki sokaklara bakan bölümleri de dahil olmak üzere, birçok alanda ciddi hasar almıştır. El-Hatab Meydanı’na bakan kuzey bölümündeki han da bu hasardan etkilenmiştir. Caminin bazı kısımları küçük hasarlar yaşamışken, külliyein güneybatısındaki kahvehane en fazla zarara uğramıştır. Külliyein cephesi ve batı tarafı bir miktar zarar görmüş olmasına rağmen hâlâ ayakta kalmayı başarmıştır.²⁸⁴

²⁸² a.g.e., 40-59.

²⁸³ a.g.e., s.28.

²⁸⁴ İbrahim, s.69.

4.4. İpşir Paşa Hanı

Seyehatname’de yer alan bilgilere göre, İpşir Paşa Hanı, dönemin önemli ticaret ve konaklama merkezlerinden biri olarak Tokat’ta konumlanmıştır. Hanlar, o dönemde hem insanların hem de hayvanların dinlenip konaklayabileceği, günümüzün otel ve garaj işlevlerini bir arada karşılayan yapılar olarak bilinir. İpşir Paşa Hanı da bu kapsamda, şehir içi ve dışından gelen tüccarların ve yolcuların barınma ihtiyacını karşılamıştır. Özellikle şehre yakın bir bölgede yer alan bu han, tüccarların ticaret faaliyetlerini yürütmeleri ve güvenli bir şekilde konaklamaları için stratejik bir öneme sahiptir. Evliya Çelebi, bu hanın yakınında yer alan diğer yapılarla birlikte, İpşir Paşa Hanı’nın çevresinde canlı bir ticaret ve sosyal yaşam alanı oluşturduğunu belirtmektedir. İpşir Paşa Hanı’nın yakınında Hamza Beğ Camii gibi önemli dini yapılar da bulunmaktadır. Bu durum, hanın yalnızca ticari bir merkez değil, aynı zamanda sosyal ve dini hayatın da bir parçası olarak hizmet verdiğini göstermektedir. Osmanlı döneminde hanların yapımına büyük önem verilmiş, özellikle şehirler arasında seyahat eden tüccarlar ve yolcular için güvenli ve konforlu bir konaklama sağlayan bu yapılar, aynı zamanda vakıf sistemiyle desteklenen sosyal hizmetlerin de bir parçası hâline gelmiştir. İpşir Paşa Hanı’nın, mimari yapısı ve bulunduğu konum itibarıyla dönemin ticaret ağında önemli bir rol oynadığı, çevresindeki diğer hanlar ve sosyal yapılarla birlikte Tokat’ın ticari faaliyetlerine katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁵ Evliya Çelebi, C.5, s.34.



SONUÇ

Bu tez, İpşir Mustafa Paşa'nın hayatı, kariyeri ve onun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi üzerine kapsamlı bir inceleme sunmayı amaçlamıştır. İpşir Mustafa Paşa, devletin üst kademelerinde yer almış ve önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Osmanlı yönetiminde önemli bir figür olmasının yanı sıra, kültürel ve mimari alandaki katkıları mevcuttur. Tez boyunca, Paşa'nın hayatının farklı yönleri ele alınmış ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve kültürel tarihine olan etkisi değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde, İpşir Mustafa Paşa'nın kişiliği ve kökeni, özellikle Evliya Çelebi ile olan akrabalık ilişkisi, askeri kariyerinin başlangıcı ve IV. Murad ile katıldığı seferler ele alınmıştır. İpşir Mustafa Paşa'nın şahsiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri yapısında çok yönlü bir figür olarak öne çıkmıştır. Abaza kökeni ve kültürel bağları, onun sosyal kimliğini ve liderlik tarzını şekillendirirken, kişisel özellikleri ve yönetim anlayışı dönemin siyasi atmosferine derin etkiler yapmıştır. Paşa'nın otoriter yönetim anlayışı ve şiddet yanlısı tutumu, zaman zaman yönetimdeki zafiyetlere ve halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmış olsa da bazı kaynaklarda erdemli ve dindar bir figür olarak anılması, onun çelişkili karakterini gözler önüne sermektedir. İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamı, Osmanlı'nın çok etnikli yapısında bireylerin kökenlerinin ve kişisel özelliklerinin devlet yönetimine nasıl yansıdığını anlamak adına önemli bir örnek sunmaktadır. Bu durum, liderlerin toplumsal algılarla uyum içinde olmalarının, toplumları üzerindeki etkisini gösteren önemli bir nokta olarak değerlendirilebilir. Evliya Çelebi'nin İpşir Mustafa Paşa ve çevresindeki akrabalık ilişkilerine dair anlatıları, Osmanlı toplumundaki sosyal ve siyasi bağların nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle Melek Ahmet Paşa ve İpşir Mustafa Paşa arasındaki akrabalık ilişkileri, dönemin aristokratik yapısında aile bağlarının gücünü ve bu bağların siyasi kararlar üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Perihan Hatun'un güzelliği ve Osmanlı sarayındaki etkisi, dönemin toplumsal dinamikleri ve kadınların güç ilişkilerindeki rollerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Evliya Çelebi'nin anlatıları, kişisel ilişkiler ve sosyal ağların imparatorluk içindeki güç dengelerini nasıl şekillendirdiğini kavramamıza katkı sağlamaktadır. Akrabalık bağları ve bireysel özellikler gibi

unsurların bile dönemin politik kararlarında belirleyici olabileceği, Osmanlı'nın karmaşık sosyal ve siyasi yapısının önemli bir parçasıdır. IV. Murad döneminde gerçekleştirilen Revan ve Bağdat seferleri, İpşir Mustafa Paşa'nın kariyerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemde Mirahur ve Büyük Mirahur unvanlarını alması, Paşa'nın devlet kademelerinde yükselmesine önemli katkılar sağlamış, onun askeri ve idari yeteneklerini pekiştirmiştir. Paşa'nın IV. Murad'ın merkeziyetçi yönetim anlayışına uygun olarak yükselişi, Osmanlı taşra idaresindeki yeniden yapılanma sürecini ve askeri reformları derinden etkilemiştir. Bu deneyimler, ilerleyen yıllarda İpşir Mustafa Paşa'nın oynayacağı diplomatik ve siyasi rolleri şekillendiren temel faktörlerden biri olmuştur.

İkinci bölümde ise Paşa'nın diplomatik görevleri incelenmiş, Budin, Şam ve Halep valiliklerinde gösterdiği başarılar, bu süreçteki siyasi ilişkiler ve valiliklerde karşılaştığı zorluklar detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Ayrıca, Paşa'nın padişah ve diğer devlet adamlarına sunduğu raporlar, ona duyulan güvenin ve saygınlığın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. İpşir Mustafa Paşa'nın diplomatik ve askeri görevleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki iç ve dış ilişkilerindeki stratejik önemini gözler önüne sermektedir. Paşa'nın Budin, Şam ve Halep valiliklerindeki faaliyetleri, onun hem merkezi otorite ile yerel yönetim arasındaki ilişkiyi güçlendirmek hem de Osmanlı'nın sınır güvenliği ve iç düzenini sağlamak amacıyla yürüttüğü kapsamlı diplomatik ve idari çabaları yansıtmaktadır. Özellikle Budin Valiliği'ndeki serdarlık görevi, Paşa'nın askeri strateji ve yönetim alanındaki yetkinliğini ortaya koyarken, Macaristan cephesindeki görevinden aldığı serdarlık beratları ve bağımsızlık yetkileri, Osmanlı'nın sınır bölgelerinde güçlü bir denetim mekanizması kurma amacını taşımaktadır. Şam ve Halep valiliklerinde karşılaştığı yerel güçler ve idari sorunlar, Paşa'nın diplomatik yeteneklerini ve yerel dinamikleri yönetmedeki becerisini vurgulamaktadır. Paşa'nın Padişah'a gönderdiği hediyeler ve Hatice Turhan Sultan'a sunduğu raporlar, Osmanlı yönetiminde sadakat ve bağlılık gibi unsurların merkezi otoriteye olan etkisini göstermektedir. Ayrıca, Halep'teki Arap hükümeti için talep ettiği hatt-ı hümayun ve Üsküdar ziyareti, yerel yönetimlerin merkezi hükümetle kurduğu ilişkilerin gücünü pekiştiren önemli diplomatik adımlar olmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın diplomatik faaliyetleri, sadece kişisel yönetim tarzını değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi ve taşra arasındaki

etkileşimini, güç dengesini ve devletin yönetim felsefesini de şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Paşa'nın uygulamaları, Osmanlı taşra yönetimi ve devlet-mülk ilişkileri üzerine önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı'daki çeşitli isyanlarla olan ilişkisi detaylandırılmış ve Paşa'nın bu isyanlar karşısındaki stratejileri ile rolü vurgulanmıştır. Ayrıca, Kayseri Kalesi kuşatması ve Abaza Mehmet Paşa isyanı gibi önemli olaylar üzerinden Paşa'nın devletin içindeki etkisi irdelenmiştir. Bunun yanında, Paşa'nın sadaret makamına yükselmesi, reform girişimleri ve yönetimindeki krizler de önemli bir yer tutmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın katline giden süreç, siyasi çekişmeler ve ulema sınıfının rolü çerçevesinde tartışılmıştır. Varvar Ali Paşa İsyanı, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısında derin izler bırakan önemli bir olaydır. İsyanın sebepleri arasında devletin mali taleplerine karşı yerel direniş, merkezi otoritenin zayıflaması ve yönetimdeki keyfi uygulamalar öne çıkmaktadır. İsyanın gelişim süreci, taşrada artan hoşnutsuzluğun ve bu hoşnutsuzluğun isyanlara dönüşme biçiminin somut bir örneğini sunar. İpşir Mustafa Paşa'nın Sivas Beylerbeyiliği'ne atanması ve Varvar Ali Paşa'nın azledilmesi, merkezi yönetimle taşra arasındaki gerilimleri ve bu gerilimlerin nasıl yönetildiğini gösteren önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca, dönemin önemli tarihçilerinin farklı bakış açılarıyla aktardığı olaylar, Osmanlı içindeki güç mücadelelerinin ve tarih yazıcılığındaki çeşitliliğin altını çizmektedir. İsyan yalnızca idari ve askeri zorlukları değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin taşra üzerindeki kontrolünü yeniden gözden geçirme gerekliliğini de vurgulamaktadır. İpşir Mustafa Paşa'nın siyasi stratejileri ve reform girişimleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yönetimindeki zorlukları yansıtmakta olup, devletin iç ve dış siyasetindeki önemli değişimleri şekillendiren kritik bir dönemi temsil etmektedir. Paşa'nın güçlü ittifaklar kurarak ve askeri hamlelerle siyasi gücünü pekiştirmesi, aynı zamanda yönetimdeki çatışmaların ve bürokratik zorlukların nasıl biçimlendiğini de gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın katline giden süreç, Osmanlı Devleti'ndeki iç çekişmelerin, reformist girişimlerin ve güç mücadelelerinin bir yansıması olarak, dönemin siyasi yapısını ve yönetsel krizlerini derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır.

Dördüncü bölümde ise İpşir Mustafa Paşa'nın kültürel mirası, mimari eserleri ve vakıfları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Paşa'nın inşa ettirdiği yapılar ve kurduğu

vakıflar, onun sadece bir devlet adamı değil, aynı zamanda kültürel bir figür olarak da Osmanlı tarihinde yerini almasına olanak sağlamıştır. İpşir Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'na hem askeri hem de kültürel alanlarda katkılar sunmuş bir figürdür. Onun inşa ettirdiği yapılar, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını şekillendirmiş, özellikle mimari eserleriyle toplumsal yardımlaşma ve dayanışma anlayışını pekiştirmiştir. Paşa'nın mihmânîhâneleri, hanları, camileri ve külliyesi, sadece dini ve ticari işlevlerin ötesinde, toplumun eğitimsel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır. Bu yapılar, vakıf sisteminin işleyişi ve toplum düzenine katkıları açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal hizmet anlayışını gözler önüne sermektedir. Halep ve Tokat gibi şehirlerde kurduğu vakıflar, yerel halkın yanı sıra İslam dünyasındaki diğer topluluklara da destek sağlamıştır. Sonuç olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın eserleri, Osmanlı kültürel mirasına ve sosyal yapısına önemli katkılarda bulunarak, dönemin yönetsel ve toplumsal politikalarının izlerini taşımaktadır.

Son olarak, İpşir Mustafa Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, siyaseti ve kültürü üzerindeki etkisi, dönemin toplumsal yapısına ve devletin yönetim mekanizmalarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Paşa'nın sadaret süreci ve sonrasındaki gelişmeler, Osmanlı yönetimindeki güç mücadelelerini ve içsel çatışmaları gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra, Paşa'nın kültürel mirası, Osmanlı'daki sosyal ve mimari gelişim açısından önemli bir yer tutmaktadır. İpşir Mustafa Paşa'nın hayatı, sadece bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin iktidar dinamiklerini anlamak açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Tezde ele alınan konular, sadece İpşir Mustafa Paşa'nın yaşamını değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki yönetim anlayışını, reform hareketlerini ve kültürel dönüşümünü anlamada bir kaynak teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Bab-ı Asafl Ruus Kalemi (A.RSK.d)

1526; 1527.

Meşihat Defterleri (MŞH.ŞSC.d)

Kayseri, 57; 61; 62; 63.

Ankara, 36.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d)

20.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

220/37; 301/21; 497/7; 532/11; 532/32; 638/26; 682/28; 696/41; 696/44; 704/31; 705/44; 705/45; 740/31; 778/24; 778/39; 779/32; 780/28; 798/6; 798/9; 1040/32.

II. Araştırma-İnceleme

AĞIRAKÇA, Ahmet, *Osmanlı Tıbbının Kaynakları ve Osmanlı Tıbbına Giriş*.

AHMED TAİB OSMANZADE, *Hadîkatü'l Vüzerâ*, TBMM Kütüphanesi.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celalî İsyanları*, Barış Yayınları, Ankara 1999.

AKKAYA, Ziya, *Vecihî Devri ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Ankara 1957.

AKTEPE, Münir, “İbşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, S.24, Haziran 2011.

“İbşir Mustafa Paşa”, *TDV.İA*, C.22, İstanbul 2000.

* Tez metninde belgelerin tam künyelerine yer verilmiştir.

- ALJAAD, Anas, Mehmet Ayas, “Halep’teki Osmanlı Camilerinin Yönetimi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.2, 2018.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- ANDREASYAN, Hrand, “Abaza Mehmed Paşa”, *Tarih Dergisi*, C.14, S.21, Haziran 2011.
- ARSLAN, Hasan, “Arslan Paşa (Nogay Paşazade)”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2007.
- ARSLAN, Mehmet, *Osmanlı Sadrazamları: Hadikat’ül Vüzera ve Zeylleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655))*, C.2, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.
- AYDIN, Mustafa, “Abazalar”, *TDV.İA*, C.1, 2020.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran’da Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.11, S.2, 2011.
- BARKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- BAYRAM, Fatih, “Sarı Abdullah’ın Düstûru’l-İnşâ’sındaki Serdarlık Beratları”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S.15, 2020.
- BERKOK, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- BOLAT, Kasım, “Naima’ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet”, *Tarih Okulu*, S.13, Sonbahar-Kış 2012.
- BURSALI MEHMED TAHİR BEY, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, C.2, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- ÇABUK, Vahit, *Köprülüler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.
- ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, “Kadıızâdeliler”, *TDV.İA*, C.24, İstanbul 2001.

- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- DAVİD, Jean Claude, *Le Waqf D'İpşir Pāšā à Alep (1063/1653)*, Damas, 1982.
- DURMUŞ, Ali, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.
- EKİNCİ, Ramazan, *Zeyl-i Şakâ'ik Uşşâkizâde'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-Metin)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017.
- ELALTUNTAŞ, Ömer Faruk, “Bektaşî Fıkralarında Siyasi Yansımalar”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C.6, S.2/1, 2016.
- ELDEM, Edhem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Hocazâde Şeyhülislâm Ebu Saîd Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.16, Aralık 2013.
- “Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Güz 2011.
- EMECEN, Feridun, “Sâlih Paşa”, *TDV.İA*, Ek-2, Ankara 2019.
- EREN, Meşkûre, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960.
- ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katlı XVI. Yüzyılda Konya ve Ankara*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit, *Kayseri Kale ve Surları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi, Kayseri 2024.
- ERTAYLAN, İ. Hikmet, “Varvarî Ali Paşa”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2, S.3-4. İstanbul 1948.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, C.1,2,3,5,6,8, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, 1. Kitap, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, 5. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini, Yapı Kredi Yayınları.
- EYİCE, Semavi, “Kale”, *TDV.İA*, C.24, İstanbul 2001.
- GEMİCİ, Nurettin, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kadın Algısı”, *İslami İlimler*, S.18, Güz 2023.
- GÖKALP, Haluk, “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî” *İlmi Araştırmalar*, S.22, 2006.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, “IV. Murad’ın Bağdat Seferi’ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Ocak 2018.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bayram Paşa”, *TDV.İA*, C.5, İstanbul 1992.
- HAMMER, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.2, İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- HİTTİ, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.
- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Paşa”, *TDV.İA*, C.1, İstanbul 1988.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kayseri”, *TDV.İA*, C.25, Ankara 2022.
- “Derviş Mehmed Paşa”, *TDV.İA*, C.9, İstanbul 1994.
- İŞBİLİR, Ömer, “Nasuh Paşa”, *TDV.İA*, C.32, İstanbul 2006.

- KABACIK, Mehmet, “177 Numaralı Halep Şer’iye Siciline (Evkâf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.6, 2013.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem*, TDK, Ankara 2013.
- KARACA, Filiz, “Pişkeş”, *TDV.İA*, C.34, İstanbul 2007.
- KAYAS, Ahnmed, “Mustafa Paşa (İpşir)” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, C.2, İstanbul 1999.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971.
- Dağ Padişahları*, Doğan Kitap, İstanbul 2001.
- KURŞUN, Zekeriya, “Said Paşa, Küçük”, *TDV.İA*, C.35, İstanbul 2008.
- KUŞÇU, Hasan, “Abaza Hasan Paşa”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2007.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Berat”, *TDV.İA*, C.5, 1992.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN, *Devhatü’l-Meşâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, vrk. 68b.
- NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Naîmâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, C.3,4,5,6, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1969.
- ÖNAL, Ahmet, “Varvar Ali Paşa ve İsyanı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.39, İstanbul 2018.
- Varvar Ali Paşa”, *TDV.İA*, C.42, İstanbul 2012.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Mehmed Paşa, Tabanıyassı”, *TDV.İA*, 3. Basım Ek-2, Ankara 2019.
- “Doğancı”, *TDV.İA*, C.9, İstanbul 1994.
- “Hezarpâre Ahmed Paşa” *TDV.İA*, C17, İstanbul 1998.

- “Kemankeş Mustafa Paşa”, *TDV.İA*, C.25, Ankara 2022.
- “Serdar”, *TDV.İA*, C.36, 2009.
- “Tayyar Mehmed Paşa”, *TDV.İA*, 3. Basım Ek-2, Ankara 2019.
- ÖZER, Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katlı XVI. Yüzyılda Konya ve Ankara*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK, Yücel, “Osmanlı’da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI-XVIII. Yüzyıl)”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, Yaz 2019.
- ÖZ, Baki, *Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları, İstanbul 1992.
- ÖZ, Mustafa, “Dürzîlik” *TDV.İA*, C.10, İstanbul 1994.
- PARLAZ, Selim, “Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.15.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Murad Paşa (Kara, Dev)”, *Türk Ansiklopedisi*, C.24, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976.
- PIERCE, LESLIE P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- PITERBERG, Gabriel, “Abaza Mehmed Paşa’nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyan ve Ayaklanma*, Der. Jane Hathaway, Çev. Deniz Berktaş, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.
- RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- SARI ABDULLAH EFENDİ, *Düstûru-l İnşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, No. 03332, vrk. 39b, 40a, 40b.
- SARICAOĞLU, Fikret, “Melek Ahmet Paşa”, *TDV.İA*, C.24, Ankara 2004.

- SELÇUK, Hava, “1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2008.
- SHERIDAN, R. Aslıhan Aksoy, Michael D. Sheridan, “Evliyâ Çelebi’nin Hayatı: Zamandizimsel Bir Döküm”, *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011.
- SÖNMEZ, Erdem, “Celâliler ve Üç Evliya Çelebi” *Kebikeç*, 33/2012.
- SÜMER, Faruk, “Abbas I” *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988.
- SÜREYYA, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, Haz. Nuri Akbayer, C.1,2,5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞAHİN, Gürsoy, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Gelenekçi Bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketin Dini Algılayışı ve Bunun Kanûn-ı Kadîm’le İlişkilendirilmesi”, *Tarih Dergisi*, S.45, İstanbul 2008.
- ŞENZEYBEK, Aytekin, “Başlangıçtan Günümüze Dürzilik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31, 2011.
- TARIM, Zeynep, *Osmanlı Teşrifatında Kahve İkramı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- TEKİN, Kemal Hakan, “Halep’te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine”, *Journal of World of Turks*, 5/12, 2013.
- TOPÇU, Sultan Murat, “Suriye’nin İdlip İline Bağlı Cısr-i Şuğur Kasabası’ndaki Köprülü Mehmet Paşa’nın Vakıf Eserleri”, *Bilig*, S.60.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyehatnamesi*, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- TURAN, Ahmet Nezihi, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.13, 2002.
- ULUÇAY, Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, Ankara 2001.

USTA, Onur, “Celâlılığın Türkmen Cephesi 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, *Kebikeç*, S.17, 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK, Ankara 1988.

Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK, Ankara 1988.

ÜNVER, Süheyl, “Dördüncü Murad’ın Revan Seferi Kronolojisi”, *Belleten*, C.16, S.64, Ekim 1952.

ÜREKLİ, Bayram, Muhammed Özler, “Konya Kâdısı Musa Efendi ve Dünyası: Osmanlı Taşrasında Birey ve Gündelik Yaşamı Anlamlandırma Üzerine Bir Deneme”, *SUTAD*, S.48, Nisan 2020.

YARDIM, Gülser, “Bir Sultan’ın Mücevherleri: Ayşe Sultan’ın Cihaz(Çeyiz) Defteri”, *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, S.77, 2023.

YILDIRIM, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

YILDIZ, Murat, “Bostancıbaşı Kayığı ve Bu Kayığın İşlevi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Eylül-Ekim 2009.

III. Tezler

AKTEMUR, Ramazan, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106/ M.1648-1694) (Metin ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke-Tahlil ve Metin II*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

BOZTAŞ, Ahmet, *Islahat Döneminde Bolu Tarihi (1868-1869) (937 No’lu Şer’iye Sicili Defterine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2006.

GÜNER, Mustafa, *Tercüme-i Mülteka’l- Ebhur’un (Mevkûfat) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022.

- KAYĞUSUZ, Ümmügülsüm, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde Yol Kesen Haramiler ve Devletlü Eşkıyalar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2021.
- KORKMAZ, Yusuf, *Evliya Çelebi'ye Göre Melek Ahmed Paşa'nın Biyografisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019.
- KUCAK, Ömer, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2007.
- İBRAHİM, Zakaria, *Halep El-Jdayde Semtinin Tarihsel Gelişimi ve Taşınmaz Kültür Varlıklarının Durumu Konusunda Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022.
- OLUK, Fahri, *Camiü'd-Düvel, Sultan IV: Mehmed Dönemi Tercüme, Metin ve Değerlendirme*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- ÖZGÜL, İbrahim, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- TEKİN, Behiç Efe, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Renkler*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- YEŞİLÇAY, Rahmetullah, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Dürziler*, Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bitlis 2021
- YILDIRIM, Alper, *Müstakimzade Süleyman Saadeddin'in Devhatü'l-Meşâyih Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2014.

IV. Başvuru Kaynakları ve İnternet Siteleri

İpşir Paşa Kasteli, (Erişim Tarihi 21.10.2024), [İpşir Paşa Kasteli \(ktb.gov.tr\)](http://ktb.gov.tr).

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2,3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

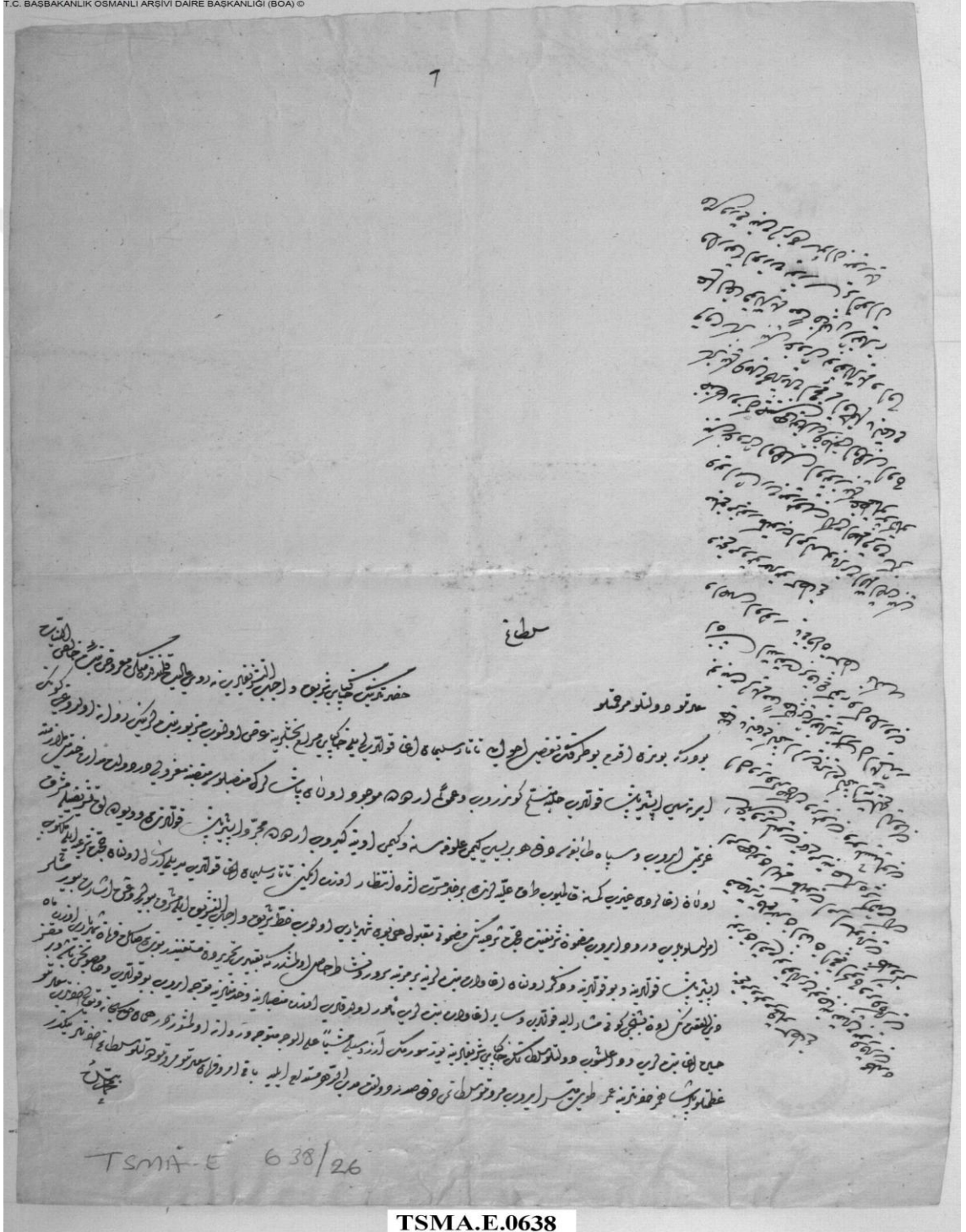
Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2019.



EKLER

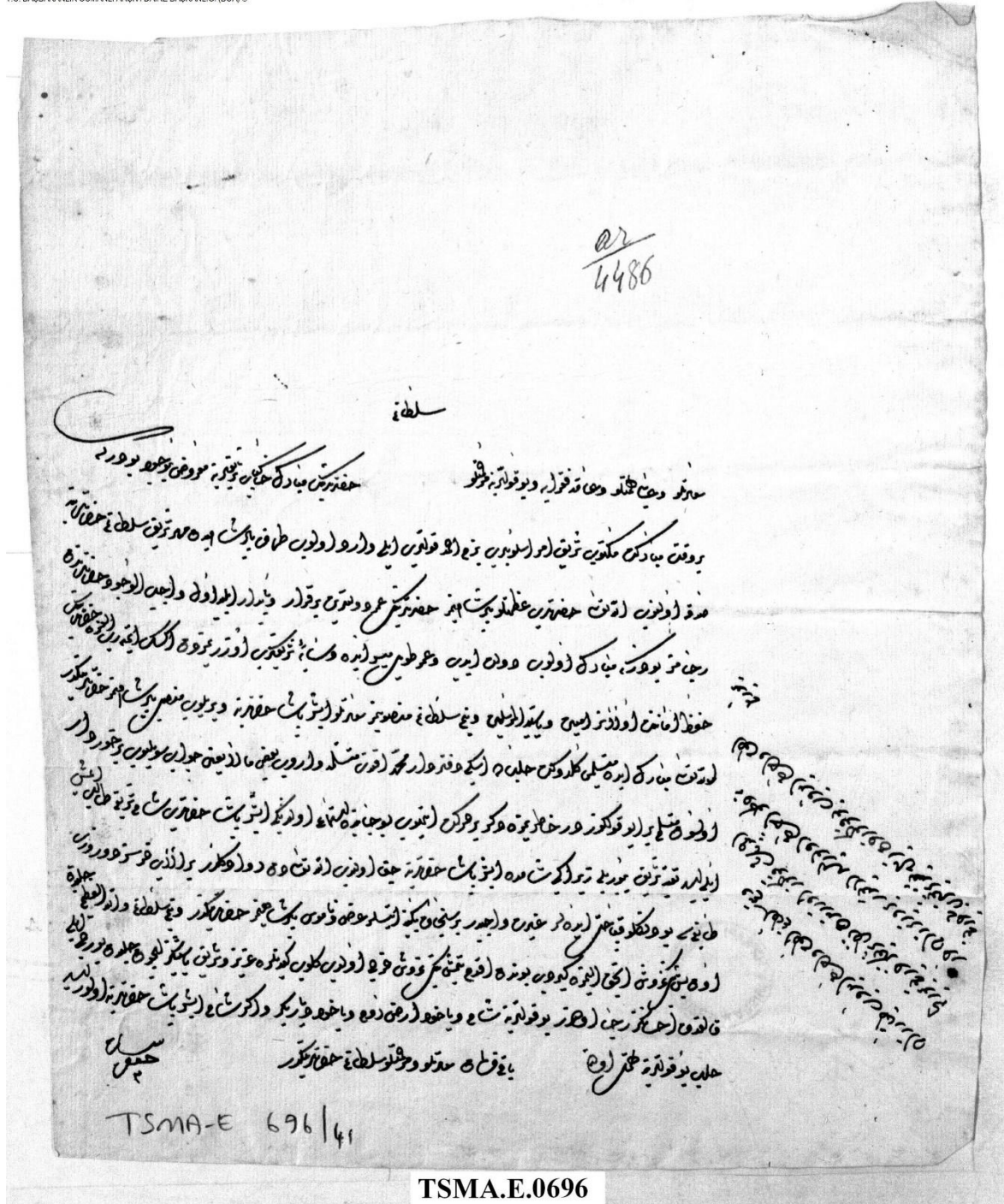
Ek 1. Boynueğri Mehmed Paşa'nın sadrazama yazdığı mektupta, İpşir Paşa'nın Halep'e mütesellim olarak atandığı, ordudaki mansıp sahiplerinin görevlerinin başında bulunduğu ve İpşir Paşa ile diğer ağaların görev yerlerine gittikleri.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

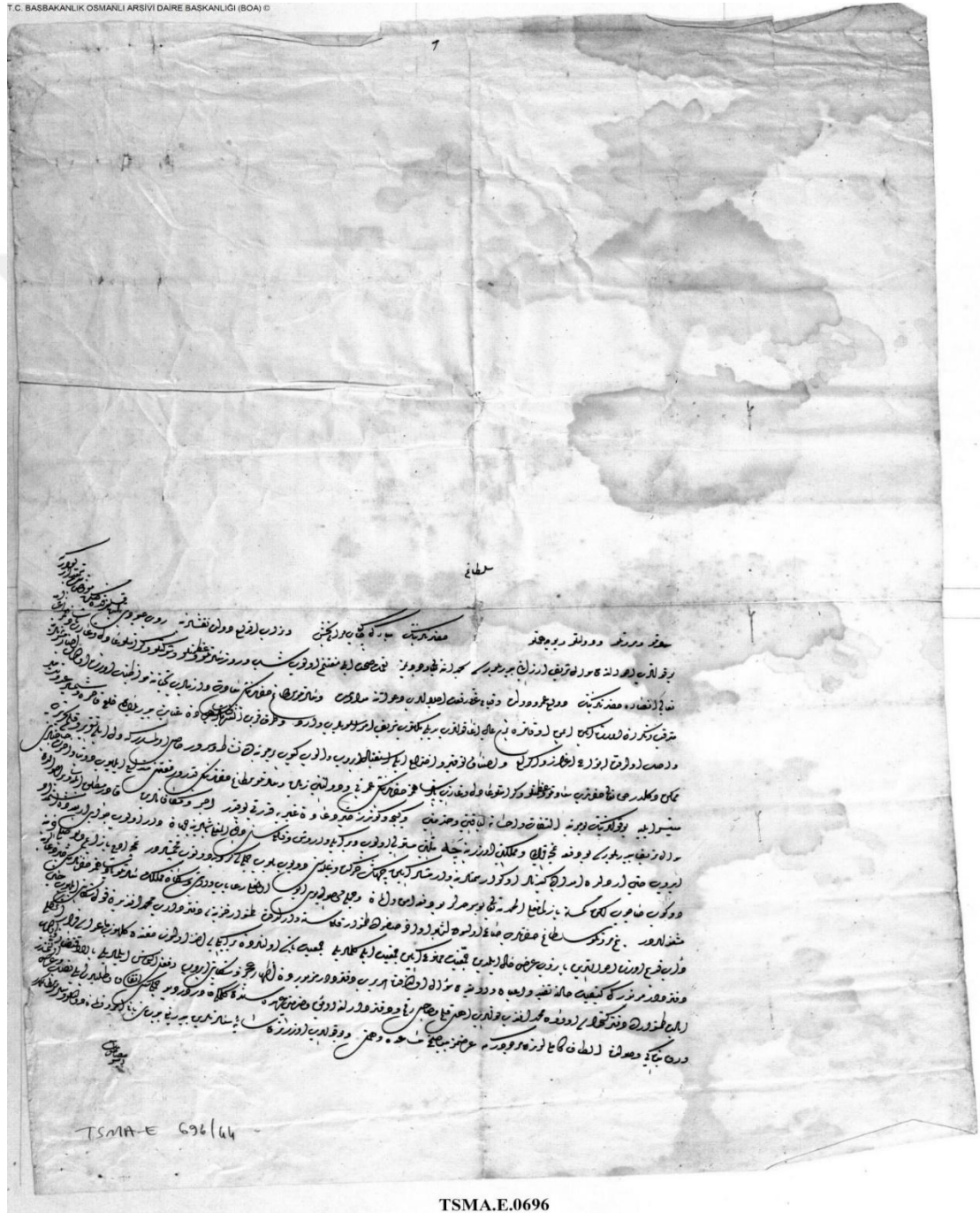


Ek 2. Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi Cafer Paşa'nın, Sadarete tayininden dolayı kendisini tebrik ederek Şam, Diyarbekir veya Erzurum vilayetlerinden birine tayin talebi.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©



Ek 3. Budin Valisi İpşir Mustafa Paşa'ya gönderilen kürk ve kılıçtan dolayı teşekkür ettiği, Çeh'lerin Nemçe kralını ve memleketini istilaya teşebbüs ettikleri ve Tımaşvar defterdarı Mehmed Efendi'den halkın şikayetçi olması.



Ek 5. Haleb Valisi İpşir Mustafa Paşa'nın, haslarından Hazine-i Amire'ye 5.000 kuruş göndermesi.

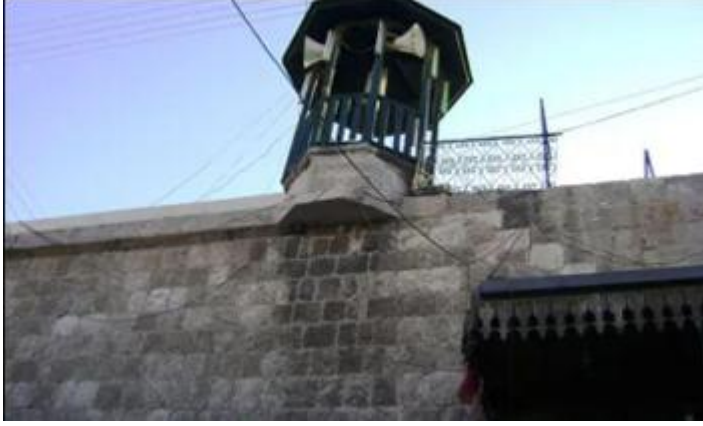
Ek 6. Mehmed ve İpşir Paşa'nın Kayseri'den aldıkları parayı gönderdikleri ve Sadrazamın rikab-ı hümayuna çıkmasına izin verildiği

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

١
معلوم اولمشده
ان شادسته بارین
سکه سن
پادشاه
عرض بند بمقدار بود که سعادتمند و غنیمت و شکر
مقدمه ابتر با شاطرفه حجت ابله کوندر یون مانا در سلیمان قولی
محمد شاه ابله اندون بر قوناق ابراهیم صکره اید و قوبوب
کلمندر و محمد یاشادن مکتوب کتوردی ابراهیم هر بی
برجانه کدوب قهریه دن الدفوی اچیه بی برام کفند ابله
کوندر عشر عیقاچ کونه دکنی کورد و بر خبر و برود مکتوبین دخی
بو بده اعلام ابراهیم اذن عالی بری اولور بیه دکاب ها بونه بله
وارد و نو بیه سورد و عرض ابدیم و ان و و نو پادشاه کدر
TSMA-E 780/28

TSMA.E.0780

Ek 7. İpşir Paşa Camii ve Külliyesi



(İpşir Paşa Külliyesi Mescit Minaresi, İbrahim, s.41.)



(İpşir Paşa Camii Genel Görünüm, Kemal Hakan Tekin, “Halep’te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine, *Journal of World of Turks*, 5/12, 2013, s.255.)



(Mescidin Ana Girişı, İbrahim, s.41.)

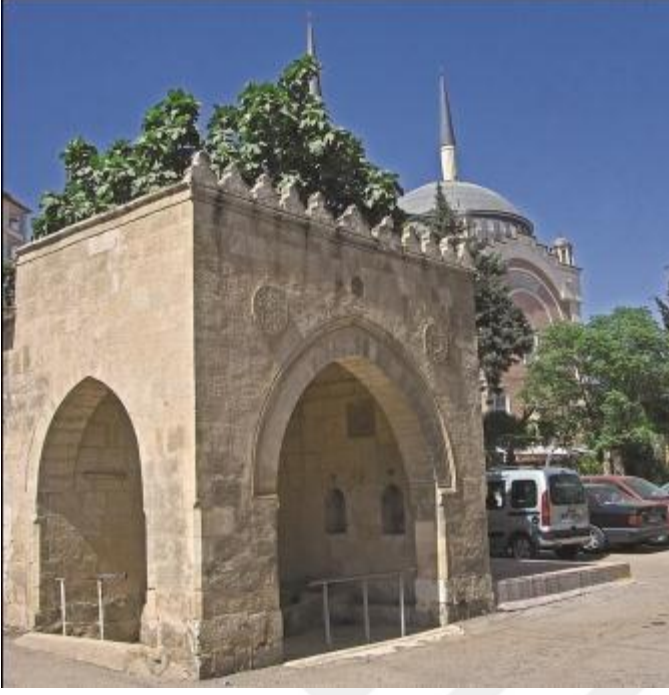


(Kahvehaneinin İç Mekânı, İbrahim, s.41.)



(İpşir Paşa Külliyesi, Han ve Kahvehaneinin Durumu, 2017, İbrahim, s.69.)

Ek 8. İpşir Paşa Kasteli



(İpşir Paşa Kasteli, [İpşir Paşa Kasteli \(ktb.gov.tr\).](http://ktb.gov.tr))

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Gamze YÖRÜK

Uyruğu: T.C

